

Keramičke posude Zanatskog centra iz Viminacijuma

Angelina Raičković

ARHEOLOGIJA I
PRIRODNE NAUKE

POSEBNA IZDANJA

Center for New Technology
Archaeological Institute Belgrade

ARCHAEOLOGY AND SCIENCE

SPECIAL EDITION

3

Editor-in-chief
Miomir Korać

Editorial Board
Snežana Golubović, Žarko Mijailović, Živko Mikić,
Milan Milosavljević, Dragan Milovanović, Zoran Obradović,
Zoran Ognjanović, Slaviša Perić, Dejan Vučković,
Zsolt Zolnai, Nemanja Mrđić (Secretary)

Belgrade 2007

Centar za nove tehnologije
Arheološki institut Beograd

ARHEOLOGIJA I PRIRODNE NAUKE

POSEBNA IZDANJA

3

Glavni urednik
Miomir Korać

Uređivački odbor (redakcija)
Snežana Golubović, Žarko Mijailović, Živko Mikić,
Milan Milosavljević, Dragan Milovanović, Zoran Obradović,
Zoran Ognjanović, Slaviša Perić, Dejan Vučković,
Zsolt Zolnai, Nemanja Mrđić (sekretar)

Beograd 2007.

Published by: Center for New Technology Viminacium Archaeological Institute Belgrade	Izdavači: Centar za nove tehnologije Viminacium Arheološki institut Beograd
For the publishers: Miomir Korać Slaviša Perić	Za izdavače: Miomir Korać Slaviša Perić
Editor: Miomir Korać	Urednik: Miomir Korać
Edited by Miomir Korać Snežana Golubović	Recenzenti: Miomir Korać Snežana Golubović
Cover Design: Nemanja Mrđić	Dizajn Korica: Nemanja Mrđić
Photographs and plans: Documentation of the Archaeological Institute Belgrade and Center for New Technology	Fotografije i planovi: Dokumentacija Arheološkog instituta u Beogradu i Centra za nove tehnologije
Print: DigitalArt Beograd	Štampa: DigitalArt Beograd
Printed in: 500 copies	Tiraž: 500 primeraka

ISSN 1820-6492
ISBN 978-86-87271-00-5

Angelina Raičković

KERAMIČKE POSUDE
ZANATSKOG CENTRA
IZ VIMINACIJUMA

Beograd
2007

SADRŽAJ

UVOD	9
HRONOLOGIJA	10
VIMINACIJUMA KROZ PREGLED DOSADAŠNJIH ISTRAŽIVANJA	10
ZANATSKI CENTAR	11
VIMINACIJUM	11
GRNČARSKE PEĆI	12
CIGLARSKE PEĆI	15
OTPADNE JAME	17
KERAMIČKE POSUDE	18
METODOLOGIJA OBRADE KERAMIKE I NAČIN IZLAGANJA	18
 KATALOG	 19
I ZDELE	19
II LONCI	25
III TANJIRI	30
IV AMFORE	33
V POKLOPCI	34
VI PITOSI	35
IX PEHARI	36
X KADIONICE	36
XII KRČAZI	37
XV PATERE	39
 PROCES ODABIRA I PRIPREME GLINE I IZRADA POSUDA	 39
TEHNIČKE KARAKTERISTIKE ZASTUPLJENIH FORMI	
POSUDA U ZANATSKOM CENTRU	42
ZAKLJUČNA RAZMATRANJA	48
LITERATURA	51

KLJUCNE REČI: zanatski centar, grnčarska peć, ciglarska peć, keramika, faktura, način obrada površine, tip, tipologija, Viminacijum.

APSTRAKT:

Predmet naučnog rada su keramičke posude Zanatskog centra na Viminaciju. Zanatski centar je jedan od većih do sada istraženih grnčarsko-opekarskih kompleksa na prostoru provincija Gornje Mezije, Panonije i Dakije. Sastoji se od dosada istraženih 13 peći (10 za keramiku, a 3 za opeku i drugi građevinski materijal). Njegovi proizvodi nalaze se u širokom krugu, kako u samoj provinciji, tako i u susednim. Izdvojeno je preko 45000 fragmenata, koji su razvrstani u 15 oblika i 130 tipova posuda. Brojno najzastupljeniji su oblici trpezne, zatim ognjišne keramike, dok je luksuznija keramika zastupljena manjim brojem. Najvećim brojem oblika odlikuju se zdele i lonci, a najmanjim pitosi i patere. Pronalasci fragmenata posuda sa apliciranim zmijama, kao i kalupa za tera sigilatu ukazuju na to da su majstori Zanatskog centra poznavali i izradivali i tehnološki zahtevnije oblike posuda. Glavno tržište koje je snabdevano ovim proizvodima je lokalno stanovništvo i stacionirana vojska. putevi ek-sporta išli su tokovima Dunava i najviše se nalaze uz njega dok se u unutrašnjosti provincije manje sreću. Materijal koji je ovde obrađen potiče iz zatvorenih celina Zanatskog centra, iz ložišta peći, i iz otpadnih jama uz te peći i hronološko određenje trajanja ovog proizvodžačkog kompleksa je kraj II i ceo III vek.

UVOD

Viminacijum je u antici bio značajan vojni centar i najveće gradsko naselje u Gornjoj Meziji.¹ Istoriju grada pratimo tokom njegovog viševekovnog kontinuiranog naseljavanja. Njegovo područje smešteno je u neposrednoj blizini sela Stari Kostolac. Blizina dve vodene saobraćajnice koje se tu ukrštaju omogućavao je da Viminacijum bude povezan i sa istočnim, zapadnim i južnim delovima Rimskog carstva. Nalazio se i na trasi glavnog carskog druma koji je povezivao gradove na zapadu i od njega se spuštao prema jugu.

Prva pisana svedočanstva o postojanju Viminacijuma ostavio nam je Prisk,² antički pisac. U paleovizantijskim izvorima Viminacijum se spominje kao «metropolis Moesiae Primae», dok je njegovo postojanje u VII veku i ratu protiv Avara ostalo zabeleženo u saopštenjima Teofila Simokata. Marsilji je tridesetih godina XVIII veka ostavio prve opise i planove utvrđenja na obalama reke, a M. Valtrović je izneo prve podatke o nekropolama 80-tih godina XIX veka.³ Valtrović vrši sondažna istraživanja na nekropoli i utvrđuje postojanje severne i istočne nekropole. Sedamdesetih godina XX veka počinju zaštitna iskopavanja zbog izgradnje termoelektrane.

Uz način istraživanja i sami istorijski događaji odigrali su veliku ulogu na očuvanost spomeničke baštine Viminacijuma. Kroz svo prošlo vreme svoje istorije Viminacijum je imao tu nesreću da su njegove ruševine služile kao izvor građevinskog materijala naseljima koja su nastala u blizini, i izvan rimskih bedema, a grobovi su bili, a i sada nažalost još uvek su, objekti rušenja raznih pljačkaša.

Problem sa istraženošću Viminacijuma je taj da se do sada najviše pažnje posvećivalo istraživanju njegovih nekropola, dok samo civilno naselje – Canabae legionaris, još uvek nije istraženo. Razlog je taj da su mesta iskopavanja bila uslovljena zaštitom pojedinih lokacija na samom terenu, neke napredovanjem kopa, a druge izgradnjom pojedinih pratećih postrojenja u krugu elektrane. Dobijena slika posle tako sprovedenih istraživanja pokazuje da se kao najstariji pe-

riod na Viminacijumu izdvaja onaj sa kraja IV i početka III veka pre naše ere i zastupljen je keltskom nekropolom na lokaciji Pećine. Na istoj lokaciji mogu se izdvojiti još tri nekropole različitog vremenskog trajanja. Jedna je istovremena sa nekropolom na lokaciji Više grobalja i njeno okvirno trajanje je od početka I do sredine III veka, druga je mlađa i traje od druge polovine I veka, a treća traje od druge polovine III veka do prvih decenija V veka. U jednom delu druge nekropole, po njenom napuštanju, tu se razvija ruralno naselje iz IV veka. Period druge polovine III veka pa do početka IV zastupljen je na Viminacijumu nekropolom Burdej, a na lokaciji Više grobalja se u drugoj polovini VI veka formirala gepidska nekropola. Legijski logor izgrađen je u drugoj polovini I veka i uz njegov zapadni bedem se razvilo i civilno naselje koje je između ostalog potvrđeno i arhitektonskim ostacima u vidu oblica i pletera. Naselje sa leve obale Mlave, Selište, svoj razvoj počinje u prvim decenijama II veka, pa sve do sredine III, posle čega njegov ekonomski uspon polako izčezava i tokom IV veka biva sведен na nivo prigradskog naselja. U tom periodu vrhunac svog razvoja dostiže nekadašnje kanabe koje pod carem Gordijanom III bivaju proglašene za koloniju. U IV veku Viminacijum postaje episkopsko sedište, dok je vreme seobe naroda sa germanskim stanovništvom potvrđeno nekropolama druge polovine V veka i druge polovine VI veka na lokaciji Više grobalja. Srednjovekovna nekropola na lokaciji Svetinja datovana je od XII do XIV veka.

Dolaskom i naseljavanjem veterana već krajem I veka počinje uspon Viminacijuma,⁴ a njegov ekonomski razvoj počinje u prvim decenijama II veka.

Porodice isluženih vojnika naseljavale su se kako u gradu, tako i u okolini u vilama. Dosedjenici iz Italije i romanizovanih provincija činili su pretežnu većinu stanovništva, barem među bogatijim građanima. Bilo je i domaćeg stanovništva koje je poticalo iz okoline grada. Po listi vojnika koja pokriva period od 169. do 196. godine poreklo vojnika koji su stacionirani u Viminacijumu je takvo da je najveći deo vojnika vodio poreklo iz Dalmacije, Makedonije, Trakije, Donje Mezije i Male Azije, Sirmija i drugih panonskih gradova,

1. Mirković 1968, 56.

2. Barišić 1955, 7.

3. Valtrović 1894, 13 – 17.

4. Ferjančić 2002, 159 – 165.

kao i iz gornjomezijskih gradova Skupa, Racijarije i Remesijane, a da je procenat Italika bio neznan.⁵ Značaj Viminacijuma je sa godinama rastao, a tom ekonomskom uzdizanju svakako je do-prinelo i bogato zalede u dolini Mlave sa bogatim rudnicima. Pored robe za svakodnevnu upotrebu postojala je i potreba za luksuznom robom koja se uglavnom uvozila, kako predmeti od srebra, bronce, stakla, tako i nakit, posude od keramike, žičci, kao i posude u kojima su transportovane razne vrste sosova, ulja ili maslina.

Sve veći broj stanovništva zahtevao je i zadovoljenje svojih potreba, te stoga normalno dolazi i do razvoja zanatstva. Najznačajnije mesto među njima svakako imaju grnčarska i ciglarska proizvodnja. Ciglarske radionice su u Rimskom carstvu bile uglavnom u rukama legija koje su boravile na tom području, a pečati sa pojedinih opeka nam pokazuju kojim su legijama one pripadale. Važno mesto zauzima ciglarska proizvodnja Viminacijuma za potrebe izgradnje, kako samog legijskog logora stacioniranog u njemu, tako i za izgradnju limesa na Dunavu. Za organizovanu proizvodnju opeke i druge vrste keramike podizane su radionice van gradskog jezgra – *exta muros*. Potreba za velikom količinom vode smeštala ih je u blizini reka, zbog drva je neophodna blizina šume, kao i dobra zemlja za sirovinu. Još je jedan uslov koji su uobičajeno ispunjavale radionice, a to je da su se nalazile u neposrednoj blizini nekropole ili na prostoru između nekropola. Upravo je to slučaj sa ovim Zanatskim centrom na Viminacijumu. Keramički materijal predstavlja najbrojnije nalaze u kulturnim slojevima. Nastanak radionice sasvim je logičan u kontekstu istorijskih zbivanja tog vremena. Viminacijum dobija status municipijuma već početkom vladavine Hadrijana, što istovremeno označava ključni događaj u ekonomskom razvoju grada, koji postaje jedan od najvećih zanatskih i trgovačkih centara provincije.⁶ Tačan intenzitet proizvodnje je teško utvrditi. Ono što je potvrđeno jeste da gotovo na svim lokalitetima duž đerdapskog dela limesa nalazimo proizvode iz viminacijumske radionice, a roba je tražena i van provincije. Ta najveća koncentracija proizvoda na lokalitetima uz Dunav i Savu ukazuje na vodene puteve transporta robe, ali i na kopnene puteve koji su pratili tokove reka. Proizvodi u unutrašnjosti

provincije se redje nalaze. Ono što nedostaje je da uz ovako velik broj peći unutar radioničkog središta nije ostao ni jedan zapis vezan za lončare (figuli) i njihov kolegij, koji je u tako razvijenoj keramičarskoj industriji morao postojati. Najbliži podatak o lončarima i njihovom kolegiju nalazimo u Sirmiumu, ali sa istim problemima datovanja njihovog rada.⁷ Pored grnčarsko-opekar-skog radioničkog centra na Viminacijumu su osvedočene i radionice za izradu drugih predmeta, oružja i vojne opreme, dekorativnih i umetničkih predmeta, oruđa, nakita, utilitarija i dr.⁸

HRONOLOGIJA VIMINACIJUMA KROZ PREGLED DOSADAŠNJIH ISTRAŽIVANJA

Prve podatke o nekropolama zabeležio je još M. Valtrović 1882. godine kada je ustanovio da se južno od “varoši” nalazi veliko rimskog groblje koje se prostire do desne obale Mlave. Na tom prostoru su tada izvršena manja sondažna istraživanja, a prilikom topografskih istraživanja utvrđeno je postojanje severne i istočne nekropole.⁹ Istraživanja, započeta 1973. godine, potvrdila su postojanje rimskih nekropola istočno od vojnog logora i severno i južno od logora i naselja koje je formirano uz logor. Od 1977. godine na teritoriji južnih nekropola izvršeni su obimni istraživački radovi zaštitnog karaktera. Na ovom prostoru je sagrađena TE Kostolac, a površinski kop uglja koji napreduje u pravcu logora i gradskog naselja i dalje uslovljava zaštitne arheološke radove, doduše sada istočnije od vojnog logora i naselja. U dosadašnjim istraživanjima otkriveno je preko 14000 grobova koji pripadaju periodu od IV veka pre n.e. do VI veka n.e. Period IV i III veka pre naše ere zastupljen je keltskim grobovima na prostoru nekropole Pećine. Iz vremena života vojnog logora i civilnog naselja utvrđene su teritorije nekoliko nekropola. Najstarija po nastanku, čiji se početak prati od druge polovine I veka upravo je nekropola na lokalitetu Pećine. (Karta 3) Formirana je duž žrtvenog rova pravca sever – jug. Na njoj je najverovatnije

7. Brukner 1987, 35.

8. Spasić - Đurić 2002, 50 – 164.

9. M. Валтровић, 1884, 3 - 14; 49 - 63; 89 - 105; 121 - 142.

5. Mirković 1994, 82.

6. Bjelajac 1990, 147.

sahranjivano stanovništvo iz naselja koje se razvijalo uz vojni logor. Na ovoj nekropoli sahranjivanje traje do početka IV veka. Istovremena sa njom¹⁰ je nekropola Više Grobalja gde se sahranjivanje vrši do sredine III veka, u IV veku na tom prostoru razvija se ruralno naselje, da bi u V veku ponovo bila nekropola, ali sa germanskim stanovništvom. Od kraja I do sredine III veka je i nekropola na Pirivoju, dok je isti period na drugim istraživanim lokacijama zastavljen na Carinama, Velikoj kapiji, Na rupi, Kod bresta i Kod koraba. Nekropola Više burdelja hronološki je opredeljena nalazom gepidskih grobova u drugu polovinu V veka, a isti period nalazimo i na Lancima i na Svetinji gde je ovaj period potvrđen germanskim grobovima. Najmlađi utvrđen period na istraživanim lokacijama sa Viminacijuma je onaj sa lokacije Svetinja gde su otkriveni materijal i grobovi datovani u srednji vek i to u period XI i XII veka.

Svi istraživani prostori izvršeni su u okviru zaštitnih iskopavanja tokom poslednjih tridesetak godina XX veka, a tek ulaskom u XXI vek ponovo se počinje sa sistematskim iskopavanjima.

ZANATSKI CENTAR VIMINACIJUM

Prilikom zaštitnih iskopavanja u krugu TE Kostolac B u periodu od 1982. do 1985. godine za potrebe izgradnje novih postrojenja,¹¹ došlo je do otkrivanja velikog grnčarsko opekarskog

kompleksa. Prostor kojim je obuhvaćen Zanatski centar prostire se na površini od oko 1000 m². U okviru njega otkriveno je ukupno 13 peći, od čega je 10 lončarskih, a tri ciglarske. U neposrednoj blizini peći nalazio se i bunar sa pokrivenim tremom za izradu i sušenje proizvoda. Otkopane peći u ovom kompleksu obeležene su redom kako su otkopavane od broja 1 do 11.¹²

Prilikom rada mehanizacije na nivелацији terena, na površini su se ocrtale konture nepravilnog oblika, gusto prekrivene fragmentima opeka, tegula, imbreksa, keramike i žižaka, a neke peći su i oštećene. Ostale peći otkrivene su prilikom nivelandacije puta.

Keramički materijal otkriven na ovom prostoru, tokom nekoliko kampanja, obrađen je po završetku istraživanja Zanatskog centra. Materijal se delom nalazi u Centru za dokumentaciju Viminacijum, na samom lokalitetu (tipovi izdvojeni za tipologiju), a ostali materijal je posle obrade deponovan u prostorijama NM u Požarevcu. Do sada nije bio publikovan, dok je prostor sa koga potiču delimično publikovan.¹³ Analiza keramičkog materijala zasnovana je na već postojećoj tipologiji oblika antičke keramike.¹⁴ Korišćena je sva dostupna dokumentacija, a ono što nedostaje jeste završna situacija celog ovog prostora koja bi dala jasniju sliku o rasporedu svih otkrivenih peći i njihove međusobne povezanosti.

Uporedjujući Zanatski centar sa drugim, otkrivenim na teritoriji Gornje Mezije, može se zaključiti da je ovaj na Viminacijumu najveći, i prostorno i brojčano zastupljenim pećima. U susednim provincijama, recimo u Panoniji, u Cibalama, srećemo grupisane skupine od po šest peći,¹⁵ gde se uvek radi samo o lončarskim pećima, a najslužnija situacija ovoj sa Viminacijuma je na prostoru Petovione.¹⁶

Peći su različitih oblika i dimenzija, kao što je različito i vreme trajanja njihove upotrebe, jer su na nekim jasno vidljivi tragovi prepravki i pregrađivanja. Posude u pećima i otpadnim jamama, kao i one nalažene oko njih, su predmeti

10. Blizina ove dve nekropole i sličnost u nalazima otvara mogućnost posmatranja celog ovog prostora kao jedinstvene celine koja je zbog različitih toponima i sistema istraživanja veštački podjeljena na dve nekropole, i kod kojih se najvećim delom sahranjivanje vrši u istom vremenskom intervalu, dok u rubnim delovima istraživanih nekropola dolazi do bitnijih razlika.

11. Sama lokacija Zanatskog centra je na trasi puta koji se nalazi severno od glavnog pogonskog objekta elektrane. Na tom prostoru je postavljena kvadratna mreža (Plan I). Prvobitna površina koja je zahvaćena kvadratnom mrežom je dimenzija 30m (sever – jug) x 25m (istok – zapad). Izdeljena je na kvadrate 5 x 5m. Pruža se u pravcu sever – jug sa devijacijom od 35 stepeni, severnim delom ka zapadu. Kvadrati su obeleženi rimskim brojevima od I do XXX, s tim što je jugoistočni kvadrat obeležen brojem I. Tačke su obeležene arapskim brojevima, tako što je krajnja jugoistočna tačka obeležena brojem 1, a brojevi dalje teku od istoka ka zapadu. Kasnije je došlo do proširivanja i dodato je još 15 kvadrata.

12. Peć br. 5 sastoji se od peći 5, 5A i 5B. Na Planu br. I različitim bojama su istaknuti prostori po kampanjama u okviru kojih su otkrivene i istražene pojedine peći i jame.

13. Rezultate istraživanja publikovao je Č. Jordović, Beograd 1995, 95 – 106.

14. Bjelajac 1978, 133 – 144.

15. I. Iskra – Janošić 2001, 106.

16. M. Lubšina Tušek 2004, 90.

koji su korišćeni za svakodnevnu upotrebu, kako za pripravljanje hrane, tako i za njeno konzumiranje i čuvanje. Ovakvi tipovi posuda nalaze se u velikom broju i na drugim mestima provincije. U pećima koje su istražene u okviru Zanatskog centra pronađeno je dosta posuda koje su tu ostale i posle pečenja bilo da su deformisane prilikom pečenja, ili da su se izlomile prilikom vađenja ili jednostavno peći nisu ispražnjene po njihovom napuštanju.

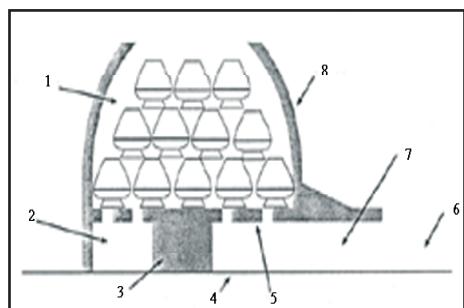
Pokušaj da se uspostavi tipologija oblika karakterističnih za pojedina razdoblja trajanja ovog radioničkog centra je izvedena korišćenjem rezultata stratigrafskih analiza kulturnih slojeva, a posebno zatvorenih celina sa njihovim kompletnim inventarom. Analiza keramike dovela je do podele rada na poglavља koja čine određene celine. Rezultati istraživanja preuzeti su iz postojeće terenske dokumentacije.

GRNČARSKE PEĆI

Celine

- 1) komora za pečenje u kojoj su naslagane posude
- 2) ćelije za cirkulaciju vrelog vazduha
- 3) nosač rešetke peći
- 4) pod peći
- 5) rost –rešetkasta ploča
- 6) ložište peći
- 7) kanal za dovod vrelog vazduha
- 8) kupola - kalota peći

U rimsko doba proizvodnja keramičke robe doživljava svoj procvat, zahvaljujući ne samo velikim keramičkim centrima klasičnog sveta nego i manjim radionicama u provincijama. Na području Gornje Mezije, jedan od živih središta proizvodnje i trgovine keramičkom robom razvio se u Viminacijumu. Postojanje radionice za izradu keramike u arealu Viminacija potvrđeno je, pre

svega, otkrićima peći. Na prostoru zanatskog centra do sada je otkriveno deset keramičkih peći, što ga ubraja među veća radionička središta.¹⁷ Uglavnom su okrugle ili ovalne, što je oblik iz latenske tradicije. U odnosu na starije, rimske peći su većih dimenzija i kvalitetnije napravljene. Ovo je inače, uobičajen i najbrojnije zastupljen tip peći koji se javlja kako u Gornjoj Meziji,¹⁸ tako i u drugim okolnim provincijama u periodu od II do IV veka. Među autorima koji su sačinili tipologije keramičkih peći, ovde se oslanjamо na predložene klasifikacije B. Vikić-Belančić,¹⁹ V. G. Swan²⁰ i B. Sultova.²¹

Svaka peć za pečenje posuda sastoji se iz istih delova, s tim da variraju veličina i oblik, kako osnove tako i gornjeg dela. Izgled sa osnovnim elementima jedne keramičke peći predstavljen je na crtežu broj 1.²² Ložište je deo peći u kojem se odnosno, na kome se odvija pravo gorenje i proizvođenje toplove. Toplota dejstvuje na predmete u «prostoru za pečenje», na koji su, kao treći deo, priključeni dimni kanali sa dimnjakom. Na nekim pećima ovog tipa može se primetiti da je odvod vazduha u visini ognjišne ploče.²³ Na pećima iz ovog radioničarskog centra, kod kojih je kalota bolje očuvana, takvi otvor nedostaju, pa se pretpostavlja da je otvor bio na vrhu kalote. Kod peći koje su sačuvane samo u osnovi, to pitanje ostalo je otvoreno. Pod peći nad ložištem čini ravna rešetka i ona je sačinjena od nabijene zemlje, u vidu ploče sa otvorima kroz koje struji vazduh neophodan za gorenje. U okviru jedne peći oni su, po pravilu, identične veličine, sa prečnikom između 0,07 i 0,12 m. Otvor su u paralelnim nizovima, a njihov broj zavisi od veličine peći, dok su kod okruglih peći oni radikalno raspoređeni.

Peći ovog tipa iz Zanatskog centra u Viminacijumu zidane su od opeka, i premazivane su glinom u nekoliko slojeva. Taj podatak ukazuje da su upotrebљavane u dugom periodu, kao i da su vremenom bile popravljane. Takođe, postoje primeri da se nadziduju jedna na drugu, tako da

17. Delimično publikовано у: Jordović 1995, 95 – 106.

18. Cvjetićanin 2000, 245.

19. Vikić-Belančić 1976, 227 – 228.

20. Swan 1984, 70 – 89.

21. Sultov 1985, 136 – 145.

22. Preuzeto iz Tyers 1996, 27 sl.14.

23. Brukner 1992, 12.

jedan nosač ložišta služi za nekoliko peći. To je slučaj sa jednom od peći (br. 5), čiji je nosač ložišta popravljan i nadzidivan, i služio je za tri peći.

PEĆ 1 (P. II)

Peć br. 1 je kružnog oblika, prečnika 1,77 m. Pronađena je oštećena, tako da nije poznata celokupna visina peći. Donji deo, koji se nalazio ispod rešetke za pečenje, napravljen je od nabijene, ispečene zemlje, a rešetkasta ploča nije sačuvana. Budući da nisu pronađeni tragovi pregradnih zidova, a ni ploča, verovatno je rešetka bila oslanjana na ispuste u zidovima peći. U tom slučaju rešetka bi mogla da ponese teret, i ispod nje bi mogao da cirkuliše topao vazduh i da dospe do posuda. Završetak je verovatno izведен u obliku kupole, budući da se postepeno sužavalala ka vrhu. Ispred peći, sa severne strane, je ložište koje je u istoj visini sa dnem od zapečene zemlje.

U peći br. 1 pronađeno je ukupno 5781 fragment keramike od toga je 935 tipološki određeno. Izdvojeno je 49 oblika i od toga 16 pripada zdelama, 15 loncima, 1 tanjirima, 3 amforama, 7 poklopцима, 3 kadionicama, 4 krčazima.

Tipovi koji se javljaju samo u ovoj celini su zdele tipa I/18, I/110, I/140, lonci tipa II/33, II/35, amfore tipa IV/12, kao i krčazi tipa XII/19.

PEĆ 2 (P. II)

Peć br. 2 je kružnog oblika, prečnika 1,60 m. Imala je sačuvane pregrade – nosače za rešetku, dok sama rešetka nije sačuvana. Ložište je na severnoj strani i u blagom padu ka otpadnoj jami.

U peći br. 2 pronađeno je ukupno 585 fragmenta keramike od kojih je 92 tipološki određeno. Izdvojeno je 17 oblika i od toga 2 pripadaju zdelama, 6 loncima, 1 tanjirima, 2 amforama, 2 poklopциma, 4 kadionicama.

Tipovi koji se javljaju samo u ovoj celini su zdele I/58, I/77, lonci II/28, kadionice tipa X/3.

PEĆ 3 (P. II)

Peć br. 3 je ovalna, manjih dimenzija, prečnika 0,90 m. Sačuvana je samo u osnovi, sa tragovima centralnog nosača, dok sama rešetka nije sačuvana. Ložište je sa severne strane, ali je uništeno kasnijom izgradnjom peći 1. Zidovi su od zapečene zemlje.²⁴

U peći br. 3 pronađeno je ukupno 1259 fragmenta keramike od toga je 358 tipološki određeno. Izdvojeno je 36 oblika i od toga 7 pripada zdelama, 12 loncima, 3 tanjirima, 4 amforama, 3 poklopцима, 3 kadionicama, 3 krčazima i 1 je tripod.

Tipovi koji se javljaju samo u ovoj celini su zdele tipa I/63, tajiri tipa III/29, amfore tipa IV/3 i krčazi tipa XII/33.

PEĆ 4 (T. XIX, sl. 18-27, P. 3)

Peć je kružnog oblika, unutrašnjeg prečnika 1,50 m. Očuvana visina, iznad nivoa poda, iznosi 0,70 m. Sa unutrašnje strane oblepljena je debelim slojem blata pomešanim sa plevom, tako da je ukupna debljina zida od 0,40 do 0,50 m. U podu peći nalaze se radikalno raspoređeni otvori za strujanje toplog vazduha, prečnika do 0,10 m.

Sa zapadne strane nalazi se ložište, zidano od fragmentovanih opeka, poređanih u horizontalne redove sa bočnim stranama. Ložište peći je zasvedeno, a unutrašnjost je oblepljena debljim slojem blata, koje je u toku upotrebe peći dobro zapečeno. U sredini ložišta nalazi se stub od 6 redova pravougaonih opeka. Na stubu su opeke postavljene jedna iznad druge i vezane blatom. One formiraju malo proširenje – ispust, koji je nosač lučne konstrukcije ložišta. Pod peći sastoji se od četiri naizmenična sloja zapečene zemlje sa premazom preko svakog. Na podu je otkriveno nekoliko komada kanala – kalemove za strujanje vazduha, kao i fragmenti keramike.

U peći br. 4 pronađeno je ukupno 752 fragmenata keramike od toga je 110 tipološki određeno. Izdvojeno je 18 oblika i od toga 9 pripada zdelama, 2 loncima, 2 tanjirima, 1 pitosima, 4 kadionicama.

PEĆI 5, 5A i 5B (T. XX, sl. 28-33; P. 4, 5)

Peć je kružnog oblika, unutrašnjih dimenzija 1,23 m. Očuvana visina je 0,60 m. Zidana od fragmenata opeke i imbreksa, složenih u redove i vezana blatom pomešanim sa plevom. Peć je sa unutrašnje strane oblepljena tankim slojem blata. Zasvedeno ložište je na zapadnoj strani. Kratak ispust, zidan od redova imbreksa vezanih blatom, služio je kao oslonac za imbrekse koji su bili radikalno poređani. Na imbreksima je zasnovan pod peći. Sa južne

24. Nedostatak dokumentacije onemogućava detaljniji opis peći 1, 2 i 3.

strane očuvan je nosač – stub, dimenzije 0,70 x 0,30 m. Prilikom čišćenja peći naišlo se na površinu sa pravilno poređanim manjim poklopцима, okrenutim sa dnom na gore, kao i na opeke sa pečatom LEG VII CL. Ispod ložišta peći 5 nalazilo se novo ložište, tako što je stub za nosač poda nove peći bio ispod nosača poda peći 5. Ložište donje peći, označene 5A, je sa severne strane.

Na istočnoj strani unutrašnjeg zida peći 5, konstatovan je i treći otvor za ložište, označen kao 5B. Otvor je sa unutrašnje strane sazidan od 5 redova horizontalno složenih opeka, oblepljenih zapečenim blatom i oblikovanog prstima. Nosač peći 5 se nalazi u centralnom delu peći. Njegov prvi deo pripada najmlađem ložištu peći 5 i formiran je od 6 redova horizontalno složenih opeka, vezanih zapečenim blatom i sa blatnim premazom sa spoljne strane. U svakom redu se nalazi po jedna opeka sa pečatom LEG VII CL. Ispod mlađeg nosača nađen je još jedan, koji pripada starijem ložištu peći 5A. Napravljen je od opeka većeg formata, a očuvani deo se sastoji od četiri reda opeka vezanih blatnim malterom, dok je ceo nosač oblepljen blatnim premazom. Ispod ovoga konstatovana su još 2 reda opeke od nosača peći 5B, koji je uništen u toku kasnije upotrebe peći.

U peći br. 5 u svim ložištima zajedno pronađeno je ukupno 262 fragmenta keramike od toga je 65 tipološki određeno. Izdvojeno je 14 oblika i od toga 2 pripada zdelama, 5 loncima, 4 tanjirima, 3 kadionicama.

Tip koji se javlja samo u ovoj celini je tip lonca II/1, II/23, II/45, tanjiri tipa III/8 i krčazi tipa XII/7.

PEĆ 6 (T. XX, sl. 34-36; P. 4, 5)

Peć br. 6 je udaljena od peći br. 5 za oko 1 m. Ona je u vidu konstrukcije od horizontalno složenih redova opeka u obliku ciriličnog slova «П», očuvanih spoljnih dimenzija peći 2,80 x 2 m. Peć je zidana od fragmenata opeka i tegula, postavljenih u horizontalne redove i vezanih tankim slojem zemlje. Otvor je zidan u obliku svoda, od zrakasto raspoređenih opeka. Dno otvora ložišta, zapećeno do crvenog intenziteta, levkasto je udubljeno i povezano sa dnom za otvor ložišta peći 5B. Pod peći nije registrovan. U jugoistočnom delu peći nađena je keramička cev, dužine 0,60 m, koso postavljena uz unutrašnju stranu peći.

U peći br. 6 pronađeno je ukupno 591

fragmenata keramike, od toga je 163 tipološki određeno. Izdvojeno je 15 oblika i od toga 4 pripada zdelama, 2 loncima, 4 tanjirima, 1 amforama, 1 poklopcom, 1 pitosima, 1 kadionicama.

Tipovi koji se javljaju samo u ovoj celini su zdele tipa I/20, tanjiri III/17 i III/20.

PEĆ 7 (T. XXI, sl. 37; P. 6)

Peć 7 je konstatovana u severozapadnom uglu kvadrata I i jugoistočno od bunara (plan I). Od peći je sačuvano dno ložišta, u vidu kružne površine od zapečene zemlje, dimenzije 1,47 x 1,36 m. Blago levkasto profilisana površina, koja se pruža u pravcu istok-zapad je, u stvari, oštećeno dno otvora za ložište peći.

U peći br. 7 pronađeno je ukupno 77 fragmenta keramike od toga je 8 tipološki određeno. Izdvojeno je 5 oblika i od toga 1 pripada zdelama, 3 loncima, 1 kadionicama.

Tip koji se javlja samo u ovoj celini je lonac tipa II/31.

PEĆ 11 (T. XXII, sl. 46-51; P. 13)

Peć br. 11 je kružne osnove, prečnika 1,80 m, spolja, a 1,50 m iznutra. Otvor ložišta, koji je na istočnoj strani, očuvan je u visini od 0,18 m. Na dnu otvora je jedna horizontalno postavljena tegula, delimično oštećena. Zidovi su zapećeni do jarko crvenog intenziteta. U centru je stub od opeka vezanih malterom, koji je jako zapečen. Dno je u nagibu – od otvora ložišta prema zapadnoj strani visinska razlika je 0,20 m, i na njemu je jak sloj gorenja, sa pepelom i gari.

U peći br. 11 pronađeno je ukupno 188 fragmenta keramike od toga je 57 tipološki određeno. Izdvojeno je svega 3 oblika i od toga 1 pripada zdelama, 1 loncima i 1 amforama.

CIGLARSKE PEĆI

Ciglarske peći (planovi VII-XI, XVII)

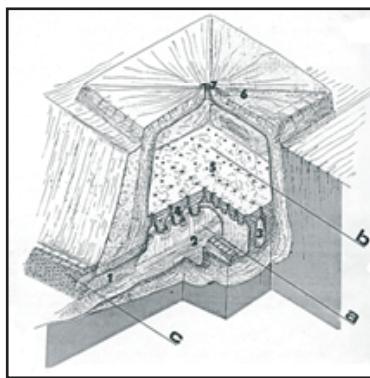
Crtež br. 2²⁵

a- ložište

b- pećnica

c- potporni zid

- 1) prefurnij
- 2) glavni kanal ložišta
- 3) bočni kanali ložišta
- 4) svodna konstrukcija (presek)
- 5) rešetka
- 6) pokrivač
- 7) otvor za dim

Pečenja opeka je univerzalni proces i veoma malo se menjao tokom vremena. Potreba za velikim brojem ciglarskih peći proistiće iz činjenice da je u rimskim naseljima, uz kamen, opeka bila glavni građevinski materijal. Peći su, obično, locirane uz vodu,²⁶ u blizini nalazišta kvalitetne zemlje.²⁷ Pored toga, važna je i blizina izvora drvene građe, kao osnovne vrste ogreva za postizanje visoke temperature pri pečenju. Sve ove uslove imao je položaj Zanatskog centra.

Slično posudama, i proizvodnja opeka odvijala se u nekoliko faza. Napravljene opeke prvo su sušene; za to je najpogodnije vreme u proleće i jesen, kada je temperatura blaga, jer bi u drugaćijim uslovima popucale. Sušenje se obavljalo na otvorenom prostoru, u neposrednoj blizini peći, pri čemu u je okolni prostor bio, obično, natkriven. Ovakav prostor otkriven je na Viminacijumu, a

preostao je u vidu ostataka temelja stubova, kao i velike količine krovnog šuta (plan I).²⁸ Nakon sušenja opeke su slagane na rešetku peći, po pravilu upravno na pravac pružanja kanala, kako bi topao vazduh mogao ravnometerno da cirkuliše. Rađene su u više redova na malom rastojanju. Na kraju se pravila gornja obloga peći koja se oblepljivala ilovačom. Gornji deo peći mogao je biti izveden u obliku kupole ili, češće, zarubljene piramide. Završna ploča bila je pod nagibom, za odvođenje kišnice, a otvor u zidovima služio je za ispuštanje dima i za poboljšanje cirkulacije vazduha. Po završenom pečenju krovni pokrivač peći se skidao, a opeke su vađene. Postupak se kod sledećeg pečenja ponavlja, tako što se konstruktivni zidovi i kanali oblažu novim slojem gline. Peći iz Zanatskog centra su od čerpiča, a naknadne popravke zidova izvedene su opekom.

U ovim ciglarskim pećima pečene su opeke različitog oblika, formata i namene: standardne četvorougaone opeke, kao i heksagonalne i leptiraste pločice. Za naša razmatranja posebno je od značaja da su ovde pečene i pojedine, veće posude, što ne predstavlja neobičnu pojavu.²⁹ Naime, unutar peći, zatim u ognjištu, i u obližnjim otpadnim jamama nalaženo je dosta fragmentovanih, uglavnom većih posuda.

Peći koje su pronađene na prostoru Zanatskog centra u Viminacijumu najbolje su očuvane od do sada pronađenih i istraženih na teritoriji naše zemlje. Ono što svaku ciglarsku peć u osnovi razlikuje od grnčarske, jeste njena veličina. Ciglarske su peći većih dimenzija i četvorougaonog oblika. Takav oblik je praktičniji zbog proizvoda koji se u njemu peku, a kako je i veličina produkta veća, logično je da i cela konstrukcija bude obimnija. Na ovim pećima iz Zanatskog centra ostale su sačuvane podne rešetke i nadzemnih zidovi. Po opšteprihvaćenoj tipološkoj šemi, koju je ustavio L. Berger, ciglarske peći iz Zanatskog centra pripadaju četvorougaonom tipu sa srednjim razvodnim kanalom i užim bočnim kanalima, koji je označen kao Normaltyp. Istog, ovog tipa su i peći iz Bakionice,³⁰ kao i jedna iz Ptuja.³¹ Među njima ima manjih razlika, kao što su pregraden

25. Pokušaj rekonstrukcije ciglarske peći br. 8 (aksonometrijski presek).

26. Swan 1984, 29.

27. Vitruvius, De architecture II, cap. III: Non enim de harenoso neque calculoso luto neque sabulonoso luto...

28. Pokušaj rekonstrukcije ovog prostora je urađen od strane arh. Dragana Perića, ovde priloženo na kraju rada kao P. XVIII.

29. Smolić 1959, 39.

30. Bučić, P. Petrović 1984, 8 – 15.

31. Smolić 1959, 43.

srednji kanal i uz bočne zidove uži, koji su paralelni glavnom razvodnom kanalu (radi potpunog korišćenja toplice). Takođe postoje i razlike u položaju glavnog kanala.

Na Viminacijumu srećemo i razvijeniji tip ciglarskih peći, koji je četvorougaone osnove sa dva odvojena zasvedena kanala (tzv. Tip b). Takve dve su otkrivene nedaleko od Zanatskog centra, a sličnih imaju u Siriumu,³² zatim u Temelsu kod Sarburga i u Fontaine-Merle-u. Po Bergerovoj klasifikaciji ciglarskih peći one spadaju u tzv. Zweikammertip.³³ Isti autor smatra da se peći Normal tipa ne javljaju posle 260. godine, sem dve varijante koje je datovao u kasnoantički period. Inače, datovanje peći nije ni jednostavno, jer su se one vremenom malo menjale, tako da datovanje samo na osnovu tehničkih karakteristika nije pouzdano. Grnčarsko-ciglarski kompleks u Viminacijumu je, prema pronađenom keramičkom materijalu, datovan u period od kraja II i u III vek. Kada je reč o viminacijumskim pećima potrebno je naglasiti da su bile izgrađivane za potrebe Legije VII Claudijske, koja na proizvode stavlja svoje oznake. Za razliku od ovih, legijskih, Ptujske ciglarske peći bile su u privatnom vlasništvu, sudeći po opekama sa žigom majstora.

PEĆ 8 (T. XXI, sl. 38,39; P. 7-9)

Prostire se kroz severni deo kvadrata XXXVIII i južni deo kvadrata XL. Orientisana je sever – jug sa devijacijom od 20 stepeni severnim delom ka zapadu. Približno je kvadratnog oblika, dimenzija 4,00 x 3,90 m spoljne, i 3,10 x 3,30 m sa unutrašnje strane. Peć je istočnom, južnom i delimično zapadnom stranom bila ukopana u sterilnu zdravicu. Zidana je od horizontalno poređanih čerpiča ili kombinacijom čerpiča i opeke (južna strana), i sa unutrašnje strane oblepljena je blatom sa primesama pleve.

Ložište je okrenuto ka severu, sa bočnim stranama koje nose lučno zasvedenu konstrukciju od zapećene zemlje. Neposredno iza prvog otvora za ložište, nalazi se i drugi, takođe lučno zasveden, napravljen od zapećene zemlje. Pod sa cugovima dimenzija je 3 x 3 m, a otvori su pravilno raspoređeni u šest redova, u pravcu istok – zapad, i u svakom redu je po 11 otvora, prečnika 0,10 m.

U peći br. 8 pronađeno je ukupno 12 frag-

menta keramike od toga je samo 4 tipološki određeno. Izdvojeno je 3 oblika i od toga 2 pripada zdelama, a 1 loncima.

Tip koji se javlja samo u ovoj celini je zdela tipa I/46.

PEĆ 9 (T. XXI, sl. 40; P. 10)

Peć 9 nalazi se oko tačke 25 i orijentisana je pravcem sever – jug sa devijacijom od 23 stepena severnim krajem ka zapadu. Približno je kvadratnog oblika, dimenzija 3,80 x 3,70 m sa spoljne, i 2,60 x 2,50 m sa unutrašnje strane. U severozapadnom uglu konstatovana je najveća očuvana visina, 1,66 m od nivoa poda. Zidana od redova horizontalno složenih čerpiča, koji su sa unutrašnje strane oblepljeni blatom. Pod peći čini jedan red horizontalno složenih čerpiča, istog kvaliteta i dimenzija kao i u ostalim delovima peći. Ispod čerpiča je red horizontalno složenih opeka koji razdvaja konstrukciju poda od svodova ložišta peći. Na podu se konstatuje 5 redova otvora za cugove u pravcu sever – jug, sa po 10 otvora u svakom redu (prečnik otvora je 0,07 m).

Od otvora za ložište očuvano je samo dno, dimenzija 0,90 x 0,80 m. Ložište je pravougaonog oblika u osnovi, sa kanalom visine 1,20 m (mereno od temena svoda do dna kanala), koji se pruža u pravcu zapad – istok. Dno je dobro zapećeno, do sivo crnog intenziteta. Gornji deo peći i pod zasnovani su na konstrukciji od lučno izvedenih svodova, koji se naslanjaju na nosače, a nosači na konstrukciju od redova horizontalno složenih čerpiča duž kanala ložišta, tj. u pravcu zapad – istok. Očuvano je četiri nosača i isto toliko svodova koji počivaju na njima. Nosači i svodovi su pravljeni od čerpiča, oblepljenih blatom sa primesom pleve. U ložištu peći nađena je bronzana kolenasta fibula (C-9317a), a iznad peći novac Antonija Pija (C-7450 i 7451).

U peći br. 9 pronađeno je ukupno 9 fragmenta keramike od toga je samo 1 tipološki određen kao zdela.

PEĆ 10 (T. XXI, sl. 41-45; P. 9, 11, 12)

Peć 10 nalazi se 1,60 m istočno od peći 8, u kvadratu XXXIX, pri čemu se severozapadni ugao peći nalazi kod tačke 57. Orientisana sever – jug sa devijacijom od 10 stepeni severnim delom ka istoku. Zapadna, južna i istočna strana peći bile su ukopane u šut i sterilni les. Peć je trapezoidnog oblika, di-

32. Jeremić 2001, 141 – 149.

33. Berger 1969, 18.

menzija 4,60 x 4,00 m sa spoljne strane, a 3,30 x 2,80 x 1,90 m sa unutrašnje. Zidana je horizontalnim redovima čerpiča vezanih blatom. Unutrašnje strane, do nivoa poda, oblepljene su blatom. Otvor za ložište peći je konstatovan na severnoj strani. Pod peći je premazan blatom, i na njemu se registruje 6 redova otvora za cugove u pravcu istok – zapad, sa po 10 otvora u svakom redu.

U peći br. 10 pronađeno je ukupno 67 fragmenata keramike od toga je 17 tipološki određeno. Izdvojeno je 11 oblika i od toga 2 pripada zdełama, 3 loncima, 1 tanjirima, 2 amforama, 1 kadiionicama, 2 krčazima.

Bunar (T. XVII, sl. 1 - 8; P. 14, 15)

Bunar je pronađen u kvadratu VII na rastojanju od 1 m od severnog i 1,50 m od istočnog profila. Kružnog je oblika, zidan od kamenog zelenca sa krečnim malterom koji sadrži dosta peska. Kamen je pritesan u obliku kvadera. U donjoj niveleti je zadržan isti kvalitet gradnje, s tim što se pri dnu zapažaju i fragmenti kamena peščara i sve grublje oblikovanje kamena zelenca. Na svakih 0,90 m redovi od kamenog zelenca iznivelišani su sa dva reda složenih opeka vezanih malterom. Debljina libažnog sloja je 0,18 m, a debljina veznog maltera 0,02 do 0,03 m. Ovako zidanje ivice konstatiše se do 8,35 m od očuvane visine bunara. Od ove kote bunar je obziđivan samo pritesanim komadima kamena zelenca bez upotrebe maltera. Do kote 9,40 m bunar je zidan krupnim kamenom zelencem, a od ove nivelete prestaje zidanje i registruje se tvrda zdravica. Pojavljivanje vode onemogućilo je dalje istraživanje.

Spoljni prečnik bunara je 1,90 m, a unutrašnji 1,10 m. Bunar je radom mehanizacije dosta oštećen.

U toku čišćenja unutrašnjosti bunara konstatovano je 30 ljudskih skeleta u 12 nivoa sahrane. Nivoi suodeljeni kružnom osnovom od fragmenta opeka i tegula.

Pojava ovog bunara je posebno interesantna. Prva je ta, da njegovo postojanje kraj samih peći, potvrđuje još Vitruvijevi pisanje o uslovima za pravljenje posuda, a kao drugo, materijalni ostaci otkriveni u njemu, govore o njegovoj dužoj upotrebi, kako u vreme trajanja zanatskog centra, tako i u dužem periodu po njegovom napuštanju.

U bunaru u obe celine pronađeno je ukupno 1267 fragmenta keramike od toga je 58 bilo

moguće tipološki odrediti. Izdvojeno je 12 oblika i od toga 2 pripada zdełama, 2 loncima, 4 tanjirima, 4 amforama.

Tipovi koji se javljaju samo u ovoj celini su zdele tipa I/62 i tanjur tipa III/9.

OTPADNE JAME

U okviru Zanatskog centra otkriveno je 6 otpadnih jama, a one su svoju numeraciju dobiti odmah po otkrivanju.

JAMA 1

U južnom profilu kanala za kišnu kanalizaciju na 11,50 m od skretanja kanala u pravcu istoka naišlo se na otpadnu jamu 1, čija je severna strana presečena radom mehanizacije. Otpadna jama je udaljena od peći 8 u pravcu zapada 6,65 m. Dimenzije jame su 4,05 x 1,95 m. U zapadnom delu jame ukupana je jedna manja jama dimenzija 2,50 x 1,10 m. Ova jama se jasno odvaja svetlo mrkom bojom, dok je velika jama tamno mrka. Mala jama je uglavnom sterilna, dok je tamno mrka ispunjena fragmentima keramike, heksagonalnim i leptirastim opekama. Dno manje jame odvaja se slojem pepela od dna velike jame. Debljina sloja pepela je od 0,03 do 0,05 m.

U istočnom delu velike jame nađena je veća količina keramike, uglavnom škart iz peći, kao i fragmenti žižaka, bronzana lučna - viljuškasta fibula (C-11273) kao i fragmentovane koštane igle.

U jami br. 1 pronađeno je ukupno 892 fragmenta keramike od toga je 387 tipološki određeno. Izdvojeno je 30 oblika i od toga 6 pripada zdełama, 9 loncima, 3 tanjirima, 2 amforama, 5 poklopциma, 2 kadiionicama, 3 krčazima.

Tipovi koji se javljaju samo u ovoj celini su zdele tipa I/23 i I/24.

JAMA 2

Jama 2 se nalazi severoistočno od ciglarske peći br. 10. Delom je oštećena ukopom otpadne jame 3. U dokumentaciji nedostaju detaljniji podaci o dimenzijama otpadne jame.

U jami br. 2 pronađeno je ukupno 357 fragmenta keramike od toga je 83 tipološki određeno. Izdvojeno je 22 oblika i od toga 5 pripada zdełama, 7 loncima, 3 tanjirima, 4 amforama, 1 poklopциma, 1 pitosima, 1 kadiionicama.

Tip koji se javlja samo u ovoj celini je tip zdele I/15.

JAMA 3

Nalazi se u severnom profilu kanala za kišnu kanalizaciju na udaljenju od 4,30 m od peći br. 9. Dimenzije jame su 2,35 x 3,20 m. Jama je oštećena radom mehanizacije, tako da je južni deo odnet radom bagera. Prilikom čišćenja jame nađen je veliki broj fragmenata keramike. U jami je nađeno žižaka, terakote kao i kalupi za terakote i reljefnu tera sigilatu.

U jami br. 3 pronađeno je ukupno 1304 fragmenata keramike od toga je 338 tipološki određeno. Izdvojeno je 33 oblika i od toga 9 pripada zdelama, 6 loncima, 3 tanjurima, 2 amforama, 4 poklopциma, 1 pitosima, 2 peharima, 4 kadionicama, 2 krčazima.

Tipovi koji se javljaju samo u ovoj celini su zdele tipa I/119, te tanjiri tipa III/30, III/36.

JAMA 4

Nalazi se u severnom profilu kanala za kišnu kanalizaciju severno od peći 10. U južnom delu jama je oštećena radom mehanizacije prilikom kopanja kanala. Zapadni deo je delimično oštećen ukopom otpadne jame 3. U jugoistočnom delu oštećena je jama 2, a u severoistočnom ukopu jama 5.³⁴ Očuvane dimenzije jame 4 su 3 x 2,80 x 0,80 m. Jama je bila ispunjena tamnomrkom ras-tresitom zemljom, u okviru koje se nailazilo na fragmente keramike.

U jami br. 4 pronađeno je ukupno 682 fragmenata keramike od toga je 187 tipološki određeno. Izdvojeno je 30 oblika i od toga 6 pripada zdelama, 10 loncima, 2 tanjurima, 2 amforama, 4 poklopциma, 1 pitosima, 1 peharima, 3 kadionicama, 1 krčazima.

Tipovi koji se javljaju samo u ovoj celini su tipovi zdele I/35, lonca II/69, poklopca V/25, i pehar tipa IX/19.

OTPADNA JAMA uz peći 1, 2, 3

Zajednička otpadna jama za keramičke peći 1, 2 i 3 nalazi se odmah uz ložište peći br. 2 i na 0,80 m od ložišta peći br. 1. Pravougaonog je oblika dimenzija 1,36 x 2,36 m, dubine 1,13 m. Is-punjena u donjem delu pepelom, dok je u gornjem

sloju nađeno fragmenata tegula i opeka u sloju tamno sive zemlje.

U otpadnoj jami kod peći br. 1, 2 i 3 pronađeno je ukupno 2633 fragmenata keramike od toga je 1034 tipološki određeno. Izdvojeno je 29 oblika i od toga 12 pripada zdelama, 7 loncima, 3 tanjurima, 4 amforama, 1 poklopциma, 1 kadionicama, 1 krčazima, 1 paterama.

Tip koji se javlja samo u ovoj celini je tip zdele I/7, I/19, lonac tipa II/4, II/40, II/44, II/49, II/53, amfore tipa IV/8, krčazi tipa XII/3 kao i patera XV/2.

OTPADNA JAMA KOD PEĆI 5

U blizini otkrivene keramičke peći br. 5 pronađena je otpadna jama sa tamnomrkom ras-tresitom zemljom četvrtastog oblika. Jama je bila ispunjena tamnom zemljom i većom količinom fragmenata keramike, dimenzija 1,70 x 0,20 m. U dostupnoj dokumentaciji bez detaljnijih opisa izgleda jame.

U otpadnoj jami kod peći br. 5 pronađeno je ukupno 1729 fragmenata keramike od toga je 602 tipološki određeno. Izdvojeno je 30 oblika i od toga 5 pripada zdelama, 11 loncima, 1 tanjirima, 3 amforama, 3 poklopциma, 1 pitosima, 4 kadionicama, 2 krčazima.

Tipovi koji se javljaju samo u ovoj celini su zdele tipa I/48, tanjiri III/6 i pitosi tipa VI/7.

KERAMIČKE POSUDE

METODOLOGIJA OBRADE KERAMIKE I NAČIN IZLAGANJA

Keramički materijal iz Zanatskog centra je obrađen po metodološkim principima ustanovljenim u Sremskoj Mitrovici, sedamdesetih godina. Keramika se najpre razvrstava prema logičnim skupinama, a potom se materijal iz svake od celina posebno obrađuje. Iz sadržaja jedne takve celine izdvajaju se cele ili fragmentovane posude koje je moguće tipološki odrediti u zavisnosti od oblika, odnosno funkcije koju su imale. Forme posuda su označene rimskim brojevima i to: I – zdele, II – lonci, III – tanjiri, IV – amfore, V – poklopci, VI – pitosi, IX – pehari, X – kadionice, XII – krčazi

³⁴ U dokumentaciji nedostaju bliži podaci o ovoj jami, kao i o eventualnom materijalu iz nje.

i XV – patere.³⁵ U okviru svake od njih, izdvojeni tipovi obeleženi su arapskim brojevima. Ostali fragmenti, koji nisu tipološki određeni, dalje se razvrstavaju prema zajedničkim tehnološkim karakteristikama (fakturi, boji, obradi površine). Navedene osobine označene su šiframa – velikim i malim latiničnim slovima, ili brojevima.³⁶ Izdvojeni tipovi i grupe posude se zatim registruju na individualnim A kartonima, na kojima se svaki tip, odnosno grupa posuda posebno evidentiraju.

U ovom radu prezentovane posude, koje potiču iz peći i otpadnih jama otkrivenih u okviru istraženog prostora Zanatskog centra, obrađene su kataloški. Svaka kataloška jedinica, pored navedene oznake tipa, sadrži kratak opis posude sa tehnološkim karakteristikama (fakturna, boja pečenja određena prema Manselovoj skali boja,³⁷ obrada površine i, ukoliko postoji, način ukrašavanja). Imajući u vidu da je najveći broj posuda rađen na vitlu, način izrade je naglašen kod primeraka koji su rađeni u kalupu ili bez upotrebe vitla. Posle opisa, naveden je broj posuda nađenih u samom Zanatskom centru, i najbliže analogije, najpre sa ostalih lokacija na Viminacijumu, gde je to bilo moguće sa datovanjem na osnovu uslova nalaza, a zatim Singidunumu i drugih bliskih lokaliteta.

Crteži tipova su dati u razmeri 1 : 4 na svim tablama, osim na tabli br. X gde je razmera 1 : 6. Tabele na kojoj su prikazane celine i tipovi koji se javljaju u svakoj od njih, čine tzv. pregled preklapanja tipova i nalaze se na kraju rada.

KATALOG

I ZDELE

I/5 (T. I, sl. 1)

Zdela sa dve drške, koso razgrnutog oboda i bikoničnog trbuha. Rađena od sitnozrne peskovite gline, sive, ili ređe, mrkocrvene boje pečenja (Munsell: 10YR-6/2, 10YR-4/1, 2YR-5/0), neobrađene površine.

Zdela ovog oblika zastupljene su sa 4 primeraka, nađenim u pećima br. 1 i 3. Posude istog ili sličnog oblika i istih tehnoloških karakteristika

35. Oznake formi su date za posude koje se javljaju u Zanatskom centru.

36. Detaljnije o metodologiji obrade keramike: Bjelajac 1978, 133 – 140.

37. Munsell 1975.

nalažene su i na drugim lokacijama Viminacijuma, gde su datovane u kraj III veka.

Nemamo direktne analogije za ovaj tip.

I/7 (T. I, sl. 2)

Zdela širokog otvora, na unutrašnju stranu uvučenog oboda, prstenasto profilisane ili horizontalno zaravnjene ivice, ispod koje je postavljena drška valjkastog preseka. Rađena je od srednje prečišćene gline sive boje pečenja (Munsell: 2,5YR-5-6/0), neobrađene površine. Zastupljen je sa oko 30 fragmenata, koji su nađeni u otpadnoj jami uz peći br. 1, 2 i 3. Zdele ovog oblika ne predstavljaju česte nalaze na istraženim površinama u Viminacijumu. Analogije za ovaj tip nalazimo u Singidunumu.³⁸

I/8 (T. I, sl. 3)

Zdela horizontalno razgrnutog i užljebljenog oboda i bikonično preolmljenog trbuha. Rađena je od srednje prečišćene gline sive boje pečenja (Munsell: 2,5YR-5/0, 5YR-5/0/5/6, 5Y-5/1), neobrađene površine. U Zanatskom centru ovaj oblik se javlja u više celina: u pećima za pečenje keramike br. 1, 4 i 5, kao i u jamama br. 3 i 4, gde je zastupljen sa po jednom posudom. U okviru Viminacijuma javlja se i na prostoru nekropole i civilnog naselja, a uslovima nalaza datovana je u III vek. Analogije za ovaj tip nalazimo u Singdiunumu, gde je zastupljena malim brojem nalaza datovanim u period posle sredine III veka, i u Vojki.³⁹

I/10 (T. I, sl. 4)

Kalotasta zdela prstenasto profilisanog oboda, rađena od srednje prečišćene gline pečene u nijansama crvene boje (Munsell: 5YR-6/6; 5YR-7/6; 5YR-7/8), crveno bojene, ređe firnisovane površine. U Zanatskom centru ovaj tip je zastupljen brojnim nalazima koji potiču iz peći: br. 1, 4, 5, 6 i 10, iz jama: br. 2 i 4, kao i otpadne jame za peći 1, 2 i 3, i bunara. Ovaj tip je u Viminacijumu često našašen u slojevima datovanim od kraja II i tokom celog III veka, a posude skoro identičnog oblika i tehnoloških karakteristika javljaju se i u Singidunumu.⁴⁰

I/12 (T. I, sl. 6)

38. Nikolić-Đorđević 2000, 43, tip I/63.

39. Nikolić-Đorđević 2000, 95, tip III/1; Brukner 1981, T. 68/56.

40. Nikolić-Đorđević 2000, 31, tip I/31.

Duboka zdela profilisanog, užljeblijenog oboda, čiji se rebrasti trbuš oštro lomi ka uskom ravnom dnu. Rađena od peskovite gline sa dodacima liskuna u tonovima mrke, crvene boje pečenja (Munsell: 2,5YR-6/6, 6/8), neobradene površine. U Zanatskom centru ovaj tip se javlja samo u otpadnim jamama i to u jami br. 3, i otpadnoj jami zajedničkoj za keramičke peći br. 1, 2 i 3, sa oko 20 posuda. Ovaj tip se tokom III veka javlja i na drugim lokacijama Viminacijuma, a paralele za njegov oblik možemo naći u Singidunumu i Sirmiumu.⁴¹

I/13 (T. I, sl. 7)

Široka plitka zdela – tanjur, blago uvučenog oboda iskošenih zidova i ravnog dna. Rađena od peskovite gline žućkasto-beličaste boje pečenja (Munsell: 5YR-8/2). U okviru Zanatskog centra zastupljena je sa 10 posuda i to u celinama peći br. 1, kao i otpadnim jamama br. 1 i otpadnoj jami uz peć br. 5. U okviru Viminacijuma javlja i na lokacijama: Pećine i Više grobalja, gde je datovanje izvršeno uslovima nalaza u sredini II do kraja III veka. Paralele za ovaj tip imamo u Trakiji,⁴² a u Gornjoj Meziji javljaju se u Singidunumu.⁴³

I/14 (T. I, sl. 8)

Zdela horizontalno, na spoljnu stranu izvučenog užljeblijenog oboda, iskošenog trbuha koji se spušta ka ravnem dnu. Rađena od peskovite «kaolinske» gline, bele ili žućkasto bele boje pečenja (Munsell: 5YR-8/2). Dosta zastupljen tip zdele, sa oko 57 posuda, koji u Zanatskom centru nalazimo u celinama peći br. 1, 3, i 4, zatim u bunaru, u jamama br. 3, jami br. 4, kao i u jami uz peći br. 1, 2 i 3. I na ostalim lokacijama Viminacijuma javlja se u velikom broju. Hronološko trajanje ovoga tipa je dosta dugačko i traje od kraja II do početka IV veka. Analogije za ovaj tip nalazimo kako u Singidunumu tako i na Pontesu.⁴⁴

I/15 (T. I, sl. 9)

Zdela koso razgrnutog i užljeblijenog oboda, iskošenog trbuha ukrašenog širokim rebrima i ravnog dna. Rađena od peskovite kaolinske gline

41. Nikolić-Đorđević 2000, 20, tip I/8; Brukner 1981, T. 89/119.

42. Sultov 1983, T. LXII/tip 1.

43. Nikolić-Đorđević 2000, 114, tip III/51.

44. Nikolić-Đorđević 2000, 115, tip III/52; Sultov 1983, T. LXII/tip 1a; Garašanin, Vasić, Marjanović-Vujović 1984, T. I tip I/40.

žućkasto beličaste boje pečenja (Munsell: 2,5YR-8/2), neobradene površine. Ovaj tip je mnogo manje zastupljen u odnosu na prethodni i u okviru Zanatskog centra javlja se sa dve posude u celini jame broj 2, dok ga u okviru Viminacijuma nalazimo još i na lokaciji nekropole Više grobalja, gde se uslovima nalaza datuje u kraj II i početak III veka. Analogije nalazimo u Singidunumu i u Dakiji.⁴⁵

I/16 (T. I, sl. 10)

Zdela horizontalno razgrnutog oboda, sa unutrašnje strane užljeblijenog. Visoko postavljenog trbuha koji se spušta ka užem, ravnem dnu. Dve trakaste užljebljene drške polaze ispod oboda i završavaju se na delu trbuha gde se blago preloma. Rađena od peskovite gline žućkasto beličaste boje pečenja (Munsell: 5YR-8/2). Ovaj tip je u krugu Zanatskog centra zastupljen sa više od 11 posuda i srećemo ga u celinama: peći br. 3, kao i u otpadnim jamama br. 1, 2, 4, i u jami uz peć br. 5. Na ostalim lokacijama na Viminacijumu srećemo ga na Pećinama i Kod bresta korabe, gde je datovanje izvršeno uslovima nalaza od sredine II do kraja III veka. Paralele za ovaj tip nalazimo u Singidunumu.⁴⁶

I/18 (T. I, sl. 5)

Zdela blago koso razgrnutog i užljeblijenog oboda i ravnog dna. Na trbuhu se može naći u donjem delu plastično izveden ukras u vidu aplicirane trake. Rađena od srednje prečišćene gline crvene boje pečenja (Munsell: 2,5YR-6/8) i neobradene spoljne površine. Ovaj se tip u Zanatskom centru javlja samo u peći br. 1 gde je zastupljen sa jednim fragmentom. U okviru Viminacijuma javlja se na više lokacija i na tim mestima datovan je u sam početak IV veka. Bliže paralele za ovaj tip nedostaju.

I/19 (T. I, sl. 11)

Veća zdela – tarionik, koso razgrnutog oboda i ravnog dna. Unutrašnja strana ogrubljena krupnjim zrnima peska i sitnim kamenčićima. Rađena od peskovite gline crvene boje pečenja (Munsell: 2,5YR-4/6), sa primesama liskuna, površine neobradene. Zastupljena sa 4 posude, sreće se samo u okviru otpadne jame zajedničke za keramičke

45. Nikolić-Đorđević 2000, 31, tip I/30; Popilian 1997, T. XXXI/4.

46. Nikolić-Đorđević 2000, 27, tip I/21.

peći br.1, 2 i 3 u okviru Zanatskog centra, a javlja se dosta često na ostalim lokacijama na Viminaciju gde je uslovima nalaza datovanje izvršeno u period II veka. Tarionici ovog tipa su ponekad obeležavani pečatima na obodu. On uobičajeno ide sa obe strane izlivnika, ali najveći broj je obično bez pečata. Po nekim autorima poreklo ovih posuda je sa istoka, pa su one putem grčke kolonizacije stigle u Grčku i Italiju. O mortariumima najviše saznajemo sa Dunava i sa područja Gornje Mezije. Tarionici ovoga tipa spadaju u grupu velikih mortariuma čiji se prečnik oboda kreće od 30 do 60 cm, a visina od 8 do 10 cm.

Analogije za ovaj tip moratariuma nalazimo u Singidunu kad je u pitanju Gornja Mezija, a nalazimo ih i u Dakiji.⁴⁷

I/20 (T. II, sl. 13)

Dublja zdela nenaglašenog oboda ispod kojeg polazi jedan žljeb. Zidovi su blago ukošeni ka ravnom dnu koje je ukrašeno sa nekoliko ureza. Rađena od srednje prečišćene gline crvene boje pečenja (Munsell: 2,5YR-6/8) i bojene površine crvenim tonovima. Ovaj tip je u Zanatskom centru zastupljen sa jednom posudom u peći br. 6. Od drugih lokacija Viminacija javlja se na Pećinama, gde je datovan u drugu polovicu II veka, početak III veka. Bliže paralele za ovaj tip nedostaju.

I/23 (T. II, sl. 14)

Veća zdela, debljih zidova sa prstenasto profilanim i na vrhu zaravnjenim obodom, naglašenog ramena ispod koga se trbuš koso spušta do ravnog dna. Rađena od srednje prečišćene zemlje crvene boje pečenja (Munsell: 2,5YR-6/6) sa bojenom spoljnom površinom crvenim tonovima. Ovaj tip svoje mesto u Zanatskom centru našao je time što je zastupljen sa jednom posudom lociranom u jami br. 1. U okviru Viminacija javlja se na više lokacija, gde je datovan u period prve polovine III veka. Paralele za njega se nalaze kako u Singidunu tako i na više mesta u Panoniji i Trakiji.⁴⁸

I/25 (T. II, sl. 16)

Zdelica tanjih zidova nenaglašenog oboda, kalotastog trbuha koji se spušta ka prstenasto pro-

filisanom dnu. Rađena od srednje prečišćene gline crvene ili sive boje pečenja (Munsell: 2,5YR-6/8; 10YR-6/2), a spoljna površina bojena u nijansama od mrko-crvene pa sve do sive i crne boje. Često i glaćana ili finisovana. Analogije za ovaj tip nalazimo širom Panonije.⁴⁹

I/26 (T. II, sl. 17)

Veća zdela, debljih zidova sa koso razgrnutim i blago užljebnjem obodom. Trbuš se koso spušta ka prstenasto profilisanom užem dnu. Na ramenu često mogu biti izvedeni različiti urezi ili aplicirane drške u dekorativnoj funkciji. Rađena od srednje prečišćene zemlje crvene boje pečenja (Munsell: 2,5YR-6/8) i bojene crvenom bojom spoljne površine. Neuobičajeno za ovaj oblik zdele jeste to da je u okviru Zanatskog centra nađeno dve posude ovog tipa i to obe u pećima opredeljenim kao peći za pečenje opeke, br. 8 i br. 10. Ovaj tip se u okviru Viminacija javlja i na drugim lokacijama i to na: Pećinama i na Pirivoju, gde je njihovo datovanje izvršeno u prvu polovicu III veka. Analogije za ovaj tip se mogu naći u Singidunu.⁵⁰

I/27 (T. II, sl. 18)

Zdela tzv. «patka tipa», prstenasto profilisanog oboda i bikonično prelomljenog trbuha. Na prelomu trbuha je naglašena plastična traka. Rađena od srednje prečišćene gline u crvenoj boji pečenja (Munsell: 7,5YR-7/6), bojene ili firnisovane površine crvenom bojom. U Zanatskom centru ovaj tip je zastupljen sa preko 19 posuda, a javlja se u više celina: peć br. 1, br. 3, br. 4, kao i u svim otpadnim jamama. Siguran je viminacijski proizvod i uz to još i omiljen, a u velikom broju javlja se i na ostalim lokacijama Viminacija. Ovaj oblik se javlja u širokom vremenskom intervalu u nekoliko varijanti sličnih karakteristika. Prvi oblici su stigli putem importa. Paralele nalazimo u Gornjoj Meziji, Panoniji, Trakiji i Dakiji.⁵¹

I/29 (T. II, sl. 19)

Manja kalotasta zdela uvučenog oboda i prstenastog užeg dna. Rađena je od srednje

49. Brukner 1981, T. 76/91-94.

50. Nikolić-Đorđević 2000, 31, tip I/31.

51. Nikolić-Đorđević 2000, 18, tip I/3; Cyjetičanin 1996, P. 2/tip I/19; Brukner 1981, T. 73/47, 51 - 55, tip I/11; Sultov 1985, 62, T. XXVI/1 - 3; Popilian 1976, Pl. XLII, XLIII/761 - 772.

47. Nikolić-Đorđević 2000, 40, tip I/53; Popilian 1976, Pl. XVII/216, 217.

48. Nikolić-Đorđević 2000, 33, tip I/33; Brukner 1981, T. 69, 70/ tip 2, 3; Sultov 1985, 67, T. XXX/3.

prečišćene gline crvene boje pečenja (Munsell: 2,5YR-6/8) i bojene spoljne površine koja može biti glaćana ili firnisovana. U Zanatskom centru zastupljen je sa oko 21 posudom i to iz celina: peći br. 4, br. 6, kao i u otpadnoj jami zajedničkoj za peći br. 1, 2 i 3. Ovaj tip se u okviru Viminacijuma javlja i na skoro svim istraživanim lokacijama, gde je datovan u period od II do IV veka. Paralele ovom tipu nalazimo u Singidunumu kao i na teritoriji Nicopolsa.⁵²

I/33 (T. II, sl. 21)

Plitka zdela sa kratkim, blago iskošenim i po ivici zaravnjenim obodom i blago zaobljenim zidovima trbuha koji se lome i skoro horizontalno spuštaju ka uskoj prstenastoj stopi. Rađena od srednje prečišćene gline crvene boje pečenja (Munsell: 2,5YR-6/6), a površina može biti bojena crvenom bojom, glaćana ili prevučena crvenim firnisom. Trbuš je ukrašen ornamentom izvedenim radlom ili u tehniči barbotina. U Zanatskom centru zastupljen je sa tri posude koje su bile u celinama otpadnih jama broj 1 i broj 2. Na drugim lokacijama Viminacijuma srećemo ga u okviru nekropola na Pećinama i Više grobalja, gde je uslovima nalaza datovan u II do sredine III veka. Analogije za ovaj tip nalazimo u Singidunumu.⁵³

I/35 (T. II, sl. 22)

Manja zdela vertikalno izvučenog i neprofilisanog oboda, sa ravnim zidovima trbuha koji se u gornjem delu lome ka uskom nenaglašenom dnu. Rađena od srednje prečišćene gline crvene boje pečenja (Munsell: 2,5YR-6/8) i crveno bojene površine. Sa spoljašnje strane ukrašena žljebom po vrhu oboda i u gornjem delu trbuha. Sa jednom posudom javlja se u celini otpadne jame broj 4, u okviru Zanatskog centra, a u ostalim istraživanim lokacijama Viminacijuma ovaj tip zdele se uslovi ma nalaza datuje u prvu polovinu III veka. Bliže analogije za ovaj tip nalazimo samo u Dakiji.⁵⁴

I/36 (T. II, sl. 23)

Konična zdela sa ravnim dnom rađena po uzoru na formu Drag. 33. Od srednje prečišćene gline crvene ili mrke boje pečenja (Munsell:

7,5YR-6/4) i bojene spoljne površine u raznim nijansama, od crvene preko mrke, do sive boje. Površina može biti i glaćana ili firnisovana. U Zanatskom centru zastupljena je sa oko 25 posuda i to u: pećima br. 4 i br. 5, kao i u otpadnoj jami zajedničkoj za peći br. 1, 2 i 3. Javlja se i na više lokacija na Viminacijumu, dok analogije za njega nalazimo u Singidunumu i Sirmiumu.⁵⁵

I/40 (T. II, sl. 24)

Manja zdela «S» profilacije, koso razgrnutog oboda i naglašenog ramena, te prstenasto profilisanog dna. Rađena je od srednje prečišćene gline crvene boje pečenja (Munsell: 2,5YR-6/8), a površina može biti bojena tonovima od crvene do mrke boje. Zastupljena samo sa dve posude u peći br. 4 u okviru Zanatskog centra, ali se u većem broju javlja na drugim lokacijama na Viminacijumu, gde je uslovima nalaza datovanje izvršeno u 2/2 II veka, početak III veka. Paralele nalazimo kako u Singidunumu tako i širom Dakije.⁵⁶

I/46 (T. II, sl. 25)

Plića zdela blago iskošenih zidova trbuha sa širokim ravnim dnom. Obod blago zaobljen na spoljašnju stranu ili žljebom ukrašen sa unutrašnje strane. Rađena od srednje prečišćene gline crvene ili sive boje pečenja (Munsell: 2,5YR-6/8; 2,5YR-5/0) i površine bojene crvenom ili sivom bojom i ponekad glaćanom. Javlja se samo u celini peći br. 8, gde je zastupljena sa jednom posudom. Na drugim lokacijama Viminacijuma zastupljena je na više mestra gde je datovanje stavljen u hronološki raspon kraja II i prve polovine III veka. Analogije za ovaj tip imamo u Singidunumu gde je ovaj oblik opredeljen u tanjire, od drugih susednih provincija srećemo ga u Panoniji.⁵⁷

I/47 (T. II, sl. 12)

Zdela horizontalno izvučenog i koso zasečenog oboda sa ravним zidovima koji se na sredini trbuha lome i koso spuštaju ka dnu posude. Rađena od srednje prečišćene gline crvene boje pečenja (Munsell: 2,5YR-6/8) i crveno bojene površine. Obod ukrašen ornamentom koji je

52. Nikolić-Đorđević 2000, 23, tip I/15; Sultov, 1985, 67, T. XXX/2.

53. Nikolić-Đorđević 2000, 43, tip I/60.

54. Popilian 1976, Pl. XLVI/811.

55. Nikolić-Đorđević 2000, 34, tip I/39; Brukner 1981, T. 74/67, tip 18.

56. Nikolić-Đorđević 2000, 31, tip I/31; Popilian 1976, Pl. XLVI/801 - 803.

57. Nikolić-Đorđević 2000, 98, tip III/8; Brukner 1981, T. 65/15 - 17.

izveden upotreboom radle ili urezima koji formiraju talasastu liniju u vidu valovnica. Sa tri posude zastupljen je u pećima broj 1 i peći br. 4, kao i u otpadnoj jami br. 4, dok se na drugim lokacijama Viminacijuma javlja na Više grobalja gde je datovan u kraj II, početak III veka. Još jedna zdela koja je po drugoj tipologiji opredeljena u tanjire kad je u pitanju Singidunum gde za nju nalazimo paralele.⁵⁸

I/48 (T. II, sl. 15)

Zdela horizontalno razgrnutog, kratkog, po ivici zaobljenog oboda i ravnih zidova trbuha koji se od polovine lome i koso spuštaju ka dnu. Rađena od srednje prečišćene gline crvene boje pečenja (Munsell: 2,5YR-6/6) i bojene crvenom bojom spoljne površine, koja može biti i glaćana tako da se dobija imitacija forme terra sigillata. Posuda ponekad ukrašena ornamentom koji je izveden radlom ili pečatima. U Zanatskom centru javlja se sa tri posude u celini otpadne jame uz keramičku peć br. 5, a na ostalim lokacijama Viminacijuma datovan je od druge polovine II veka do prve polovine III veka. Bliže paralele za ovaj tip ne nalazimo.

I/53 (T. III, sl. 27)

Dublja i veća zdela prstenasto profilisanog i zaravnjenog užljebljenog oboda i zaobljenog trbuha. Rađena od peskovite gline sive boje pečenja (Munsell: 2,5YR-5/1) i neobradene površine. Ovaj tip se javlja sa oko 10 posuda u tri celine u okviru Zanatskog centra, u peći br. 1, u jami br. 2 i jami br. 3. Na nekropolama Pećine i Više grobalja je datovana u III vek. Analogije imamo u Singidunumu.⁵⁹

I/54 (T. III, sl. 28)

Veća zdela horizontalno izvučenog ili blago iskošenog oboda ravnih zidova trbuha koji se na polovini lome ka ravnom dnu. Rađena od peskovite gline crvene boje pečenja (Munsell: 2,5YR 6/8) i neobradene površine. Obod posude je ukrašen plićim žlebovima. Zastupljena je sa četiri posude u pećima broj 1 i 8. Na drugim istraživanim lokacijama Viminacijuma ovaj tip je datovan u drugu polovicu II veka. Analogije za

ovaj tip nalazimo u Singidunumu.⁶⁰

I/56 (T. III, sl. 29)

Plića zdela zaobljenog i povijenog na unutrašnju stranu uvučenog zadebljanog oboda, blago iskošenog trbuha i ravnog ili blago udubljenog dna. Rađena od dobro prečišćene gline crvene boje pečenja u nijansama crvene i mrke boje pečenja (Munsell: 2,5YR-6/6; 5YR-6/6), površine neobradene ili bojene tonovima crvene i mrke boje. Boja je dosta nepostojana i lako se otire, dok se zdele javljaju u različitim dimenzijama. Dosta čest tip na Viminacijumu, koji je u okviru Zanatskog centra zastupljen sa oko 180 posuda i to u celinama: peći br. 1, peći br. 6 i peći br. 9, kao i otpadnoj jami zajedničkoj za peći br. 1, 2 i 3 gde je i pronađena najveća količina ovih posuda. Ovaj tip se u okviru Viminacijuma javlja na više lokacija, dok mu analogije nalazimo u Sirmiumu, Singidunumu, Diani, a imamo ih i u Dakiji.⁶¹

I/58 (T. III, sl. 30)

Konična zdela horizontalo izvedenog, a na unutrašnju stranu uvučenog oboda naglašenih ivica. Ispod oboda polazi horizontalno postavljena prstenasta drška koja ima dekorativnu funkciju. Obod posude ukrašen žlebovima. Rađena od srednje prečišćene gline, crvene boje pečenja (Munsell: 2,5YR-6/8) i crvenim tonovima bojene površine, debelih zidova. Trbuš posude ukrašen plićim žlebovima. U okviru Zanatskog centra zastupljena sa četiri posude u peći br. 2. Ovaj tip se u okviru Viminacijuma javlja i na lokacijama: Više grobalja i Pećine i na njima je datovan u III vek. Ovakav oblik zdele – činije je redovan pratilac inventara logorskih kuhinja tako da paralele za njega nalazimo u Singidunumu gde se izdvajaju dve njegove varijante.⁶²

I/62 (T. III, sl. 31)

Veća i dublja zdela, debelih zidova i hori-

60. Nikolić-Đorđević 2000, 46, I/72.

61. Nikolić-Đorđević 2000, 112, III/43; Brukner 1981, T. 65/12-17, tip 3; Cvjetičanin 1996, P.2/tip III/21; Popilian 1976, Pl. LXXI/890-894.

62. Nikolić-Đorđević 2000, 40, I/52.

58. Nikolić-Đorđević 2000, 100, tip III/13.

59. Nikolić-Đorđević 2000, 37, I/46.

zontalno izvučenog oboda, te visoko postavljenog trbuha koji se lomi ka ravnom dnu. Rađena od peskovite gline sa primesama kvarca i liskuna, sive (Munsell: 5YR-4/1), mrkosive ili crvene boje pečenja i spoljašnje površine neobrađene. Nalazimo je u bunaru i zastupljena je sa ukupno 3 posude. Na ostalim lokacijama Viminacijuma javlja se u većem broju i na njima se datuje u drugu polovinu II veka i kroz prvu polovinu III veka. Paralele za ovaj tip nalazimo u Singidunumu.⁶³

I/63 (T. III, sl. 32)

Manja zdela kosih zidova trbuha i neprofilisanog oboda na maloj prstenastoj stopi. Rađena od fino prečišćene gline crvene boje pečenja (Munsell: 5YR-5/6) u formi tera sigilate tipa Drag. 46. Može da se javi i u fakturi od fino prečišćene gline bele boje pečenja. Po sredini trbuha ponekad je izveden žljeb. Sa dve posude je zastupljen u okviru Zanatskog centra, u celini peći br. 3, dok se na ostalim javlja u većem broju na Pećinama i na Više grobalja, a ima ga i na drugim istraživanim lokacijama na Viminacijumu, gde su ga uslovi nalaza datovali u drugu polovinu II do prve polovine III veka. Analogije mu nalazimo u Singidunumu.⁶⁴

I/65 (T. III, sl. 33)

Manja zdela koso izvučenog oboda i prstenasto profilisane ivice sa kosim zidovima trbuha i ravnim nenaglašenim dnom. Rađena od srednje prečišćene gline crvene boje pečenja (Munsell: 2,5YR-6/8) i bojene površine crvenom bojom. Javlja se u okviru Zanatskog centra sa oko 11 posuda u peći broj 4, a uslovima nalaza na ostalim lokacijama Viminacijuma na kojima se javlja datuje se u kraj II i prvu polovinu III veka. Paralele imamo u Panoniji, a od Mezije u Singidunumu.⁶⁵

I/68 (T. III, sl. 34)

Dublja bikonična zdela koso razgrnutog i užljebjenog oboda i ravnog užeg dna. Rađena od srednje prečišćene ili peskovite gline crvene boje pečenja (Munsell: 2,5YR-6/6) i neobrađene površine. Na trbuhi izvedena rebra. U Zanatskom centru javlja se sa 6 posuda koje su nađene u peći br. 1, jami br. 3 i otpadnoj jami zajedničkoj za

peći br. 1, 2 i 3. Na drugim istraživanim lokacijama na Viminacijumu uslovima nalaza datuje se u prvu polovinu III veka. Analogije nalazimo kako u Singidunumu tako i širom Panonije.⁶⁶

I/74 (T. III, sl. 35)

Tarionik – mortarium, široko razgrnutog i lučno savijenog oboda, sa zaobljenim zidovima trbuha i širokim ravnim dnom. Rađen od srednje prečišćene ili peskovite gline crvene, sive ili žućkasto bele boje pečenja (Munsell: 2,5YR-5/8; 7,5YR-7/4) i neobrađene površine. Ogrubljivanje unutrašnjosti površine uvek izvedeno sa sitnjim ili krupnjim kamenčićima. Masivne su osnove koja im omogućuje stabilnost. Na obodu postoji rebro koje prelazi u izlivnik koji je ponekad ukrašen stilizovanim glavama životinja ili je pored izlivnika utisnut pečat majstora. U Zanatskom centru ovaj tip mortarijuma javlja se sa oko 28 posuda i to u celinama peći br. 1 i u otpadnoj jami zajedničkoj za peći br. 1, 2 i 3. Javlja se i na više istraživanih lokacija na Viminacijumu gde je uslovima nalaza datovan u kraj II, do sredine III veka. Analogije za ovaj tip posuda imamo u Singidunumu i u Sirmiumu.⁶⁷

I/77 (T. III, sl. 36)

Bikonična zdela prstenasto profilisanog oboda i nenaglašenog dna. Rađena od peskovite gline sive boje pečenja (Munsell: 2,5YR-3/1) i neobrađene spoljašnje površine. Trbuš ponekad ukrašen žljebovima. U Zanatskom centru zastupljen je sa jednom posudom konstatovanom u peći br. 2, a na ostalim lokacijama Viminacijuma na kojima se javlja uslovima nalaza datuje se u prvu polovinu III veka. Analogije za ovaj tip nalazimo u Singidunumu.⁶⁸

I/92 (T. III, sl. 37)

Veća konična zdela prstenasto profilisanog i žljebovima dekorisanog oboda. Debljih zidova, rađenih od srednje prečišćene gline crvene boje pečenja (Munsell: 2,5YR-6/8) i površine bojene crvenom bojom. Trbuš posude ukrašen fasetiranjem i žljebovima. U ovom radioničarskom kompleksu javlja se sa jednom posudom u peći br. 4. Od ostalih istraživanih lokacija javlja se na

63. Nikolić-Dorđević 2000, 58, I/109.

64. Nikolić-Dorđević 2000, 37, I/45.

65. Brukner 1981, T. 74/70,71, tip 20; Nikolić-Dorđević 2000, 42, I/59.

66. Nikolić-Dorđević 2000, 28, I/25; Brukner 1981, T. 85/74-79, tip 64.

67. Nikolić-Dorđević 2000, 26, tip I/20; Brukner 1981, T. 60, tip 1.

68. Nikolić-Dorđević 2000, 46, tip I/71.

Pećinama, i na Više grobalja, gde se uslovima nalaza datuje u prvu polovinu III veka.. Bliže paralele za ovaj tip nedostaju.

I/102 (T. III, sl. 38)

Dublja zdela sa koso izvedenim, prsteno profilisanim i užljebljenim obodom, visoko postavljenim trbuhom i blago udubljenim dnom. Rađena od peskovite gline, mrke ili sive boje pečenja (Munsell: 2,5YR-6/1) i neobrađene površine. Ponekad na trbuhi izvedena rebra ili žljebovi. Po žljebu na obodu može se pretpostaviti da je mogla imati i odgovarajući poklopac. Sa tri posude se javlja u Zanatskom centru u celinama peći br. 3 i u jami br. 3. Javlja se na više lokacija na Viminacijumu gde se datuje u kraj II i prvu polovinu III veka. Paralele za ovaj tip imamo u Singidunumu.⁶⁹

I/110 (T. III, sl. 39)

Kalotasta zdela sa vertikalno izvučenim i blago uvučenim obodom ispod kojeg je plastična traka u vidu kragne. Rađena od srednje prečišćene zemlje crvene boje pečenja (Munsell: 2,5YR-6/8) i bojene površine. U okviru Zanatskog centra ovaj tip nalazimo samo kao jednu posudu u peći br. 1, a na ostalim lokacijama Viminacijuma javlja se i na Više grobalja, gde je uslovima nalaza datovan u kraj II i prvu polovinu III veka. Analogije ovoj zdeli nalazimo u Singidunumu i na Pontesu.⁷⁰

I/119 (T. IV, sl. 41)

Plitka zdela – tanjur, neprofilisanog oboda i kosih zidova trbuha koji se spuštaju ka ravnom dnu. Rađena od peskovite gline sive boje pečenja (Munsell: 10YR-6/2) i neobrađene spoljašnje površine. U istraženim celinama Zanatskog centra javlja se sa jednom posudom u jama br. 3, a registrirana na i na lokaciji Više grobalja. Paralele za ovaj tip nalazimo širom Panonije, a i u Dakiji.⁷¹

I/122 (T. IV, sl. 42)

Široka zdela horizontalno razgrnutog i užljebljenog oboda i užljebljene ivice oboda, sa

rebrasto izvedenim trbuhom. Rađena od peskovite gline žućkasto bele boje pečenja, ponekad i mrkosive boje pečenja (Munsell: 7,5YR-6/4) i neobrađene spoljašnje površine. U Zanatskom centru zastupljena sa četiri posude u celinama peći br. 1 i peći br. 3 dok se u okviru Viminacijuma javlja i na Više grobalja, gde je uslovima nalaza datovana u ½ III veka. Analogije ovom tipu nalazimo u Singidunumu.⁷²

I/140 (T. IV, sl. 40)

Zdela konkavnog, trakasto profilisanog oboda i blago zaobljenih zidova trbuha. Rađena od peskovite gline sive boje pečenja (Munsell: 2,5YR-6/0) i neobrađene spoljne površine. U Zanatskom centru javlja se sa oko 8 posuda u peći br. 1, dok se na drugim lokacijama Viminacijuma ne javlja često. Analogije za ovaj tip nisu brojne, ali se lokalna varijanta istih može naći u Singidunumu.⁷³

II LONCI

II/1 (T. V, sl. 44)

Lonac horizontalno razgrnutog i sa unutrašnje strane užljebljenog oboda koji se spušta ka visoko postavljenom trbuhu i ravnom dnu. Rađen od peskovite gline, sive ili mrkosive boje pečenja (Munsell: 2,5YR-6/2) i spoljašnje površine neobrađene. U gornjem delu trbuha ukrašen žljebovima. Zastupljeni u okviru Zanatskog centra sa oko 16 posuda javljaju se u celini peći br. 5, a na drugim lokacijama Viminacijuma javlja se na više mesta na kojima je uslovima nalaza datovan u III vek. Paralele za ovaj tip se nalaze širom Panonije.⁷⁴

II/2 (T. V, sl. 45)

Lonac lučno izvijenog oboda i kosih zidova trbuha. Rađen od peskovite gline ponekad sa primesama kvarca i liskuna, sive ili žućkasto bele boje pečenja (Munsell: 10YR-6/1) i neobrađene spoljašnje površine. Sa šest posuda je zastupljen u celinama Zanatskog centra i to u jami br. 1 i u otpadnoj jami kraj peći br. 5. Brojnije je zastupljen na drugim lokacijama Viminacijuma, gde je uz pronađeni materijal datovan u kraj II i početak

69. Nikolić-Đorđević 2000, 42, tip I/57.

70. Nikolić-Đorđević 2000, 34, tip I/38; Garašanin, Vasić, Marjanović-Vujović 1984, T. I tip I/31.

71. Brukner 1981, tip 2, T. 65/3; Popilian 1976, Pl. LXX/857.

72. Nikolić-Đorđević 2000, 42, tip I/57.

73. Nikolić-Đorđević 2000, 22, I/13.

74. Brukner 1981, T. 118/95 - 100.

III veka.

II/3 (T. V, sl. 46)

Manji lonac koso profilisanog prstenastog oboda i bikoničnog trbuha, te ravnog nenaglašenog dna. Rađen najvećim delom od peskovite gline sive ili mrke boje pečenja (Munsell: 7,5YR-6/4) i neobrađene spoljašnje površine. Ponekad je rađen i od srednje prečišćene gline crvene ili sive boje pečenja, s tim da je površina isto neobrađena. Urezi ponekad vidljivi pri dnu posude. Sa 12 posuda zastupljen u više celina Zanatskog centra i to u: u peći br. 3 i u jamama br. 1, br. 2, br. 3 i br. 4. Ovaj tip se u okviru Viminacijuma javlja i na drugim lokacijama među kojima se na Pećinama i na Više grobalja uslovima nalaza datuje u prvu polovinu III veka.

II/4 (T. V, sl. 47)

Lonac koso izvučenog na krajevima zavrnjenog oboda i bikonično prelomljenog trbuha. Rađen od srednje prečišćene gline mrke boje pečenja (Munsell: 7,5YR-5/6) i spoljne površine neobrađene. U jami zajedničkoj za peći br. 1, 2 i 3 ovaj tip je zastupljen sa osam posuda, dok se u okviru Viminacijuma javlja i na drugim lokacijama gde je datovan u kraj III veka.

II/6 (T. V, sl. 48)

Lonac sa vertikalno izvučenim obodom trouglastog preseka i kosih zidova trbuha koji se na polovini posude prelamaju i zatim ovalno spuštaju ka uskom nenaglašenom dnu. Obod posude kao i deo trbuha gde se prelama ukrašeni ornamentom izvedenim radlom u vidu talasaste trake. Pri vrhu trbuha izvedeni i žljebovi. Rađen od peskovite gline mrke boje pečenja (Munsell: 7,5YR-6/4) i spoljašnje površine neobrađene. U Zanatskom centru među zatvorenim celinama svoje mesto ovaj tip je našao sa 5 posuda, u jami br. 1, a u okviru Viminacijuma javlja se i na lokalitetu Pećine, gde je uslovima nalaza datovan u kraj II i prvu polovinu III veka.

II/7 (T. V, sl. 49)

Lonac debljih zidova i koso profilisanog prstenastog, blago užljebljenog oboda. Ispod oboda polazi plastično izvedena traka koja je

ukrašena paralelno izvedenim kosim ubodima. Rađen od peskovite gline sive boje pečenja (Munsell: 2,5YR-6/2) i neobrađene spoljašnje površine. U više celina Zanatskog centra registrovan je ovaj tip sa oko 10 posuda i to u peći br. 1, peći br. 3, kao i jami br. 4, a na istraživanim viminacijumskim lokacijama javlja se i na Više grobalja. Izvršeno datovanje na ovom prostoru hronološki ga opredeljuje u prvu polovinu III veka.

II/8 (T. V, sl. 50)

Dublji i veći lonac elipsastog, horizontalno razgrnutog otvora koji se oštro lomi prema trbuhu. Rađene su od srednje prečišćene gline crvene boje pečenja (Munsell: 10R-5/8; 2,5YR-6/8) i neobrađene spoljne površine. Dosta čest tip u Zanatskom centru sa preko 57 posuda, a srećemo ga u celinama peći br. 2, peći br. 3, peći br. 5, i u svim jamama. Brojan je i na ostalim lokacijama na Viminacijumu gde je njegovo trajanje uslovima nalaza opredeljeno u kraj II do sredine III veka. Analogije nalazimo u Cibalama i u Sirmiumu u Panoniji, u Singidunumu u Meziji, a u Romuli u Dakiji.⁷⁵ Po nekim autorima ove posude su služile kao ostave za hranu.

II/10 (T. V, sl. 51)

Lonac užljebljenog, spolja zaobljenog oboda, rebrasto profilisanog trbuha i užeg ravnog dna naglašene ivice, rađen od beličaste gline (Munsell: 5YR-8/2) koja se u literaturi često naziva kaolinском, neobrađene spoljne površine. Ispod oboda polazi jedna ili dve kratke široke trakaste drške. Ovaj tip predstavlja jedan od najzastupljenijih oblika lonaca u Zanatskom centru i javlja se sa preko 440 posuda i to u celinama: peći br. 1, br. 3, br. 4, br. 5, br. 6, br. 10, u bunaru, u otpadnoj jami uz peć br. 5 i najvećim brojem u otpadnoj jami uz peći br. 1, 2, 3. Što se ostalih lokacija na Viminacijuma tiče, zastupljen je na svim istraživanim lokacijama. Pronađene posude imale su ponekad i funkciju urni, a dimenzije im variraju od sasvim malih (7,5 cm) do velikih (25 cm). Lonci ovog tipa se javljaju u dužem vremenskom intervalu, a njihova najveća koncentracija se nalazi na lokalitetima duž dunavskog dela limesa. Analogije za ovaj oblik imamo u Singidunumu kad je u pitanju Mezija,⁷⁶ dok se na drugim lokalitetima kojii nisu uz Dunav retko sreću.

75. Nikolić-Dorđević 2000, 76, tip II/24; Brukner 1981, T. 126/173, 174, tip II/32; Popilian 1997, T. XXXIII/5.

76. Nikolić-Dorđević, 2000, 69, tip II/9.

II/12 (T. V, sl. 52)

Lonac horizontalno izvučenog, pri krajevima blaže uvijenog oboda naglašenog kratkog vrata i bikoničnog trbuha koji se spušta ka ravnom nenaglašenom dnu. Rađen i od srednje prečišćene i od peskovite gline u sivoj ili crvenoj boji pečenja (Munsell: 2,5YR-5/8) i neobrađene spoljašnje površine. Na gornjem delu trbuha i po obodu ponekad izvedeni žljebovi. Konstatovan je sa jednom posudom u peći br. 3 Zanatskog centra, a na ostalim lokacijama na kojima se brojnije javlja datuje se u drugu polovinu II veka, početak III veka. Analogije ovom tipu nalazimo u Singidunumu.⁷⁷

II/13 (T. V, sl. 53)

Lonac horizontalno razgrnutog i kratkog oboda, stanjenog pri vrhu, sa debelim zidovima trbuha koji se spuštaju ka ravnom nenaglašenom dnu. Rađen od peskovite gline, sive ili crvene boje pečenja (Munsell: 2,5YR-5/8) i neobrađene spoljašnje površine. Od ornamenata na trbuhu se ponekad izdvajaju plići žljebovi u gornjem delu trbuha. Ovaj tip je tehnološkim karakteristikama i izgledom veoma sličan prethodnom, i zastupljen je u krugu radioničarskog kompleksa sa 6 posuda iz celina peći broj 1 i broj 2. Na ostalim lokacijama Viminacijuma, na kojima je nalažen, datuje se uslovima nalaza u kraj II i prvu polovinu III veka. Paralele za ovaj tip se nalaze u Singidunumu.⁷⁸

II/14 (T. V, sl. 54)

Lonac prstenasto profilisanog koso razgrnutog oboda i jajolikog trbuha koje se spušta ka ravnom dnu. Rađen od peskovite gline sa dosta primesa kvarca, mrko crvene boje pečenja (Munsell: 7,5YR-6/4) i neobrađene spoljašnje površine. Sa dve posude zastupljen u peći br. 1 u krugu Zanatskog centra, a u okviru Viminacijuma i na lokaciji Više grobalja, gde je datovan u III vek. Nedostaju bliže paralele za ovaj tip.

II/16 (T. V, sl. 55)

Veći lonac koso izvučenog i trakasto profilisanog oboda, naglašenog vrata i kosih zidova trbuha. Rađen je od peskovite gline sa primesama kvarca i liskuna, sive boje pečenja (Munsell:

10YR-6/2) i spoljašnje površine neobrađene. U Zanatskom centru sreće se u više od 11 posuda iz celina: peći br. 2, peći br. 11, jamama br. 1, br. 2, br. 3, br. 4, a u okviru Viminacijuma javlja se na više lokacija, gde je izvršeno datovanje u prvu polovinu III veka. Panonija je najbliže sa oblicima za ovaj tip kada su u pitanju analogije za njega.⁷⁹

II/20 (T. VI, sl. 56)

Lonac trakasto profilisanog na ivici zaravnjenog oboda, sa unutrašnje strane užljebljenog. Ispod oboda polazi trakasta drška koja je sa strane užljebljena. Bikoničan trbuš u gornjem delu ukrašen plitkim žljebom. Rađen od peskovite gline sive boje pečenja (Munsell: 10YR-6/2) i neobrađene površine. Sa 11 posuda u krugu Zanatskog centra iz peći br. 1 i otpadne jame uz peć br. 5 reprezentovan je ovaj tip, dok se javlja i na drugim viminacijumskim lokacijama, na kojima je uslovima nalaza datovan u prvu polovinu III veka. Analogije za njega nalazimo u Singidunumu.⁸⁰

II/22 (T. VI, sl. 57)

Lonac prstenasto profilisanog oboda sa unutrašnje strane užljebljenog. Trbuš loptast i spušta se ka ravnom nenaglašenom dnu. Može da postoji jedna ili dve kratke trakaste, po sredini užljebljene drške. Trbuš može biti ukrašen rebrima. Rađen od peskovite gline sive boje pečenja (Munsell: 10YR-6/1) i neobrađene površine. Još jedan od omiljenih oblika lonaca ovog Zantskog centra. Javlja se sa oko 363 posude u peći br. 1, br. 2 i peći br. 3, zatim u peći br. 10, pa u jamama br. 1, br. 2, br. 3, br. 4, kao i u otpadnoj jami uz peć br. 5. Brojan je i na drugim lokacijama Viminacijuma, gde je vremensko trajanje ovog tipa stavljen u drugu polovinu II veka i kroz ceo III vek. Analogije za ovaj tip nalazimo u Singidunumu.⁸¹

II/23 (T. VI, sl. 58)

Lonac prstenasto profilisanog sa spoljne strane užljebljenog oboda, a sa unutrašnje užljebljenje oštrih ivica. Rađen od srednje prečišćene zemlje mrke boje pečenja (Munsell: 7,5YR-6/4) i spoljne površine bojene mrkom bojom. Nisko postavljenog trbuha na maloj prstenastoj stopi. Trakasta

79. Bruckner 1981, T. 115/66.

80. Nikolić-Đorđević, 2000, 87, tip II/54.

81. Nikolić-Đorđević, 2000, 66, tip II/1.

77. Nikolić-Đorđević, 2000, 83, tip II/43.

78. Nikolić-Đorđević, 2000, 92, tip II/71.

užljebljena drška polazi sa samog oboda i završava se na sredini trbuha. Trbuhan je blago talasast. U Zanatskom centru zastupljen sa jednom posudom pronađenom u peći br. 5, a u okviru Viminacijuma ovaj tip se javlja i na lokaciji Pećine, gde je datovan u III vek. Paralele za ovaj tip nalazimo u Singidunumu kao i u Romuli.⁸²

II/24 (T. VI, sl. 59)

Veći lonac šireg otvora, prstenasto profilisanog oboda čija je sa spoljna ivica ukrašena narečivanjem koje je izvedeno radlom, a unutrašnja strana oboda je užljebljena. Rađen od peskovite gline sive boje pečenja (Munsell: 10YR-6/2) i neobrađene spoljne površine. Ukrashen urezima po trbuhu. Brojno zastupljen oblik lonca, sa preko 133 posude u ovom grnčarsko-ciglarskom kompleksu, i to iz celina u peći br. 1, i peći br. 3, kao i iz otpadne jame uz peć br. 5. Na ostalim lokacijama u okviru Viminacijuma pojavljuje se i na Više grobalja, gde je njegovo datovanje postavljeno u prvu polovinu III veka.

II/25 (T. VI, sl. 60)

Lonac koso izvučenog oboda i vrećastog trbuha. Rađen od peskovite gline sive boje pečenja (Munsell: 10YR-6/0) i neobrađene površine, dok je dekoracija izvedena urezivanjem. Zastupljen sa 4 posude u pećima br. 1 i br. 3, a javlja se i na više lokacija na Viminacijumu na kojima je datovanje izvršeno u kraj II i prvu polovinu III veka.

II/28 (T. VI, sl. 61)

Lonac horizontalno izvijenog, na ivici stanjenog oboda i ovalnog trbuha. Ispod oboda polazi kratka trakasta, užljebljena drška koja se završava na trbuhanu. Rađen od peskovite gline sive boje pečenja (Munsell: 10YR-6/2) i neobrađene površine. Javlja se samo sa 4 posude u peći br. 2 što se tiče Zanatskog centra, a u okviru Viminacijuma javlja se i na Više grobalja.

II/29 (T. VI, sl. 62)

Veći lonac prstenasto profilisanog, sa unutrašnje strane užljebljenog oboda i jajolikog trbuha. Rađen od peskovite gline sive boje pečenja (Munsell: 10YR-6/2) i neobrađene površine. Dekorisan na trbuhanu pličim žlebovima. Sa dve po-

sude konstatovane u peći br. 3 i jami br. 1 zastupljen je u Zanatskom centru, a u okviru Viminacijuma javlja se i na lokacijama: Pećine i Više grobalja, gde je datovan u III vek.

II/31 (T. VI, sl. 63)

Lonac koso razgrnutog oboda i jajolikog trbuha te ravnog, naglašenog dna. Rađen od peskovite svetlo sive gline (Munsell: 10YR-7/2) i neobrađene površine. Trbuhan posude ukrašen urezima. U okviru Zanatskog centra zastupljen je sa dve posude u peći br. 7, a javlja se i na drugim lokacijama u okviru Viminacijuma. Datovanje je na tim mestima izvršeno uslovima nalaza u drugu polovinu II veka.

II/32 (T. VI, sl. 64)

Prstenasto profilisan obod lonca i jajolikog trbuha. Rađen od peskovite gline sive boje pečenja (Munsell: 10YR-6/2) i neobrađene površine. Može biti ukrašen pličim rebrima ili žlebovima. U okviru Zanatskog centra ovaj tip se javlja sa oko 27 posuda iz peći br. 1 kao i iz otpadne jame kraj peći br. 5. Na drugim lokacijama u okviru Viminacijuma javlja i na Više grobalja i na Pećinama i tu je datovanje izvršeno u III vek.

II/33 (T. VII, sl. 76a)

Lonac uvučenog trakasto profilisanog oboda, koji je ukrašen sa dva koncentrična žleba. Ispod oboda odmah polazi loptasti trbuhan. Rađen od srednje prečišćene zemlje crvene ili sive boje pečenja (Munsell: 2,5YR-6/8) i spoljašnje površine ili bojene crvenom bojom ili glaćane. U Zanatskom centru nalazi se samo jedna posuda ovog tipa u celini peći br. 1 dok se u okviru Viminacijuma javlja i na Pećinama, gde je datovan u II, do početka III veka.

II/35 (T. VII, sl. 76b)

Lonac horizontalno izvučenog ka unutra uvučenog oboda ispod kojeg se odmah spušta bikonični trbuhan ka prstenasto profilisanom dnu. Rađen od srednje prečišćene gline svetlo crvene boje pečenja (Munsell: 2,5YR-5/6), a spoljašnja površina može biti glaćana i bojena belom bojom. Kao i prethodni tip, i ovaj je zastupljen sa jednom posudom u celini peći br. 1, dok se na drugim lokacijama Viminacijuma javlja na više mesta gde je izvršeno datovanje uslovima nalaza u II vek.

82. Nikolić-Đorđević, 2000, 72, tip II/14; Popilian 1997, T. XXXIII/2.

Analogije za ovaj tip nalazimo u Singidunumu.⁸³

II/39 (T. VI, sl. 65)

Trolisni lonac manjih dimenzija sa jednom drškom koja polazi odmah ispod oboda i završava se na mestu gde se trbuš lomi ka užem blago naglašenom ravnom dnu. Drška je trakasta i po sredini užljebljena. Rađen od peskovite gline u nijansama od sive i mrke boje pečenja (Munsell: 7,5YR-6/4), a spoljašnje površine neobrađene. Može biti ukrašen rebrima na trbušu. Ovaj tip je u Zanatskom centru zastupljen sa oko 16 posuda koje se javljaju u peći br. 1 i u otpadnoj jami kraj peći br. 5, dok se od drugih viminacijumskih lokacija sreće na: Pećinama i na Više grobalja. Na tim mestima datovan je u III vek. Bliže paralele za ovaj tip nedostaju.

II/40 (T. VI, sl. 66)

Lonac vertikalno izvučenog zadebljanog oboda sa spoljašnje strane ukrašen plitkim žljebom. Ispod oboda gde počinje loptasti trbuš plastično izvedena traka. Trbuš ukrašen dubljim i plićim žljebovima. Rađen u više faktura, od srednje prečišćene do peskovite gline kao i različitih boja uglavnom sive (Munsell: 5YR-5/6). Spoljnja površina se ostavlja neobrađena ili se glaća. Sa tri posude u otpadnoj jami zajedničkoj za peći 1, 2 i 3, zastupljen je u okviru ovog grčarsko-ciglarskog radioničarskog centra, a javlja se i na drugim viminacijumskim lokacijama, gde je datovan u II vek. Analogije za ovaj tip nalazimo u Sirmiumu.⁸⁴

II/44 (T. VI, sl. 67)

Lonac potpuno nenaglašenog oboda, sa kojeg se odmah razvija loptasti trbuš na kojem je mala drška koja ima više ukrasni, nego fukncionalni karakter. Odmah ispod oboda mogu biti izvedena plitka rebra, a drška može biti i horizontalno postavljena. Rađen od srednje prečišćene gline crvene boje pečenja (Munsell: 2,5YR-6/8) i bojene spoljne površine mrkom bojom. Ovaj tip je u okviru Zanatskog centra zastupljen sa svega jednom posudom u otpadnoj jami zajedničkoj za peći br. 1, 2 i 3, a na Viminaciju se još javlja i

na lokacijama: Pećine i kod Bresta, na tim lokacijama datovanje trajanja ovog tipa određeno je u drugu polovicu II veka do prve polovine III veka. Nedostaju nam bliže paralele za ovaj tip.

II/45 (T. VI, sl. 68)

Lonac kose ivice oboda, koji je sa unutrašnje strane užljebljen, a sa spoljašnje je izvedena plastična traka. Loptasti trbuš se završava ravnim dnom. Rađen od peskovite gline sive boje pečenja (Munsell: 10YR-6/2), neobrađene površine. U sklopu Zanatskog centra ovaj tip se sa jednom posudom javlja u peći br. 5, a na Viminaciju se na lokaciji Više grobalja. Analogije za njega nalazimo na Pontesu kao i širom Panonije⁸⁵ gde je uslovima nalaza datovan u II vek.

II/48 (T. VI, sl. 69)

Lonac horizontalno izvučenog kratkog oboda sa ravanim, cilindričnim vratom, loptastim trbušom na nisko profilisanoj stopi. Ispod oboda polaze dve, užljebljene trakaste drške. Ponekad se javljaju i tri drške na loncu ovog tipa. Rađen od srednje prečišćene zemlje crvene ili sive boje pečenja (Munsell: 2YR-5/8; 5/1) i spoljne površine bojene crveno ili crno. Može biti ukrašen pečatima, urezima ili fasetama. Zasigurno najomiljeniji oblik lonaca iz Zanatskog centra. Javlja se u gotovo svim celinama gde je zastupljen sa preko 95 posuda. I na drugim lokacijama javlja se u većem broju, a uslovima nalaza datuje se u period od prve polovine II veka do druge trećine III veka. Ovaj se oblik u različitim varijantama profilacije javlja duži vremenski period od II do IV veka. Najraniji primerci ovog tipa koji su češće ukrašeni urezivanjem datuju se u kraj I i početak II veka. Ovako rađeni, bojeni ili čak slikani sigurno su služili za držanje hrane na stolu, te spadaju u grupu tzv. trpezne keramike. Što se analogija sa drugih lokaliteta tiče nalazimo ih u Singidunumu u okviru Gornje Mezije, a dosta ih ima po lokalitetima Trakije, Dakije i Panonije.⁸⁶

II/49 (T. VI, sl. 70)

Lonac kratkog oboda sa kojeg polazi visoko postavljeni trbuš ka ravnem dnu. Rađen od sred-

85. Brukner 1981, T. 116/84; M. Garašanin, Vasić, Marjanović-Vujović 1984, T. III tip II/23.

86. Nikolić-Đorđević 2000, 86, tip II/52; Sultov, 1985, 65, T. XXXVIII/1-8; Brukner 1981, T. 105/11-16; Popilian 1976, Pl. XXXIX/394 - 404.

83. Nikolić-Đorđević, 2000, 84, tip II/47.

84. Brukner 1981, T. 108/40.

nje prečišćene gline crvene ili sive boje pečenja (Munsell: 2,5YR-6/6) i površine bojene tonovima crvene ili crne boje koja je i glaćana. U Zanatskom centru prezentuje ga jedna posuda iz otpadne jame zajedničke za peći br.1, 2 i 3. Na Viminacijumu se javlja i na Više grobalja i na Pećinama gde je datovan u drugu polovicu II veka i prvu polovicu III veka. Paralele za ovaj tip nalazimo u Singidunumu.⁸⁷

II/53 (T. VII, sl. 71)

Lonac šireg otvora, blago užljebljenog vertikalno izvučenog oboda. Sa spoljne strane nekoliko žljebova. Trakaste i užljebljene drške polaze odmah sa oboda i završavaju se na trbuhu na mestu gde je ponovo žljeb. Rađen od srednje prečišćene gline crvene boje pečenja (Munsell: 2,5YR-6/8) i površine bojene crvenom ili braon bojom. Ponekad može biti površina i glaćana, a od ukrašavanja ornament izведен radlom. Može se naći i kurzivni tekst. Javlja se u Zanatskom centru sa dve posude u okviru otpadne jame zajedničke za peći br. 1, 2 i 3, a javlja se i na više viminacijskih istraženih lokacija. Datovanje uslovima nalaza na tim mestima hronološki je postavilo ovaj tip u period kraj II i prve polovine III veka. Paralele ovom tipu nalazimo širom Panonije.⁸⁸

II/67 (T. VII, sl. 72)

Lonac horizontalno izvučenog kratkog oboda ispod kojeg je kratki ravni vrat od kojeg se žljebom odvaja ovalni trbuš koji se završava prstenastom stopom. Rađen od srednje prečišćene gline crvene boje pečenja (Munsell: 2,5YR-6/8) i površine bojene tonovima crvene boje. U Zanatskom centru ovaj tip je zastupljen sa oko osam posuda u jama br. 2 i otpadnoj jami kraj peći br. 5. Na ostalim istraživanim lokacijama u okviru Viminacijuma javlja se na više mesta i na njima je datovan uslovima nalaza u kraj II i prvu polovicu III veka.

II/69 (T. VII, sl. 73)

Lonac zaobljenog blago iskošenog oboda i kosih zidova trbuha. Rađen od peskovite gline sive boje pečenja (Munsell: 10YR-6/2) i neobradene površine. Ukrašen je urezima. U ovom radioničkom centru zastupljen je sa jednom posudom u jami br.

87. Nikolić-Dorđević 2000, 76, tip II/23.

88. Brukner 1981, T. 105/11 - 16.

4, dok ga na ostalim lokacijama Viminacijuma srećemo i na Više grobalja, gde je uslovima nalaza datovan u prvu polovicu III veka.

II/70 (T. VII, sl. 74)

Lonac zadebljanog po sredini užljebljenog i iskošenog oboda, kosih zidova trbuha koji su ukrašeni plitkim rebrima. Rađen od bolje ili slabije prečišćene gline sive boje pečenja (Munsell: 10YR-6/1) i neobradene površine. Jedan od brojčano najprisutnijih oblika lonaca, zastupljen sa preko 485 posuda koje se javljaju u celinama: peći br. 1, br. 2 i br. 3, te jamama br. 4 i otpadnoj jami uz peć br. 5, a javlja se i širom viminacijskih istraživanih lokacija na kojima je datovan u prvu polovicu III veka.

II/74 (T. VII, sl. 75)

Lonac trouglasto profilisanog oboda i vrećastog oblika trbuha sa ravnim dnom. Rađen od peskovite gline sivo-mrke boje pečenja (Munsell: 7,5YR-6/4) i neobradene površine. Ukrašen nepravilno raspoređenim urezima. Više od 330 posuda ovog tipa nađeno je u peći br. 11, kao i u jamama br. 1, br. 2, br. 3, i br. 4, a javlja se i na ostalim lokacijama Viminacijuma.

II/116 (T. VII, sl. 76)

Lonac koso razgrnutog užljebljenog oboda loptastog rebrastog trbuha koji se spušta ka uskom naglašenom ravnom dnu. Rađen od peskovite gline mrko sive boje pečenja i (Munsell: 7,5YR-5/6) neobradene površine. Ovaj tip je u Zanatskom centru zastupljen sa svega dve posude u celini peći br. 3. Na drugim viminacijskim istraženim lokacijama nalazimo ga i na Pećinama. Analogije za ovaj tip nalazimo u Singidunumu.⁸⁹

III TANJIRI

III/6 (T. VIII, sl. 78)

Tanjir sa blago uvučenim zidovima trbuha koji se oštrolome ka ravnom dnu. Rađen od srednje prečišćene gline crvene boje pečenja (Munsell: 2,5YR- 6/8) i spoljne površine bojene crvenom bojom. Vrlo sličan tipu III/8. U Zanatskom centru zastupljen sa jednom posudom u otpadnoj jami

89. Nikolić-Dorđević 2000, 66, tip II/2.

kraj peći br. 5, a javlja se i na drugim lokacijama Viminaciuma, gde je uslovima nalaza datovan u prvu polovinu III veka. Paralele za ovaj tip nalazimo u Singidunumu.⁹⁰

III/7 (T. VIII, sl. 79)

Veći tanjih trouglasto profilisanog uvučenog oboda i kosih zidova trbuha koji se spuštaju ka nenaglašenom ravnem dnu. Rađen je od peskovite gline žućkasto beličaste boje pečenja (Munsell: 2,5YR-6/8) i neobrađene površine. U okviru radionačarskog kompleksa ovaj tip reprezentovan je sa dve posude u jami br. 1 i jami br. 3, dok se na drugim lokacijama na Viminaciju javlja i na Više grobalja, gde je i datovan u prvu polovinu III veka. Što se drugih analogija za ovaj tip tiče nalazimo ih u Singidunumu kao i širom Dakije.⁹¹

III/8 (T. VIII, sl. 80)

Tanjir neprofilisanog oboda ravnih zidova trbuha koji se lome ka maloj prstenastoj stopi. Rađen od srednje prečićene gline crvene ili mrke boje pečenja (Munsell: 2,5YR-6/8) i bojene površine tonovima crvene ili mrke boje. Sa samo jednom posudom zastupljen u okviru Zanatskog centra u peći br. 5 i od drugih lokacija na Viminaciju nalazimo ga na Više grobalja gde je datovan u prvu polovinu III veka. Što se tiče ostalih paralela možemo ih naći u Singidunumu.⁹²

III/9 (T. VIII, sl. 81)

Tanjir vertikalno izvučenog i trakastog, stjenog oboda, malo uvučenog, sa blago zaobljenim trbuhom koji prelazi u nenaglašeno dno. Rađen od srednje prečićene gline sive boje pečenja (Munsell: 10YR-6/1) i neobrađene površine. Ovaj tip je konstatovan samo sa jednom posudom u celini bunara kada je u pitanju Zanatski centar, a na Viminaciju se javlja i na Pećinama, gde je uslovima nalaza datovan u drugu polovinu II veka. Analogije za ovaj tip nalazimo u Singidunumu.⁹³

III/10 (T. VIII, sl. 82)

Plitak tanjur konkavnog oboda, zaobljenog zida i širokog ravnog dna. Rađen je od sivo ili crveno pečene (Munsell: 2,5YR-6/8), srednje

prečićene gline. Obično je i crveno bojen. U sklopu Zanatskog centra ovaj tip se javlja u većem broju i reprezentuju ga oko 170 posuda iz celina otpadne Jame zajedničke za peći br. 1, 2 i 3, kao i u peći br. 6, dok se u okviru Viminacijuma javlja i na drugim lokacijama, gde je datovanje izvršeno u III vek. Paralele za ovaj tip nalazimo širom Panonije i Dakije.⁹⁴

III/11 (T. VIII, sl. 83)

Tanjir razgrnutog i na spoljnju stranu izvijenog oboda, profilisanog zida koji se lomi i koso povija prema prstenastom dnu. Rađen je od srednje prečićene crveno pečene gline (Munsell: 2,5YR-6/8), bojen crveno i uglačane površine. Još jedan od često zastupljenih oblika tanjira kojeg u ovom radionačarskom kompleksu nalazimo na preko 100 posuda i to u peći br. 6 i u otpadnoj jami zajedničkoj za peći br. 1, 2 i 3. Javlja se i na više lokacija na Viminaciju gde je datovan u kraj II do sredina III veka. Analogije za ovaj tip nalazimo na Pontesu, zatim u Singidunumu,⁹⁵ kad je u pitanju Mezija, a u Butovu kada se radi o Trakiji, a nalazimo ih i širom Panonije.⁹⁶

III/12 (T. VIII, sl. 84)

Tanjir blago uvučenog neprofilisanog oboda, iskošenih zidova trbuha koji se povijaju prema užem prstenastom dnu. Rađen je od srednje prečićene gline crvene boje pečenja (Munsell: 5YR-7/8) i crveno bojene površine. Tip koji se javlja u više celina, a zastupljen je sa oko 17 posuda u krugu istraživanog Zanatskog centra. Celine u kojima se javlja su peći br. 5 i 6, zatim bunar, a od jama srećemo ga u jami br. 1, jami br. 4, kao i u otpadnoj jami uz peć br. 5. Ovaj tip se u okviru Viminacijuma javlja i na Pećinama i na Više grobalja, gde je datovanje izvršeno na osnovu ostalih nalaza i to u 1/2 III veka. Paralele za ovaj tip imamo u Singidunumu.⁹⁷

III/13 (T. VIII, sl. 85)

Plići tanjur sa uvučenim zaobljenim obodom i dnem koje je prstenasto profilisano do koga se spuštaju kosi zidova trbuha. Sa unutrašnje strane

94. Brukner 1981, T. 68/46-53; Popilian 1976, Pl. LXIX/848.

95. Nikolić-Đorđević 2000, 97, tip III/5; Garašanin, Vasić, Marjanović-Vujović 1984, T. V tip III/7a.

96. Sultov 1985, 63, T. XXVI/5; Brukner 1981, T. 66/19.

97. Nikolić-Đorđević 2000, 96, tip III/3.

90. Nikolić-Đorđević 2000, 98, tip III/8.

91. Nikolić-Đorđević 2000, 114, tip III/51; Popilian 1976, Pl. LXIX/853.

92. Nikolić-Đorđević 2000, 100, tip III/12.

93. Nikolić-Đorđević 2000, 97, tip III/6.

žljeb pri obodu. Rađen od srednje prečišćene gline crvene ili sive boje pečenja (Munsell: 2,5YR-6/8), površine koja je bojena tonovima crvene ili sive boje, glaćane površine ili ponekad firnisovane. Ovaj tip se u okviru Zanatskog centra predstavlja sa svega dve posude iz bunara i iz peći br. 10. Po slojevima u kojima su nalaženi na drugim lokacijama na Viminacijumu, može se datovati u III vek, a paralele za ovaj tip imamo na Pontesu, u Singidunumu kao i u Sirmiumu.⁹⁸

III/14 (T. VIII, sl. 86)

Tanjir neprofilisanog oboda iskošenih zidova trbuha na spoljnu stranu koji se lome ka maloj prstenastoj stopi. Rađen od srednje prečišćene gline crvene ili mrke boje pečenja (Munsell: 2,5YR-5/8) i bojene površine tonovima crvene ili mrke boje. I ovaj tip pripada tanjirima koji su dosta zastupljeni u celinama Zanatskog centra i kojeg reprezentuju oko 14 posuda ovog tipa i to iz peći br. 1, br. 3 i br. 11, kao i iz jama br. 1, br. 2 i br. 4. Javlja se i na više drugih istraživanih viminacijumskih lokacija gde je njegovo hronološko trajanje stavljen u period kraja II i prve polovine III veka. Analogije za ovaj tip nalazimo na Pontesu i u Trakiji.⁹⁹

III/16 (T. VIII, sl. 87)

Tanjir horizontalno razgrnutog oboda trakaste užljebljene naglašene spoljne ivice, kosih zidova trbuha i prstenastog dna. Rađen od srednje prečišćene gline crvene ili sive boje pečenja (Munsell: 2,5YR-6/8) i površine bojene tonovima, crvene, mrke, ili crne boje, ponekad i firnisovane spoljne površine. U Zanatskom centru ovaj tip je zastupljen sa deset posuda u peći br. 4 i u otpadnoj jami zajedničkoj za peći br. 1, 2 i 3, dok se na drugim lokacijama u okviru Viminacijuma javlja i na Pećinama gde je datovan u drugu polovinu II veka do početka III veka. Paralele za ovaj tip nalazimo u Singidunumu i širom Dakije.¹⁰⁰

III/17 (T. VIII, sl. 88)

Tanjir vertikalno izvučenog oboda ravnih zidova trbuha koji se oštrotome ka uskom prstenas-

tom dnu. Na mestu gde se zidovi lome aplicirana plastična traka ispod koje polazi žljeb. Rađena od srednje prečišćene gline crvne boje pečenja (Munsell: 2,5YR-6/8) i površine bojene tonovim crvene ili mrke boje. U dnu sa unutrašnje strane često je izведен pečatni ornament u obliku stilizovanog lista. Ovaj tip se u Zanatskom centru javlja sa dve posude u peći broj 6, kao i na više lokacija na Viminacijumu. Analogije za ovaj tanjur imamo u Singidunumu.¹⁰¹

III/19 (T. VIII, sl. 89)

Tanjir razgrnutog i lučno izvijenog oboda koji na unutrašnjoj ivici oboda ima naglašeno rebro, a na spoljašnjoj ivici oboda žljeb. Kosih zidova trbuha se nastavljaju na prstenastu stopu. Rađen od srednje prečišćene gline crvene boje pečenja (Munsell: 5YR-5/8) i bojene površine tonovima crvene ili mrke boje. Površina može biti prevučena firnisom crvene boje. Na dnu sa unutrašnje strane izведен ornament pečaćenjem i to u vidu stilizovanih listova koji su naspramno postavljeni između dva koncentrična kruga. Pored toga može biti ornament izведен i radlom. U ovom radioničarskom kompleksu zastupljen je sa šest posuda u pećima br. 4 i br. 5, a javlja se i na drugim istraživanim lokacijama, gde je uslovima nalaza datovan u drugu polovinu II veka, do početka III veka. Analogije kao i za prethodni tip imamo u Singidunumu, a i u Dakiji.¹⁰²

III/22 (T. VIII, sl. 90)

Tanjir horizontalno razgrnutog oboda trakasto naglašene spoljne ivice, kosih zidova i ravнog dna. Debljih zidova koji su rađeni od srednje prečišćene gline crvene, mrke ili sive boje pečenja (Munsell: 10YR-6/2) i crveno ili mrko bojene površine. Može se javiti rađen i od peskovite gline ili čak gleđosane spoljne površine. Ovaj tip se u okviru Zanatskog centra predstavljen sa oko 19 posuda koje su sve nađene u celini peći br. 6 dok se javlja i širom Viminacijuma sa datovanjem u kraj II, do sredine III veka. Analogije pronalazimo kako u Singidunumu tako i širom Dakije.¹⁰³

98. Garašanin, Vasić, Marjanović-Vujović 1984, T. I tip I/51; Nikolić-Đorđević 2000, 96, tip III/3; Brukner 1981, T. 73/20, tip III/14.

99. Garašanin, Vasić, Marjanović-Vujović 1984, T. V tip III/6; Sultov 1983, T. XLVII/7.

100. Popilian 1976, Pl. LXX/864.

101. Nikolić-Đorđević 2000, 102, tip III/17.

102. Nikolić-Đorđević 2000, 111, tip III/41; Popilian 1976, Pl. LXX/879.

103. Nikolić-Đorđević 2000, 100, tip III/13; Popilian 1976, Pl. LXX/875.

III/26 (T. IX, sl. 91)

Tanjir koso razgrnutog oboda čija su unutrašnja i spoljna ivica oboda ukrašene rebrom dok je unutrašnjost oboda ukrašena ornamentom izvedenim radlom ili reljefom. Kosi zidovi trbuha se oštrosno lome ka dnu i formiraju na prelomu plastičnu traku. Rađen od srednje prečišćene gline crvene boje pečenja (Munsell: 2,5YR-5/8) i crveno bojene površine. U Zanatskom centru zastupljen sa dve posude u pećima br. 2 i br. 3, a na drugim viminacijumskim lokacijama konstatovan je i na: Više grobalja i na Pećinama, gde je i datovan u II do početka III veka.

III/29 (T. IX, sl. 92)

Tanjir – poslužavnik, pravougaonog oblika sa horizontalno razgrnutim obodom na kome su dva žljeba. Ravni zidovi trbuha se oštrosno lome i zatim koso spuštaju ka prstenasto profilisanom dnu. Rađen od dobro prečišćene gline crvene boje pečenja (Munsell: 2,5YR-6/8) i bojen tonovima oranž boje i glaćane spoljne površine. Ovaj tip je u Zanatskom centru zastupljen sa svega jednom posudom u peći broj 3, ali on ukazuje na moguću radionicu Viminacijum II, a na lokaciji Više grobalja, gde se isto javlja, hronološki je opredeljen u II vek. Paralele za ovaj tip nalazimo u Singidunumu.¹⁰⁴

III/30 (T. IX, sl. 93)

Tanjir rukom rađen, nenaglašenih ivica oboda, kosih zidova trbuha i ravnog dna. Rađen od peskovite gline sive ili mrke boje pečenja (Munsell: 10YR-6/2) i površine neobrađene. Ponekad može biti ukrašen urezanim ornamentom. U okviru Zanatskog centra ovaj tip reprezentuje samo jedna posuda iz jame br. 3, a javlja se i na lokaciji Više grobalja.

III/36 (T. IX, sl. 94)

Tanjir blago zaobljenog, na unutrašnju stranu uvučenog oboda i sa unutrašnje strane užljebljenog, kosih zidova trbuha i nenaglašenog ravnog širokog dna. Rađen od srednje prečišćene gline crvene boje pečenja (Munsell: 2,5YR-6/8) i bojen crvenom bojom. Može se javiti i u peskovitoj fakturi kao i bojen sivom bojom. Ponekad može imati urezani ornament. Kao i prethodni tip i ovaj je u okviru Zanatskog centra reprezen-

tovan samo jednim primerkom u jami br. 3, a od drugih lokacija na Viminacijumu nalazimo ga na više mesta i na njima je njegovo hronološko trajanje stavljen u period II do početka III veka. Analogije nalazimo u Singidunumu.¹⁰⁵

IV AMFORA

IV/2 (T. X, sl. 96)

Amfora čiji obod je oštije ili blaže profilisan, ravnog grla i trbuha debelih zidova. Drške sa grla polaze do gornjeg dela trbuha. Pravljene od peskovite gline (Munsell: 5Y-5/1) i spoljne površine neobrađene ili ponekad premazane tankim slojem engobe žučkasto bele boje. U literaturi se često nazivaju Mirmekijskim amforama. Ovaj tip se u okviru Zanatskog centra javlja sa četiri posude u celinama peći br. 10, jamama br. 2 i br. 4 kao i u otpadnoj jami uz peć br. 5, dok se u većem broju javlja na drugim lokacijama Viminacijuma. Na njima je datovanje ovih amfora određeno u vremenskom trajanju od sredine II do sredine III veka. Paralele za ovaj tip nalazimo u Singidunumu kao i na drugim mestima u Gornjoj Meziji i Dakiji.¹⁰⁶

IV/3 (T. X, sl. 97)

Amfora profilisanog i horizontalno razgrnutog oboda ravnog grla i dve drške koje polaze sa njega i završavaju se na trbuhu posude. Rađena od srednje prečišćene gline crvene boje pečenja (Munsell: 2,5YR-6/8) i crveno bojene površine. Ovaj tip se u okviru Zanatskog centra javlja sa dve posude u peći br. 3, a na ostalim lokacijama Viminacijuma i na Više grobalja gde je datovan u kraj II do sredine III veka.

IV/4 (T. X, sl. 98)

Amfora zadebljanog i širokog, a blago uvučenog oboda, dužeg cilindričnog vrata, od koga polaze dve naspramno postavljene masivne drške. Rađena je od srednje prečišćene crvene pečene zemlje (Munsell: 2,5YR-6/6) sa žučkasto belom engobom. U Zanatskom centru ove amfore reprezentovane su sa sedam posuda u peći br. 2 i br. 3, kao i u bunaru. Od ostalih istraživanih lokacija Viminacijuma ovaj tip se javlja i na Pećinama,¹⁰⁷

105. Nikolić-Đorđević 2000, 113, tip III/45.

106. Nikolić-Đorđević 2000, 124, tip V/12; Bjelajac 1996,

106, tip XVIII; Popilian 1976, Pl. XVI/203, 204.

107. Bjelajac 1996, 55, tip XVI.

104. Nikolić-Đorđević 2000, 116, tip III/54.

gde je određeno datovanje za ovaj tip amfora u vremenski period kraj II i prvu polovinu III veka. Analogije za ovaj tip nalazimo i u Dakiji.¹⁰⁸

IV/8 (T. X, sl. 100)

Amfora trakasto profilisanog oboda zasećene ivice. Ispod oboda polaze tordirane drške. Rađena od prečišćene i peskovite gline crvene boje pečenja (Munsell: 2,5YR-5/6), a na spoljnoj površini tragovi gleđi. U Zanatskom centru nađena samo jedna posuda u otpadnoj jami zajedničkoj za peći br. 1, 2 i 3, dok se na drugim lokacijama Viminacija juma¹⁰⁹ javlja u većem broju. Uzor su im amfore II i III veka, a ove se datuju u IV vek. Kontinuirana proizvodnja jednog oblika u osnovi iste profilacije, ali različite fakture i obrade površine.

IV/9 (T. X, sl. 101)

Amfore neprofilisanog oboda sa vratom na kojem su ili žljebovi ili rebra, a sa kojeg polaze i dve drške. Rađena od srednje prečišćene gline crvene boje pečenja (Munsell: 2,5YR-5/8) i površine bojene crvenom bojom. Ovaj tip je najzastupljeniji oblik amfore koji se javlja u Zanatskom centru sa 26 posuda i to iz peći br. 1 i br. 3, kao i iz bunara, te jame br. 1, br. 2 i br. 3, dok se isto tako javlja i širom drugih istraživanih Viminacijskih lokacija, gde je i datovan u kraj II i prvu polovinu III veka.

IV/12 (T.X, sl. 102)

Amfora sa trakasto profilisanim obodom i dugim, cilindričnim vratom. Sa vrata polaze dve trakasto profilisane drške. Amfora je ravnog dna, rađena od dobro prečišćene gline u kojoj su i primese grumenova gline istog kvaliteta, u svetlocrvenoj boji pečenja i spoljne površine delimično glaćane. Ova amfora je u okviru Zanatskog centra zastupljena samo u okviru peći br. 1, dok je na ostalim lokacijama na Viminaciju srećemo u većem broju. Analogije za nju nalazimo u Singidunu¹¹⁰ gde je datovana u period II – III vek.

IV/13 (T. X, sl. 99)

Amfora zadebljanog oboda i ravnog vrata sa kojeg polaze drške ovalnog preseka i spajaju se

sa ramenom. Rađena od srednje prečišćene gline crvene boje pečenja (Munsell: 2,5YR-6/8) i spoljne površine bojene tonovima crvene ili mrke boje. Sa dve posude zastupljena u okviru Zanatskog centra u peći br. 1, kao i u jami ispred peći 1, 2 i 3, a nalazi se i na više drugih lokacija u sklopu Viminacija. Datovanje na ovim lokalitetima ide od druge polovine II veka do prve polovine III veka.

V POKLOPCI

V/6 (T. XI, sl. 104)

Poklopac zaobljenog oboda koji se koso spušta ka dugmetastoj dršci. Različitih dimenzija i mrke ili sive boje pečenja (Munsell: 7,5YR-6/4; 2,5YR-6/2), a zemlja je ili srednje prečišćena ili peskovita. Najčešći i najbrojniji tip poklopaca sa oko 247 posuda u okviru Zanatskog centra. Nalazimo ga u pećima br. 1, br. 2, br. 3, i br. 6, kao i u svim jamama. Ovaj tip se u okviru Viminacija javlja i na više drugih lokacija. Analogije za njega nalazimo u Singidunu, kada je u pitanju Mezija kao i širom Panonije i Dakije.¹¹¹

V/7 (T. XI, sl. 105)

Poklopac u obliku zdele, oboda koso uvučenog i užljeblijenog, čija je unutrašnja ivica naglašena, iskošenog zida trbuha i ravnog dna. Rađen je od sivo pečene gline (Munsell: 2,5YR-6/2), peskovite fakture i neobradene površine. U krugu istraženog dela Zanatskog centra ovaj tip se javlja sa četiri posude u peći br. 1, a javlja se i na drugim mestima na Viminaciju. Paralele se za ovaj tip nalaze širom Panonije i Dakije, a od Mezije u Singidunu, Diani i na Pontesu.¹¹²

V/9 (T. XI, sl. 106)

Manji i plitki poklopac, sa dugmetasto izvedenom drškom. Rađen od srednje prečišćene gline crvene boje pečenja (Munsell: 2,5YR-5/8) sa tragovima žućkastobeliceaste engobe. U okviru Zanatskog centra među ostalim materijalom konstatovan je sa pet posuda u celinama peći br. 1,

111. Nikolić-Dorđević 2000, 157, tip VIII/10; Brukner 1981, T. 129/9; Popilian 1976, Pl. LXXII/904.

112. Nikolić-Dorđević 2000, 159, tip VIII/18; Cvjetićanin 1996, P2/tipVI/7; Brukner 1981, T. 131/30-34; Popilian 1976, Pl. LXIII/933; Garašanin, Vasić, Marjanović-Vujović 1984, T. XIII tip VIII/4.

108. Popilian 1976, Pl. XV/197 - 199.

109. Bjelajac 1996, 101, tip XXXV.

110. Nikolić-Dorđević 2000, 120, tip V/6.

kao i u jamama br.1 i br. 3. To je poklopac za amforu. Paralele za ovaj tip nalazimo u Trakiji, a isto tako i u Meziji, Panoniji i Dakiji.¹¹³

V/16 (T. XI, sl. 107)

Dublji poklopac zaobljenog oboda čiji se zidovi trbuha bikonično spuštaju ka naglašenoj dugmetastoj dršci. Rađen od peskovite gline mrke boje pečenja (Munsell: 7,5YR-6/4) sa primesama kvarca i liskuna. Ovo je jedan od češćih oblika poklopaca koji se javlja u Zanatskom centru sa 36 posuda izdvojenih u jami br. 3 i br. 4, kao i otpadnim jamama kraj peći br. 5. Uslovima nalaza na drugim istraživanim lokacijama ovaj tip se datuje u prvu polovinu III veka. Analogije za njega nalazimo u Trakiji i Panoniji.¹¹⁴

V/17 (T. XI, sl. 108)

Veći i dublji poklopac sa prstenasto profilisanim obodom i zidovima koji se zaobljeno spuštaju ka dnu. Trbuš ukrasen žljebovima. Rađen od srednje prečišćene ili peskovite gline, crvene, mrke ili sive boje pečenja (Munsell: 2,5YR-6/2). U okviru Zanatskog centra javlja se reprezentovan sa oko 83 posude u pećima br. 1, br. 2 i br. 3, kao i u jami br.1 i u otpadnoj jami kraj peći br. 5. Ovaj tip se u okviru Viminacijuma javlja na većem broju istraživanih lokacija, gde je datovanje za ovaj tip u hronološkim granicama prve polovine III veka. Paralele mu nalazimo u Meziji, Panoniji i Dakiji.¹¹⁵

V/19 (T. XI, sl. 109)

Veći poklopac, debelih zidova sa neprofilisanim i zaravnjenim obodom koji se blago lomi ka suženom dnu. Ispod oboda idu žljebovi koji se ponavljaju i kod dna. Rađen od peskovite gline, sive boje pečenja (Munsell: 2,5YR-6/2) sa primesama liskuna i neobrađene površine. U Zanatskom centru zastupljen sa osam posuda i to pored peći br. 1, konstatovan je i u jamama br. 3 i br. 4, a od drugih lokacija na Viminacijumu javlja se i na Pećinama, gde je datovan u prvu polovinu III veka. Analogije se za ovaj tip mogu naći u Pan-

oniji i Dakiji.¹¹⁶

V/22 (T. XI, sl. 110)

Poklopac većeg prečnika kratkog, horizontalno na spoljnju stranu profilisanog oboda, sa spoljašnje strane široko užlebljenog tako da nastaje blagi talas. Rađen od peskovite gline sive i mrke boje pečenja (Munsell: 2,5YR-6/1) neobrađene površine. Brojno dosta zastupljen tip u ovom radioničarskom kompleksu sa preko 140 posuda i to iz peći br. 1 i br. 3, tako i iz jame br. 1. Ovaj tip se u okviru Viminacijuma javlja na Više grobalja, gde je dato datovanje za njega koje ga stavlja u vremensko trajanje druge polovine II veka. Analogije ovom tipu nalazimo u Trakiji, Dakiji i Panoniji.¹¹⁷

V/25 (T. XI, sl. 111)

Manji poklopac uvučenog zaravnjenog oboda kosih zidova trbuha koji se spuštaju ka dršci. Rađen od peskovite gline sive boje pečenja (Munsell: 2,5YR-6/2) neobrađene površine. U krugu Zanatskog centra ovaj tip je konstatovan sa jednom posudom u jami br. 4, a u okviru Viminacijuma javlja i na Pećinama gde je datovan u drugu polovinu III veka. Paralele za ovaj tip nalazimo u Panoniji i Dakiji.¹¹⁸

V/26 (T. XI, sl. 103)

Poklopac zaobljenog uvučenog oboda sa kojih se zidovi lome ka dugmetastoj dršci. Rađen od peskovite gline sive boje pečenja (Munsell: 2,5YR-6/2) i neobrađene površine. Svoje mesto u Zanatskom centru ovaj tip je našao sa osam posuda pronađenih u peći br. 1 i u jami br. 1, dok su njegovi nalazi brojniji na drugim lokacijama Viminacijuma. Analogije za ovaj tip nalazimo i u Dakiji, Panoniji i u Meziji.¹¹⁹

VI PITOSI

VI/2 (T. XII, sl. 113)

Pitos horizontalno zaravnjenog kratkog obo-

113. Sultov 1985, 86, T. XLIV/3; Nikolić-Đorđević 2000, 155, tip VIII/4; Garašanin, Vasić, Marjanović-Vujović 1984, T. XIII tip VIII/9; Bruckner 1981, T. 131/27; Popilian 1976, Pl. LXXII/903.

114. Sultov 1985, 86, T. XLIII/7; Bruckner 1981, T. 131/22.

115. Nikolić-Đorđević 2000, 158, tip VIII/15; Bruckner 1981, T. 130/11; Popilian 1976, Pl. LXXII/905.

116. Bruckner 1981, T. 129/4; Popilian 1976, Pl. LXXIII/934.

117. Sultov 1985, 86, T. XLIV/4; Popilian 1976, Pl. LXXII/901; Bruckner 1981, T. 129/5.

118. Bruckner 1981, T. 130/17; Popilian 1976, Pl. LXXIII/925.

119. Popilian 1976, Pl. LXXII/918; Nikolić-Đorđević 2000, 154, tip VIII/3; Bruckner 1981, T. 130/12.

da ispod kojeg se zid trbuha lučno širi. Rađen od crvene, srednje prečišćene gline (Munsell: 2,5YR-6/8; 7,5YR-7/6) neobrađene spoljne površine. Najzastupljeniji oblik pitosa u Zanatskom centru koji reprezentuju oko 19 posuda u peći br. 4, br. 5 i br. 6 kao i u otpadnoj jami zajedničkoj za peći br. 1, 2 i 3. Ovaj tip se u okviru Viminacijuma javlja i na Više grobalja i na Pećinama. Datovanje na tim mestima ide od sredine II do sredine III veka. Analogije za ovaj tip nalazimo u Trakiji, Meziji i Panoniji.¹²⁰

VI/7 (T. XII, sl. 114)

Pitos horizontalno izvedenog na ivicama stanjene oboda, užeg vrata sa kojeg se širi loptasti trbuš. Trbuš često ukrašen urezima. Rađen od srednje prečišćene zemlje, crvene boje pečenja (Munsell: 2,5YR-6/8), neobrađene površine. U Zanatskom centru zastupljen sa jednom posudom u otpadnoj jami kraj peći br. 5, a brojniji su njegovi nalazi na drugim istraživanim Viminacijumskim lokacijama. Analogije za ovaj tip pitosa nalazimo u Panoniji.¹²¹

IX PEHARI

IX/19 (T. XII, sl. 115)

Bikonični pehar šireg, razgrnutog i užljeblijenog oboda, prstenastog dna sa dve naspramno postavljene drške koje polaze ispod oboda i spajaju se sa trbuhom na mestu gde se on prelama ka dnu. Rađen od srednje prečišćene gline crvene boje pečenja (Munsell: 2,5YR-6/8) i neobrađene površine. Pehari nisu brojčano preterano zastupljeni u Zanatskom centru, a ovaj tip pehara izdvojen je samo kao jedna posuda u celini otpadne jame br. 4, a na drugim lokacijama Viminacijuma javlja i na Pećinama, gde je uslovima nalaza datovan u prvu polovinu III veka. Analogije za ovaj tip nalazimo u Dakiji.¹²²

IX/24 (T. XII, sl. 116)

Bikonični pehar koso razgrnutog, kratkog oboda i blago konkavnog ili prstenastog dna. Sa jednom drškom koja polazi od oboda i spaja se na trbuš. Rađen od crvene (Munsell: 2,5YR-6/8)

120. Sultov 1985, 79, T. XXXIX/1; Nikolić-Đorđević 2000, 131, tip VI/6; Garašanin, Vasić, Marjanović-Vujović 1984, T. IX tip VI/4; Brukner 1981, T. 127/2.

121. Brukner 1981, T. 127/1.

122. Popilian 1976, Pl. LX/732.

ili sivo pečene, srednje prečišćene gline. Površina može biti spolja glaćana i bojena tonovima crvene, sive ili smeđe boje. Ovaj tip se u okviru Zanatskog centra javlja sa dve posude u jami br. 3, a na ostalim lokacijama Viminacijuma javlja se na više mesta. Analogije za ovaj tip nalazimo u Singidunumu kad je u pitanju Mezija, a od ostalih susednih provincija u Dakiji.¹²³

IX/54 (T. XII, sl. 117)

Bikonični pehar blago razgrnutog oboda i prstenastog dna. Dve deblje, a kratke drške naspramno postavljene polaze od samog oboda i završavaju se na nisko postavljenom trbušu. Rađen od srednje prečišćene gline mrke i sive boje pečenja (Munsell: 7,5YR-5/6) neobrađene površine. Javlja se samo sa jednom posudom u krugu Zanatskog centra u jami br. 3, dok na drugim lokacijama Viminacija nalazimo i na Pećinama.

X KADIONICE

X/1 (T. XIV, sl. 118)

Kadionica dvostruko nazubljenog oboda, iskošenog trbuha ukrašenog jednom ili sa dve plastično nazubljene trake. Rađena je od srednje prečišćene zemlje, crvene boje pečenja (Munsell: 7,5YR-6/8) sa belom engobom sa spoljašnje strane. U Zanatskom centru nalazimo ovaj tip u preko 26 posuda u pećima br. 4 i br. 5, kao i u jamama br. 3 i br. 4 i u otpadnoj jami kraj peći br. 5. Ovaj tip se u okviru Viminacijuma javlja na više istraživanih mesta.

X/2 (T. XIV, sl. 119)

Kadionica koničnih zidova trbuha na profilisanoj šupljoj nozi. Rađena od srednje prečišćene zemlje crvene boje pečenja (Munsell: 5YR-6/8; 5YR-7/8). Posuda je na obodu ukrašena narečanim trakama koje su ravnomerno stiskane dok su zidovi trbuha rebrasti. Ovaj tip predstavlja najzastupljeniji oblik kadionica u sklopu Zanatskog centra sa oko 67 posuda lociranih u sledećim celinama: peć br. 2, br. 4, br. 5, jame br. 1, br. 3, br. 4, otpadna jama zajednička za peći br. 1, 2 i 3 i otpadna jama kraj peći br. 5. U okviru Viminacijuma javlja i na lokalitetima: Pećine i Više

123. Nikolić-Đorđević 2000, 161, tip IX/3; Popilian 1976, Pl. LIV/593-612.

grobala, a u datovanje ovog tipa kadionica ide od kraja II kroz prvu polovinu III veka. Analogije nalazimo kako u Singidunumu tako i širom Panonije i Dakije.¹²⁴

X/3 (T. XIV, sl. 120)

Kadionica blago uvučenog, nareckanog oboda i kosih zidova trbuha. Rađena od srednje prečišćene gline crvene boje pečenja (Munsell: 2,5YR-6/8) i sa spoljne i sa unutrašnje strane prevučena mat belom engobom. Trbuš ukrasen trakama izvedenim tako da imitiraju talase u četiri reda ispod kojih se nalazi ravan deo trbuha koji je perforiran kosim trakastim i okruglim prorezima. Ovaj tip se u okviru Zanatskog centra predstavlja sa tri posude u peći broj 2, dok se na Viminacijumu javlja i na Pećinama, gde je uslovima nalaza datovan u II vek.

X/5 (T. XIV, sl. 121)

Kadionica horizontalno razgrnutog oboda koji je ukrasen talasasto modelovanim trakama od kojih je srednja najviša, a unutrašnja malo uvučena. Rađena od srednje prečišćene gline (Munsell: 2,5YR-6/8) sa obe strane presvučena mat engobom koja se lako otire. U Zanatskom centru ove kadionice zastupljene su sa 13 posuda u peći br. 4 i br. 6 kao i u jami br. 1, a na ostalim lokacijama javlja se i na Pećinama, gde se datuje u II vek. Analogije za ovaj tip kadionica nalazimo u Panoniji.¹²⁵

X/6 (T. XIV, sl. 122)

Manja kadionica blago razgrnutog nareckanog i užljeblijenog oboda, te zidova trbuha koji se bikonično spuštaju ka profilisanoj punoj stopi. Po sredini trbuha plastično izvedena nareckana traka. Rađena od srednje prečišćene gline crvene boje pečenja (Munsell: 5YR-6/8) i površine neobrađene. Svoje mesto u Zanatskom centru kadionice ovog tipa našle su sa 17 posuda u celinama peći br. 1 i jami br. 2. Ovaj tip se u okviru Viminacijuma javlja na više istraživanih lokacija i na njima je datovan u prvu polovinu III veka. Paralele za ovaj tip nalazimo u Dakiji.¹²⁶

X/8 (T. XIV, sl. 123)

Plića kadionica čiji je obod ukrašen talasastim trakama koje su na jednakom rastojanju stiskane. U unutrašnjosti odmah ispod oboda izveden jedan žljeb. Zidovi trbuha se spuštaju ka kratkoj profilisanoj punoj stopi. Rađena od srednje prečišćene crvene boje pečenja (Munsell: 2,5YR-6/8), a spoljne površine prevučene belom mat engobom. Dosta izgledom podseća na tip X/2, ali je manjih dimenzija. U Zanatskom centru zastupljena sa oko deset posuda u peći br. 2 i br. 3 kao i u jami br. 3. Što se tiče drugih lokacija istraživanih u sklopu Viminacijuma ovaj tip se još javlja i na Više grobalja, gde mu je uslovima nalaza određeno vremensko trajanje u drugu polovinu II i prvu polovinu III veka. Analogije za ovaj tip nalazimo na Pontesu, a u drugim provincijama nalazimo ga u Dakiji.¹²⁷

X/10 (T. XIV, sl. 124)

Kadionica talasato izvedenog oboda sa šiljcima i kratkim zidovima trbuha koji se lome ka masivnoj i visokoj punoj stopi. Rađena od srednje prečišćene zemlje sive boje pečenja (Munsell: 2,5YR-6/2) i neobrađene površine. U Zanatskom centru sa oko 40 posuda svoje mesto su našle i kadionice ovog tipa u peći br. 1 i br. 3, kao i u otpadnoj jami kraj peći br. 5. Ovaj tip se u okviru Viminacijuma javlja i na lokaciji Pećine.

XII KRČAZI

XII/3 (T. XV, sl. 125)

Krčag širokog trolisnog otvora, iskošenog, plitko kanelovanog grla i bikoničnog trbuha na niskom naglašenom ravnom dnu. Ispod oboda polazi jedna masivnija trakasta drška koja se završava na ramenu posude. Rađena od srednje prečišćene gline crvene boje pečenja (Munsell: 2,5YR-6/8) i bojen crvenom bojom koja se lako otire. Samo sa jednom posudom ovaj tip krčaga je reprezentovan u krugu Zanatskog centra i to u celini otpadne jame zajedničke za peći br. 1, 2 i 3. Na Viminacijumu ovaj tip se nalazi i na Pećinama gde je datovan u drugu polovinu II veka, početak III veka. Bliže paralele za ovaj tip nedostaju.

XII/4 (T. XV, sl. 126)

124. Nikolić-Đorđević 2000, 178, tip X/1; Bruckner 1981, T. 65/15 - 17; Popilian 1976, Pl. LXII/753.
 125. Bruckner 1981, T. 62/1.
 126. Popilian 1976, Pl. LXI/748.

XII/4 (T. XV, sl. 126)

127. Popilian 1976, Pl. LXI/752; Garašanin, Vasić, Marjanović-Vujović 1984, T. XVII tip X/4.

Krčag trakasto profilisanog i sa unutrašnje strane užljebljenog oboda na koji se nastavlja uže cilindrično i kratko grlo. Ispod oboda polazi jedna trakasta i užljebljena drška koja se završava na visoko postavljenom trbuhu. Dno je prstenasto. Rađen od srednje prečišćene gline crvene boje pečenja (Munsell: 7,5YR-6/4) i bojen tonovima mrke boje. U Zanatskom centru nalazimo dva krčaga ovog tipa u peći broj 1 i u jami br. 1. Na Viminacijumu se javlja na više istraživanih lokacija, gde je za njega dato datovanje druge polovine II, početak III veka, Analogije za ovaj tip nalazimo u Dakiji.¹²⁸

XII/7 (T. XV, sl. 127)

Krčag užeg trakasto profilisanog oboda, užeg grla koje se spušta ka jajolikom trbuhu na prstenastom dnu. Ispod oboda polaze dve kratke naspramno postavljenje drške koje idu do početka trbuha. Rađen od srednje prečišćene gline crvene boje pečenja (Munsell: 2,5YR-6/8) i spoljne površine bojene tonovima crvene ili mrke boje. U ovom radioničarskom kompleksu krčag je zastupljen sa svega jednom posudom u peći broj 5, dok se na drugim lokacijama javlja još i na Pećinama i na Više grobalja u okviru Viminacijuma. Analogije za ovaj tip krčaga nalazimo u Panoniji i Dakiji.¹²⁹

XII/10 (T. XV, sl. 128)

Krčag trolisnog otvora blago zadebljanog sa kojeg se spušta uže grlo ka visoko postavljenom trbuhu. Ispod oboda polazi trakasta užljebljena drška koja se završava na ramenu. Trbuhan je rebrast i spušta se ka ravnom nenaglašenom dnu. Rađen je od žućkasto bele gline (Munsell: 5YR-8/2), neobrađene površine. U okviru Zanatskog centra izdvojene su dve posude ovog tipa, u celinama jame 1 i otpadne jame kraj peći br. 5, dok se na ostalim lokacijama Viminacijuma javlja još i na Pećinama gde se datuje u period od sredine II do sredine III veka. Ovakvi krčazi se javljaju u dužem vremenskom periodu od sredine II do sredine IV veka. Za njih je karakteristično, kao i za gore navedene lonce rađene od iste vrste gline da su nalaženi samo uz tokove Dunava i da analogije za njih u Panoniji nedostaju, dok se one mogu u Meziji naći u Singidunumu, a u većem broju ih

nalazimo u Dakiji.¹³⁰

XII/16 (T. XV, sl. 129)

Krčag trolisnog otvora širokog grla i bikoničnog trbuha koji se spušta ka prstenastu formiranom dnu. Jedna trakasta i po sredini užljebljena drška polazi sa oboda i završava se na početku trbuha. Rađen od srednje prečišćene gline crvene boje pečenja (Munsell: 5YR-6/8) i spoljne površine u gornjem delu posude bojene crvenom bojom. U Zanatskom centru spada u grupu najzastupljenijih krčaga sa 7 posuda pronađenih u celinama peći br. 1, br. 10, jami br. 1 i otpadnoj jami uz peć br. 5. Javlja se i širom ostalih istraživanih lokacija na Viminacijumu, gde je datovan u drugu polovinu II veka, početak III veka. Analogije za ovaj tip nalazimo i u Meziji i u Panoniji.¹³¹

XII/19 (T. XV, sl. 130)

Krčag horizontalno razgrnutog oboda sa spoljne strane užljebljenog, ispod kojeg polazi plastična uska traka. Dužeg cilindričnog grla sa kog polazi i široka po sredini užljebljena masivna i kratka drška koja se završava na početku trbuha. Rađena od srednje prečišćene gline crvene boje pečenja (Munsell: 2,5YR-6/8) i neobrađene površine. Ovaj tip u Zanatskom centru zastupljen je sa svega jednom posudom u celini peći br. 1, dok se u okviru Viminacijuma javlja i na Pećinama, gde je uslovima nalaza datovan u prvu polovinu III veka. Paralele za ovaj tip nalazimo u Panoniji i Dakiji.¹³²

XII/25 (T. XV, sl. 131)

Krčag trolisnog otvora, kratkog grla koji se nastavlja na nisko spušteni trbuhan. Trakasta užljebljena drška polazi ispod oboda i ide do sredine trbuha. Dno je prstenasto izvedeno. Po vratu i pri dnu trbuha po jedan žljeb. Rađena od srednje prečišćene gline crvene boje pečenja (Munsell: 2,5YR-5/8) i bojene crvenom bojom spoljne površine. Brojčano dosta zastupljen tip u Zanatskom centru koji se javlja sa oko 102 posude nađene u peći br. 1, peći br.

130. Nikolić-Đorđević 2000, 135, tip VII/2; Brukner 1981, T. 146/139; Popilian 1976, Pl. XLIX/529.

131. Nikolić-Đorđević 2000, 138, tip VII/9; Brukner 1981, T. 145/135.

132. Brukner 1981, T. 138/57-59; Popilian 1976, Pl. XLIX/523.

128. Popilian 1976, Pl. XLI/433.

129. Brukner 1981, T. 43/119; Popilian 1976, Pl. LI/557.

3, te jamama br. 3 i br. 4, a od ostalih istraživanih lokacija Viminacijuma javlja se na: Više globalja i na Pećinama gde je dato datovanje od sredine II do sredine III veka. Analogije za ovaj tip krčaga nalazimo u Singidunumu.¹³³

XII/33 (T. XV, sl. 131a)

Krčag razgrnutog oboda trakasto profilisane užlejbljene ivice i užeg grla. Ispod oboda polazi trakasta užlejbljena drška koja se završava na ramenu posude. Trbuš je ovalan. Rađena od srednje prečišćene gline crvene boje pečenja (Munsell: 2,5YR-6/8) i crveno bojen, dok je trbuš ukrašen fasetama. Sa samo jednom posudom svoje mesto je našao u okviru Zanatskog centra i ovaj tip krčaga u peći broj 3, dok se na ostalim lokacijama javlja u većem broju i u okviru njih kada je Viminacijum u pitanju datuje se u period kraj II i prvu polovinu III veka. Paralele za ovaj tip se nalaze u Panoniji.¹³⁴

XV PATERE

XV/2 (T. XVI, sl. 132)

Dublja patera neprofilisanog oboda blago iskošenih zidova trbuha koji se spuštaju ka ravnom dnu. Rađena od srednje prečišćene gline sive boje pečenja (Munsell: 2,5YR-6/2) i sivo bojene površine. Na trbušu plitka rebra. Sa oboda polazi kratka i masivnija drška koja se završava proširenjem. U Zanatskom centru pronađen i opределjen u ovaj tip u celini otpadne lame zajedničke za peći br. 1, 2 i 3 sa 10 fragmenata koji su činili jednu posudu. Ovaj tip se u okviru Viminacijuma javlja i na Pećinama, dok analogije za ovaj tip patera nalazimo u Dakiji.¹³⁵

PROCES ODABIRA I PRIPREME GLINE I IZRADA POSUDA

Za izradu posuda kao osnovni sirovinski materijal koristi se gлина. Ona spada u tzv. plastične sirovine od kojih se pomoću vode može napraviti testo pogodno za modelovanje. Gлина je smeša minerala u kojima najveću ulogu imaju aluminijsko-silikati različitog sastava. Različite smeše gline sadrže različite glavne i sporedne sastojke

minerala koji su prvenstveno nastali raspadanjem feldspatskih stena (granita, porfira, trahita i dr.). Mogu biti primarne, kao što je kaolin, bele ili žućkastobele boje koji pored kaolinita sadrži još i neraspadnute ostatke stena koje se teško razaraju kao što su kvarc i liskun, a ponekad i neraspadnute ostatke feldspata. Ako kaolin ne sadrži ili sadrži jako malo jedinjenja gvožđa, onda posle pečenja posuda ima potpuno belu boju. U okviru Zanatskog centra na Viminacijumu posude rađene od ovakve gline zastupljene su sa nekoliko tipova zdela (I/13, 14, 15, 16, 74), zatim lonaca (II/10) i krčaga (XII/10). Posude od ovakve gline javljaju se na svim istraživanim lokacijama i vrlo često su nalažene u grobovima ostavljane kao prilog, dok su u nekoliko slučajeva lonci imali i funkciju urne (nekropola na Pećinama i na Pirivoju). Sekundarnim glinama se nazivaju one koje su pod uticajem vode sa mesta svog postanka odnete na drugo ležište. Tim pomeranjem izmenjen im je sastav. U neposrednoj blizini Zanatskog centra otkriven je jedan bunar za koji se može pretpostaviti da je bio predviđen za odlaganje gline pre nego za dobijanje vode iz njega. Vreme provedeno u vodi je dovelo do procesa čišćenja tako da su se grublja i teža zrna kvarca i stena brže taložila, dok su manji ostali i sačinili tu glinu od mnogo finijih delića nego sirovi kaolini. Vreme provedeno u nakvašenom stanju dovelo je i do njihove veće plastičnosti. Naravno takav transport značio je i njihovo mešanje sa različitim nečistoćama kao što su jedinjenja gvožđa, mangana i kalcijuma, humusnih materija, peska i drugih minerala. Stoga one imaju različit sastav koji uključuje i razlike u njihovoj plastičnosti i boji i otpornosti prema visokim temperaturama. Upravo ovo navedeno služi kao putokaz ka tačnom pronalaženju pozajmišta gline od kojeg su pojedine posude pravljene. Za dobijanje tih podataka vrše se spektrohemiske analize – koje se ograničavaju na ispitivanje keramike određenog područja. Utvrđuje se odakle je uzeta gлина za proizvodnju i da li se istovremeno koristila za više radionica. Takvim analizama možemo zaključiti da se gлина potrebna za pravljenje određenih tipova posuda uzimala sa obala Dunava jer je koncentracija pronađenih posuda rađenih od tzv. kaolinske gline, uvek vezana za lokalitete uz duž Dunava i da se na lokalitetima koji nisu uz njega ne javljaju. Petrografskim ispitivanjem minerala u glini i lokalnih karakteristika

133. Nikolić-Đorđević 2000, 141, tip VII/17.

134. Brukner 1981, T. 151/18.

135. Rusu-Bolindet 1997, 151, T. VIII/1.

određenog zemljišta omogućava se da se utvrde granice pretpostavljenog područja proizvodnje, dok se fizičko-hemiskim analizama utvrđuje poroznost gline, sadržaj minerala i oksidacije pečenja koje utiču na kvalitet finalnog produkta.

Kaolin i gline vade se iz zemlje i sa njene površine. Iz zemlje se glina vadi, kao i ostale rude, pravljenjem okana i potkapa, a kada su gline u neposrednoj blizini zemljine površine onda se vade uz prethodno odstranjivanje površinskog sloja.

Posle izvadene gline vrši se njihovo sortiranje jer su one iz različitih slojeva i različitog sastava i drugačijih osobina pa se odvajaju. Da bi se glina spremila za transport ona je odmah na mestu vađenja ostavljena za sušenje. Jedna od pretpostavki je da je glina za ovaj Zanatski centar uzimana iz njegove neposredne blizine. Naime na nekropoli čiji jedan deo zahvata i radionički kompleks otkriveni su tkz. žrtveni rovovi. Ne ulazeći u njihovu kasniju funkciju posebnu pažnju bi trebalo pre usmeriti na njihov postanak, na mogućnost da su oni nastali vađenjem potrebne gline, a kasnije iskorišćeni i u druge svrhe, kao otpadni rovovi ili žrtveni rovovi. Za popravljanje sirove gline postajao je postupak njenog ostavljanja u grudvastom obliku na vazduhu preko zime da bude izložena atmosferskim uticajima, tako da se ona smrzavaju, a kasnije otopljavanjem razbijala u sitnije komade. Zatim se odvajaju grube primeše iz sirove gline kao što su zrna peska, ostaci korenja, sitni parčići stena i sl. Glina se sa vodom prelivala kroz sita u velike ravne zemljane jame koje su bile od kiše zaštićene pokretnim pokrivačima. U posudi u kojoj je mešana kao i na sitima, zadržavali su se grubi delići dok je fina glina ostavljana da se taloži u jami. Preostala voda je uklanjana i sušenje je prepustano vazduhu i suncu. Posle višenedeljnog mirnog odležavanja vlažna masa je bila spremna za modelovanje. Nekosredno pred oblikovanje masa mora biti dobro izgnjećena. Oblikuju se posude na vitlu ili ručno ili pomoću kalupa i odlažu na sušenje. Tu veliku ulogu odigravaju glinene supstance odnosno minerali kao što su kaolinit, halozit, montmorilonit, koji zadržavaju veliki deo vode u svojim porama i njihovim izbijanjem na površinu i gubljenjem, posude očvršćuju. Po završenom sušenju posude su spremne za pečenje. Jedan od prostora na kojem su se ovi procesi odigravali otkriven je između peći broj 8, 9 i 10. Tragovi

kolja koji su nosili krovnu konstrukciju oblikovali su trem ispred ovih peći, ali su oni uništeni nivisanjem terena tako da je ostala sačuvana jedino rekonstrukcija tog prostora (P. XVIII).

Punjene peći predmetima koji treba da se peku sprovodi se na različite načine, što zavisi od tipa i oblika predmeta. Posude se slažu u manjim pećima slobodno, bilo da je u pitanju osnovno pečenje ili gledosanje. Veće posude se postavljaju dole, a lakše i manje na njih, čime se sprečava deformacija predmeta usled pritiska. Opasnost od krivljenja predmeta na takav način je manja u nižim pećima, gde je i visina slaganja manja. U slučaju da dođe do neravnomernog punjenja peći ili pretrpavanja može doći i do pucanja rešetke na kojoj se posude nalaze pri čemu se kompletan inventar peći urušava. Jedan takav slučaj imamo zabeležen u Zanatskom centru. U peći br. 5 došlo je do pucanja rosta pri čemu su svi poklopci koji su bili u njemu pali i tu su i ostavljeni. Došlo je do napuštanja peći pre njenog pražnjenja. Ono što se u ovom materijalu može videti jeste da se radi samo o poklopцима, da je u toj turi pečenje vršeno samo sa jednim oblikom posuda (što nije ubičajeno). Inače ova peć je bila duže u upotrebi, ona je popravljana, a isti nosač rešetke je upotrebljen za čak tri peći koje su izgrađene jedna iznad druge.

Prva faza pečenja posle slaganja sirovih predmeta¹³⁶ je dimljenje ili prethodna vatra. Peć se polagano zagreva bez naglih skokova temperature sve do tzv. pune vatre. Svrha ovog procesa jeste da se osloboди bez ostatka količina vode koja se u glinenoj masi još zadržala posle sušenja (higroskopska voda). Iako je ova količina vode, posle sušenja, dosta mala mora se to uzeti u obzir i odstraniti laganim povećanjem temperature da ne bi došlo do pucanja posuda usled naglog povećanja temperature. Da to nije svaki put uspešno sprovedeno vidi se po količini odbačenih posuda u otpadnim jamama uz peći u kojima se nalaze napukle cele posude. Deformisanost posuda dolazi kako od naglog sušenja tako i od nepravilnog slaganja u peći. Primer za deformisanost posude usled nepravilnog slaganja u peći imamo na

136. Po završenom obliku keramički predmeti sadrže izvesnu količinu vode tzv. dodatnu vodu, koja u zavisnosti od načina pripreme varira od 5 do 35%. Procenat vlažnosti mora biti odstranjen pre pečenja, jer zbog brzog penjanja temperature u peći mogu da izdrže samo potpuno osušeni predmeti. Za dalje pogledati: Libšner, Vilert, Beograd 1981, 80.

loncu (II/32) gde je došlo do deformisanosti oboda jer je najverovatnije druga teža posuda stavljena na njega, a zbog nedovoljne osušenosti posude ona se iskrivila. Interesantno je da nisu sve posude koje su deformisane odmah i odbacivane nego su i takve mogle da nadu svoju upotrebu. Pronalazak deformisanih posuda na drugim istraživanim lokacijama govori u prilog ovoj ideji. Najveći broj pronađenih posuda stradalih zbog nepravilnog podizanja temperature u peći ili zbog nedovoljne suvoće samih posuda evidentiran je u otpadnoj jami zajedničkoj za peći br. 1, 2 i 3. Da li je majstor bio nedovoljno stručan, ili je bila velika potražnja za posudama pa se žurilo da se zadovolji tržište, остаće jedna od nepoznаница vezanih za ovaj prostor.

Po završenom pečenju pravilo je da se sve peći hlađe lagano da bi se predmeti zaštitili od naglih promena temperature. Posebna se pažnja mora voditi ako se radi o predmetima debelih zidova. Hlađenje peći nastaje ili prostim zračenjem toplove u okolinu ili postepenim, pažljivim ubacivanjem u peć spoljnog vazduha koji hlađi predmete, pa zatim izlazi kao topao kroz otvore za dim. To gubljenje toplove posle svakog pečenja može se sprečiti ako se vreli vazduh iz peći koja se hlađi upotrebí za prethodno zagrevanje nove peći za sušenje sirovih predmeta ili za grejanje prostorije.¹³⁷

Po završenom rashlađivanju vade se predmeti iz peći. Posle toga se sortiraju predmeti, utvrđuje se otpad pri pečenju, pronalaze različite greške. Pri pečenju na predmetima od gline mogu se javiti greške koje potiču od same sirovine ili su nastale u toku pečenja, zbog lošeg procesa odvajanja vode ili zbog lošeg slaganja u peći. Može doći i do slepljivanja predmeta za podlogu ili uzajamno slepljivanje predmeta, ako su bili suviše blizu jedan drugome. Postoji mogućnost prepečenosti predmeta jer u delu gde je blizina otvora i temperatura najveća predmeti se moraju slagati dalje jedan od drugog, dok se u suprotnom kraju peći stavljuju nešto gušće, jer je tako bolje zadržavanje temperature. Isto tako, može doći i do slabije pečenih predmeta do čega dolazi u onim delovima peći koja je manje zagrevana. Takvi predmeti nemaju željenu čvrstoću. Do ovakvog deformiteta češće dolazi u okruglim pećima zbog previše širokog ili uskog ređanja nizova predmeta. Primer

slepljivanja usled prevelike zagrejanosti, a nedovoljne osušenosti proizvoda, nalazimo u otpadnoj jami vezanoj za jednu ciglarsku peć.¹³⁸ Došlo je do deformisanja opeka koje su se međusobno iskrivile i slepile. Po završenom pečenju odbačene su u otpadnu jamu iz koje je kasnije deo materijala upotrebljen za zidanje objekta nastalog u njegovoj neposrednoj blizini.

Jedna od grešaka je i pukotina u dimljenju koja nastaje na proizvodima kada se sveži predmeti još hladni zagrevaju pa dolazi do procesa gde se voda kondenzuje na površini predmeta i onda pri naglom podizanju temperature ispari. Takva pukotina nastaje na dostupnoj površini, a ako se to desi u unutrašnjosti mase predmeta znači da je stavljena još mokra. Pukotine u pečenju javiće se u slučaju naglog podizanja temperature za vreme pečenja naročito između 430 i 600 C°, jer na toj temperaturi dolazi do procesa u kome se hemijski vezana voda sklanja iz gline. Ove pukotine su više vidljive posle pečenja, a mogu biti posledica pukotina nastalih još za vreme sušenja, ali tada nevidljivih. One pri hlađenju mogu nastati od nagle snižene promene temperature posle pečenja, kao i u ranijem slučaju kada dolazi do njih zbog naglog podizanja temperature. Do promena oblika, krivljjenja, može isto tako doći zbog naglih promena temperature. Ovakvi primeri se javljaju na nekoliko istraživanih lokacija, a neobičan je primer da se tako napukla posuda pokušala iskoristiti naknadnim krpljenjem koje je izvedeno metalnim pločicama i nitnama. Još jedna od grešaka koja se može javiti je i nadimljeni predmeti, do koje dolazi kada se za vreme pečenja nastala skrama gari ne može skloniti oksidacionim paljenjem. Onda dolazi do toga da predmeti nemaju željenu i uobičajenu boju nego bivaju tamniji. U slučaju kada prisustvo rastvorljivih soli u glini izbjige na površinu predmeta zajedno sa ostacima prekomerne vode ili vode koja je hemijski vezana dolazi do tzv. rascvetavanja koje se manifestuje u vidu obojenih mesta na površini i to najčešće kao bele, žućkaste, zelenkaste ili mrke mrlje. Ovakve primere najčešće srećemo na loncima.

Da bi se neke od ovih grešaka predupredile vrši se praćenje podizanja temperature. Tempera-

137. Prepostavka je da smo takvu situaciju imali kod peći 8, 9 i 10.

138. Ova ciglarska peć nalazi se u neposrednoj blizini Zanatskog centra i buduća istraživanja u meduprostoru ove dve lokacije mogla bi da pokažu da je sve to deo jedinstvenog zanatskog centra.

tura se procenjuje po tzv. užarenosti predmeta. Probnim vađenjem za vreme pečenja predmet se vadi posebnim makazama, te se na osnovu tih probnih komada donosi odluka o daljem pečenju. Ono što nije otkriveno u krugu istraženog dela Zanatskog centra jeste i alat koji je korišćen pri izradi posuda kao i prilikom vađena posuda iz peći. Nekoliko metalnih nalaza sa ovog prostora toliko je uništeno korozijom da im nije bilo moguće otkriti prvobitnu funkciju.

Gotovi proizvodi koji po završenom hlađenju bivaju izvađeni iz peći i odvojeni od škarta odnose se u neku vrstu skladišta odakle bivaju spremljeni ili za dalji transport ili za direktnu prodaju.

TEHNIČKE KARAKTERISTIKE ZASTUPLJENIH FORMI POSUDA U ZANATSKOM CENTRU

Keramika koja je proizvođena u ovom Zanatskom centru ima svoje određene karakteristike po pitanju tehnike izrade. U najvećem broju slučajeva keramika je rađena od srednje prečišćene gline crvene boje pečenja i neobrađene površine. Posle toga po brojnosti slede posude rađene od iste vrste gline sa bojenom površinom tonovima oranž, crvene ili mrke boje. Bojenje se vrši u polusuvom stanju posuda i to tako da se u rastvor gline sa primesama određenih minerala posude ili umaču ili četkom premazuju ako se želi obojiti samo spoljna strana. Retko se javljaju primeri gde je na peskovitu fakturu naneta boja. U slučaju kadionica taj premaz je izведен engobom. Engoba je je tanka skrama, pokrivač bele boje od gline, čija je svrha da spoljnoj površini da lepšu boju, izgled i smanji poroznost posude. Posude od peskovite gline crvene boje pečenja i neobrađene površine su sledeće po brojnosti. Sledi posude rađene od peskovite gline sive boje pečenja sa neobrađenom ili bojenom spoljnom površinom. Od peći do peći primećuje se razlika u obradi površine dok je boja pečenja uglavnom ujednačena u crvenim, mrkim, sivim ili belo žućastim tonovima (Munsell: 2,5YR-5/8, 6/8; 5YR-6/8, 7/8; 7,5YR-7/6; 7,5YR-6/4, 5/6; 10YR-7/3; 2,5YR-6/2, 6/0; 10R-4/1, 6/4; 10YR-4/1, 7/2; 7,5YR-6/0 5/4; 10YR-6/1, 6/2; 2,5YR-8/2; 5YR-8/2).

Što se ornamenata izvedenih na površini posuda tiče, najzastupljenije je žljebljene i ure-

zivanje. Tehnika urezivanja i fasetiranja je najzas-tupljenija na loncu tipa II/48, kao i na krčagu tipa XII/33. Ova dekoracija je svoje korene verovatno imala u stilu brušenja stakla. Nalazimo urezana pojedina slova na trbuhu lonaca, dok je fasetiranje zastupljeno i na jednom tipu veće konične zdele, tip I/92, i na već pominjanim loncima sa dve ili više drški - tip II/48 i na loncima tipa II/69. Žljebovi se mnogo češće javljaju i to kako na loncima, tako i na zdelama i krčazima.

Rebrasti ornament javlja se najvećim brojem kod lonaca rađenih od peskovite gline belo žućaste boje pečenja, užljebljenog oboda i jaljolikih ili loptastih trbuha, zatim kod krčaga (rađenih od gline iste vrste), kao i kod amfora koje su rađene od srednje prečišćene gline crvene boje pečenja i koje imaju površinu prevučenu engobom. U nekim slučajevima rebra su oštire ili blaže izvedena.

Pečatni ornament se javlja na zdelama i na unutrašnjosti tanjira. Ovakav način ornamentisanja svoje korene ima još u pre rimskim tradicijama. U Zanatskom centru imamo primerke stilizovanih listova i palmeta i oni su verovatno nastali pod uticajem istočno mediteranske keramike. Na drugim lokacijama pojava takvih tanjira datuje se u I vek. Na dnu tanjira u unutrašnjosti koja može biti odvojena jednim žljebom ponekad se javlja i pečat u obliku stilizovane stope tzv. planta pedis. Druga vrsta pečata jeste ona koja se izvodi u tehniči koja imitira forme terra sigillata gde se ornament izvodi na bojenoj površini. Tu imamo pojedinačne ornamente listova, girlandi, koncentričnih krugova i rozeta. Iako je evidentan uticaj importovanih posuda na razvoj ove ornamentike, same motive ipak moramo vezati za domorodačko stanovništvo koje ih je i proizvodilo. Ono što je posebno važno istaći jeste to da je u Zanatskom centru pronađeno i tri pečata od crveno pečene gline, manjih dimenzija, od kojih su dva sa vegetabilnim motivom (C-11564 i C-11280), a treći je oštećen i najverovatnije prikazuje scenu Lede sa labudom¹³⁹ (C-9970, T. XVII).

Firnisovanje kao način obrade površine sprovodi se iz istog razloga kao i bojenje, da bi se u prvom redu sprečila poroznost, a zatim i zbog dekoracije. On daje posudama jedan metalni odsjaj, a na primercima iz Zanatskog centra, firnis

¹³⁹ Cermanović-Kuzmanović, Srejović 1992, 313.

je tamno crvene do mrke boje. Takva boja firnisa na drugim lokacijama na Viminaciju se datuje u II vek što odgovara i datovanju firnisovanih posuda iz ovog radioničkog kompleksa.

Malo tipova ima gleđosanu površinu. U romanizovanim područjima najmasovnija proizvodnja je u toku III i IV veka, tako da nije neobičan nedostatak veće količine gleđosanih posuda sa ovog prostora. I kada se proizvode, gleđosane posude se proizvode u ograničenom broju formi. Gleđosani fragmenti pronađeni u Zanatskom centru nađeni su u površinskim slojevima, dok ni jedan jedini nije pronađen u peći ili u otpadnoj jami koju možemo da vežemo za određenu peć. To ukazuje i na činjenicu da se u istraženom prostoru radioničarskog kompleksa majstori nisu zabavili proizvođenjem ovakve forme posuda.

Posude koje imaju izveden ornament barbotinom javljaju se i u pećima Zanatskog centra. Ornament je izveden tako da imitira izgled polumeseca ili zareza, ili biljni motiv. Ovakvi motivi nastali su pod uticajem severnoitalskih radionica i ovde su bile po ukusu lokalnog stanovništva tako da su svoje mesto našle počev od II veka na kalotastim zdelama koje su rađene od dobro ili srednje prečišćene gline i bojene površine raznim tonovima od crvene preko mrke do sive (tip I/25).

Posebno mesto zauzimaju posude rađene u kalupu kako u formi imitacije oblika terra sigillata, tako i na same kalupe koji su pronađeni u otpadnim jamama Zanatskog centra. Kalupi o kojima se ovde radi javljaju se u formi zdela. One su rađene tako što se utiskuje gлина u glineni kalup. Postupak pri kojem se kalup okreće na vitlu, a lopta od gline se ubacuje u kalup i pritiska prema zidovima kalupa da bi se dobila željena debljina zidova. Pritisakanje se izvodi ili prstima, ili jednom manjom posudom čiji oblik treba da odgovara unutrašnjosti posude i tako je napravljena da pri uklapanju u kalup masu pritiska u pravcu zidova kalupa, na taj način da višak mase izbjije na površinu po ivicama i bude uklonjen. Postoji još jedan način kada se radi o posudama posebno tankih zidova. Kada se napravi željeni oblik i onda se na njega pritisne kalup. Tanjiri se prave pomoću pritiskivanja gline preko glinenog kalupa. Ovim načinom rada spoljna strana kalupa je u stvari unutrašnja strana tanjira, a u prethodnom slučaju je bilo obrnuto. Posle ovih postupaka

posuda se odlaže zajedno sa kalupom na sušenje. Pošto se predmet po sušenju malo skupi, lako se odvaja iz kalupa i nastavlja da se suši sam. Ovako načinjeni kalupi mogu više puta da se koriste.

U otpadnim jamama pronađeni su među ostalim fragmentima i dva fragmenta kalupa za reljefnu tera sigilatu. Ovo je posebno interesantno spomenuti jer to ukazuje i potvrđuje lokalnu proizvodnju reljefnih posuda na Viminaciju. Upoređenjem ukrasnih motiva dolazi se do zaključka da ovi kalupi spadaju u proizvode tzv. Viminacium – Margum radionice.¹⁴⁰

Tera sigilata iz ovih radionica je rađena od prečišćene zemlje «mekše» fakture, boja pečenja je okercrvenasta (Munsell: 5YR-5/6,6/6), a glazura u nijansama oranžcrvene boje. Premaz je često nepostojan, pa se ljudska figura.

Kalupi koji su nađeni u Zanatskom centru, radi se o dva fragmenta kalupa za zdele tipa Drag. 37, pokazuju inventivnost majstora u ukrašavanju. Majstor se držao samo pravila da frizom jajnica počinje ukrasno polje, dok je reljefno polje u slobodnom stilu ukrašavanja. Na našim primerima vidi se deo četvorostruke jajnice¹⁴¹ koja je odvojena štapićem, a iznad toga su prikazane dve životinje, od kojih se prvoj vide zadnje noge i dugačak rep, a drugoj glava okrenuta na desnu stranu i prednje noge (T.XVIII)

Na drugom kalupu mogu se razaznati rozete i figura ratnika. Ovde je u zonalnoj organizaciji ornamenata predstavljena ljudska figura sa nizom sitnih ukrasnih motiva.

Prikazivanje ljudske figure nije često na posudama iz ove radionice, ali se ne zna uzrok tom izbegavanju predstavljanja ljudskih likova.

Pronalazak kalupa u okviru Zanatskog centra mogao bi da ukaže na pretpostavku da je ovde proizvođena ovakva vrsta posude, mada bi ipak radionici pre locirali kod proširenja kanala Mlave¹⁴² jer je tamo pronađeno kalupa u većem broju. Buduća istraživanja u blizini Zanatskog centra možda će baciti novo svetlo na ovo pitanje.

Evidentna je široka rasprostranjenost posuda iz ove radionice u susednim provincijama, posebno u Panoniji.¹⁴³ Što se tiče provincije Donje Mezije svi motivi koji se tamo javljaju zastupljeni

140. Bjelajac 1990, 143.

141. Bjelajac 1990, T. 67/A37.

142. Bjelajac 1990, 143.

143. Bjelajac 1990, 145.

su u repertoaru simbola radionice Viminacium – Margum.¹⁴⁴

Hronološko određenje početka proizvodnje u radionici Viminacium – Margum stavlja se u prve decenije II veka. Njen kraj teško je precizno odrediti, jer proizvodnja sasvim sigurno nije odjednom prestala. Ostaje otvoreno i pitanje ko su bili nosioci ove proizvodnje, kao i njihovo poreklo. Jedino što se zna je da su u pitanju anonimni majstori koji su inspiraciju za svoj stil ukrašavanja imali u italskim i južnogalskim proizvodima.¹⁴⁵

Najbrojnija forma posuda iz ovog grnčarskog centra jesu zdele. Zastupljeno je nekoliko osnovnih oblika. Različitih dimenzija, možemo da izdvojimo zdelice tankih zidova od dobro ili srednje prečišćene gline crvene ili sive boje pečenja i površine bojene ili firnisovane crvenim tonovima, preko z dela srednjih veličina, prečnika oboda 16 - 20 cm, rađenih od srednje prečišćene gline različitih boja pečenja i različitih obrada površine, do velikih kako prečnikom, tako i dubokih z dela rađenih od srednje ili peskovite gline opet u belo žućkasto, crvenoj ili sivoj boji pečenja i shodno tome odgovarajuće obrađenoj površini. Najzastupljeniji oblik z dela je bikonična z dela poznata kao «patka tip» (tip I/27), slede kalotaste zdele prstenasto profilisanog oboda (tip I/10), a potom su brojne i bikonične zdele sa horizontalno razgrnutim obodom (tip I/8). Ono što je posebno interesantno jesu varijante lokalnih oblika terra sigillate. Po funkcionalnoj podeli zdele ovde možemo podeliti isto na dva tipa na onaj u koji bi spadale zdele koje su pravljene da bi se u njima direktno pripremala hrana i na zdele koje su služile za posluživanje. Tako izdvajamo ognjišnu i trpeznu grupu. Kao predstavnici ognjišnje grupe z dela ovde se izdvajaju tipovi rađeni od peskovite gline i neobrađene površine uglavnom sive ili mrke, ponekad crvene boje pečenja. To su uglavnom dublje zdele sa koso izvedenim, prstenasto profilisanim i užlebljenim obodom, visoko postavljenim trbuhom i blago udubljenim dnom – tip I/102. U drugu, trpeznu grupu z dela spadaju oblici koji su rađeni od dobro ili srednje prečišćene gline i najvećim delom bojene površine, vrlo često i ukrašene urezima, žljebovima, ili pečatima. U grupu trpeznih posuda spadaju zdele poznate pod imenom «pompejanski tanjiri» (tip I/56). To su zdele različitih veličina,

blago uvučenog zaobljenog oboda, ravnih zidova trbuha i ravnog širokog dna. Jedan od primeraka iz Zanatskog centra je prečnika 50 cm i takvom veličinom verovatno je bio u funkciji pladnja. Datovanje svih pronađenih oblika z dela ulazi u vremenski okvir II i prve polovine III veka.

Drugi po broju procentualno zastupljen oblik ovog radioničarskog kompleksa jestu lonci. Po projektu pronađenih posuda su lonci ipak najbrojniji. I ovde možemo izdvojiti nekoliko grupa koje klasificuju kao 1) ognjišnji lonci, 2) trpezni lonci, 3) lonci za čuvanje zrnastih proizvoda i sitnijih plodova.

U prve ognjišne oblike spadaju lonci od grublje fakture, peskovite gline crvene, mrke, sive ili belo žućkaste boje pečenja, neobrađene površine, dok u trpeznu spadaju lonci uglavnom od srednje prečišćene gline, crvene ili sive boje pečenja i spoljne površine bojene crvenim tonovima ili ukrašene urezima i žljebovima. U slučaju prvih, njihovo korišćenje na samom ognjištu propraćeno je i oblikom u kom se prave, gde je donji deo trbuha sa dnom uvek sužen kako bi stabilnije stajao u ognjištu. Na ovom prostoru Zanatskog centra nemamo primer naknadnog gorenja lonaca, ali imamo na drugim delovima Viminacijuma kod istih tipova evidentiranu ovu pojavu, te su stoga i opredeljeni kao ognjišna keramika. Jedna specifična vrsta lonaca tzv. kaolinski lonci tipa II/10, specifična je u nekoliko pogleda. Kao prvo to je zemlja od koje su oni pravljeni. Radi se o peskovitoj glini beličaste i žućkasto bele boje pečenja i neobrađene površine. Pozajmište ovakve gline nije locirano u blizini Zanatskog centra. To može da ukazuje na nekoliko stvari. Jedna od njih je da su glinu lokalni lončari dopremali sa udaljenijih pozajmišta gline. Ta pozajmišta moramo svakako vezati za nekadašnji prostor Dakije jer pojavu ovakvih lonaca nemamo van pravca pružanja toka Dunava, nema ih u unutrašnjosti provincije. Javljuju se u Singidunumu i to im je najsevernija tačka širenja. Od Viminacijuma prema jugu, na prostoru današnje Bugarske i Rumunije konstatovani su skoro na svim lokalitetima u horizontima II i III veka. Drugo pitanje koje pokreće ovaj tip lonca jeste njegova univerzalnost. Pod tim se misli na njegovu ne samo ognjišnju funkciju nego i sakralnu. Naime, u nekoliko slučajeva u istraženim delovima viminacijumskih nekropola ovi lonci imali su funkciju urne. Ovu pojavu

144. Bjelajac 1990, 146.

145. Bjelajac 1990, 147.

imamo zabeleženu i na drugim mestima u Gornjoj Meziji. Uvek se radi o većim primercima ovoga tipa. Kod ovog tipa razlikujemo i dve faze razvoja koje su i hronološki odvojene.

Za sve lonce je karakteristično da se njihov hronološki razvoj lakše prati nego kod drugih oblika posuda npr. poklopaca, tako da se na njima vide i uticaji severa – iz Panonije, ili Italije. Primerci koje imamo u Zanatskom centru datuju se po analogijama i po ostalom materijalu pronađenom uz njih u zatvorenim celinama u II i III vek. Ono što je evidentno, a što bi moglo da ukaže na ukus, ili «modu» jeste najveća koncentracija jednog tipa lonca. Radi se o tipu sa horizontalno izvedenim obodom, cilindričnim vratom i trbuhom koji se lomi ka prstenasto profilisanoj stopi – tip II/48, koji se javlja u gotovo svim celinama grnčarsko-opekarskog kompleksa. Slična situacija je i na ostalim lokacijama Viminacijuma gde je ovaj tip lonca jako zastupljen. Treću grupu koju reprezentuje jedan tip, ali vrlo često zastupljen u otkrivenim celinama jeste tip dubokog lonca ovalnog otvora i horizontalno razgrnutog oboda - tip II/8. Može biti rađen od srednje prečišćene ili peskovite gline i crvene boje pečenja, te neobrađene spoljne površine, a ono što je specifično za ovu vrstu lonca jeste da je on imao funkciju pitosa ili jednostavnije rečeno današnjih košarica. To je još jedan od oblika velikih posuda koje su za svoju proizvodnju – pečenje zahtevale ili velike peći za keramiku ili su proizvođene u pećima u kojima se u jednom trenutku pekla i sušila opeka, a zatim su iskorišćene za pečenje velikih posuda. Jedan od oblika lonaca koji je sigurni proizvod ovog Zanatskog centra i koji je brojno zastupljen na drugim istraživanim lokacijama je tip II/39 i za njega je karakteristično pored trolisnog otvora i uskog naglašenog dna i to što ne nalazimo analogije za njega. Da li je ovakav oblik imao funkciju neke merice i zašto kao takav nije bio interesantan i drugim tržištima i radionicama za njegovu širu distribuciju i proizvodnju?

Oblici tanjira iz Zanatskog centra rađeni su od srednje prečišćene gline uglavnom crvene boje pečenja i površine neobrađene ili bojene tonovima crvene boje. Najbrojniji su jednostavni tanjiri sa blago uvučenim ivicama oboda i ravnim dnom, dok su lepsi i luksuzniji primerci rađeni po uzoru na forme terra sigillata manje zastupljeni. Njihova zastupljenost je veća u otpadnim jamama nego u

samim ložištima peći te se tako ne može isključiti činjenica da nisu pravljeni i finiji, luksuzniji tanjiri tim pre jer su nalaženi na drugim lokacijama u okviru Viminacijuma. Uglavnom naši primerci pripadaju trpeznoj keramici sa kraja II i prve polovine III veka.

Amfore su kategorija posuda koje su dobro proučene i klasifikovane tako da ove koje zatičemo u Zanatskom centru možemo da podelimo u dve grupe. Prvu bi činile amfore razvijene pod čisto lokalnim uticajima, a drugu, amfore rađene pod uticajem oblika stiglih sa Mediterana. Verovatno njenom velikom potražnjom lokalni majstori počinju da imitiraju formu određenih tipova amfora, ali u grubljoj fakturi i ne obrađujući ih na isti način kako je to slučaj sa importnim. To nam odmah daje uže hronološko datovanje. Ono što je karakteristično za amfore jeste da se one koriste u dužem vremenskom periodu i posle pražnjenja sadržaja koji je stigao u njima. Služile su i kao građevinski materijal, umesto stubića za držanje rosta ili za pojačavanje cirkulacije vazduha u peći,¹⁴⁶ a na nekropolama su korišćene i kao materijal za gradnju (slučaj na viminacijumskoj lokaciji Pirivoj). U ovom radioničkom centru veliki broj fragmenata amfora je samo prepoznat da pripada obliku amfora, ali ne tačno i kom tipu. Radi se o fragmentima rađenim od srednje prečišćene gline pečene u više tonova crvene boje, dok je spoljna površina ili premazivana crvenom ili mrkom bojom ili je premaz izведен engobom koja se dosta lako otire. Specifično je i to što je najveća količina tih fragmenata ostala u bunaru. Bunar je iskorišćen kao otpadna jama po zatvaranju ovog dela proizvodnog kompleksa, a kako su amfore i zapreminski najveće nije čudo što su njihovi fragmenti najbrojniji. Naknadnim iskopavanjima u blizini Zanatskog centra, tzv. Nivelacija zanatskog centra, otkriven je grob br. G-3455 koji je u severnom delu groba ispod poda imao pravougaono formiranu cistu od nasatično postavljenih opeka po širini i patosanoj sa fragmentovanom opekom. U cisti je nađena i crveno pečena i bojena amfora koja je bila ispunjena zemljom u kojoj su nadene ljudske kosti. Ovaj primer je jedan od onih koji ukazuju na to da su amfore imale i sakralnu funkciju.

Poklopci su dosta brojni u Zanatskom cen-

146. Hoffiller 1919, 190.

tru. To ne ukazuje na činjenicu da su omiljeni proizvod lokalnih lončara, nego odgovor pre svega treba tražiti u činjenici da jedna peć nije bila ispraznjena nego je napuštena po izvršenom pečenju proizvoda, a da je materijal koji je ostao u dnu ložišta posle pucanja rosta uglavnom pripadao poklopциma. Profilacije su takve da su prilagođene različitim oblicima kako za lonce tako i za zdele. Uglavnom su rađeni od srednje prečišćene i peskovite gline i to u crvenim, mrkim, sivo mrkim i sivim bojama pečenja i neobrađene površine. Izuzetno se retko javlja zaglačavanje površine poklopca, a bojenje nemamo zabeleženo ni jednim jedinim primerkom. To ukazuje na čistu funkcionalnu upotrebu poklopaca bez imalo želje za dekoracijom istih. Poklopci se hronološki malo teže prate jer nije bilo nekih bitnijih razlika u njihovom razvoju i profilaciji. Uglavnom se datuju iz zatvorenih celina kao i ostali materijal u II i III vek.

Pitos kao velika posuda za čuvanje uglavnom zrnaste hrane, ovde je zastupljen sa dva tipa. Sam oblik pitosa vuče svoje korene iz najstarijih keramičkih formi, a na celoj teritoriji Carstva jedinstven je tip od crveno pečene zemlje sa crnosmolastim premazom i češljastim ornamentom (ovde tip VI/7). Ponekad sadrže grafitne natpise. Na drugim mestima datuju se u I i II vek, u III veku je taj oblik bez smolastog premaza i grublje fakture tako da se i ovaj iz otpadne jame svrstava u tu kategoriju. Jedna od prepostavki je da se velike posude mogu očekivati kao predmeti koji se mogu peći i u pećima za pečenje opeke, ali u slučaju Zanatskog centra ona nije potvrđena. Naime, nalazi pitosa u radioničarskom kompleksu su iz celina keramičkih peći 4, 5, 6, zatim iz otpadne jame uz keramičku peć 1, 2 i 3 i u otpadnoj jami uz peć 5. No opet ne treba odbaciti mogućnost njihovog pečenja u opekarskim pećima iz prostog razloga što su to velike posude i teže se oštećuju. U prilog ovoj tezi idu pronađeni fragmenti drugih velikih posuda u štu slojeva oko opekarskih peći.

Pehari svoju formu vuku još iz praistorijskih vremena sa različitim tipovima i tehnikama izrade. Ovde zastupljeni oblici rađeni su od srednje prečišćene gline crvene ili sive boje pečenja, spoljne površine neobrađene, bojene crvenim ili sivim tonovima i ponekad glaćane. To su mali bikonični pehari, tankih zidova sa dve naspramno

postavljene drške, te prstenasto izvedenim dnom. Kod pehara se ne može pratiti hronološki razvoj osnovnog oblika zbog raznovrsnosti tipova tako da su ovi pehari datovani uslovima nalaza sa ostalim materijalom u kraj II i III vek.

U Zanatskom centru kadionice su vrlo brojno zastupljene. Izvedene su kao zdela na punoj ili šupljoj nozi proširene stope. Ukrašavanje je različito i uglavnom je to uticaj inventivnosti majstora, a ne hronološka odrednica. Ono što se postavlja kao pitanje jeste funkcionalna upotreba kadionica. Po njihovom imenu ona je već navedena, po uslovima nalaska u nekropolama Viminacijuma time i potvrđena, na nekim primerima kao što je tip X/3 na kojem imamo i izvedenu perforaciju da bi se posuda mogla okačiti još jače istaknuta, ali i dalje ne dovoljno jasno i čvrsto potvrđena. Jedan od tih problema je da ako su te kadionice služile u ritualne svrhe, bilo da je iz njih nešto izlivan ili da se u njima nešto palilo, jeste postupak koji bi ostavio traga na njihovoj površini, a to ni na jednoj pronađenoj kadionici na Viminacijumu nije slučaj.

Sa osam oblika u Zanatskom centru svoje mesto su našli krčazi. Sem jednog tipa svi ostali krčazi su sa jednom drškom različito izvedenog oboda, trolisnog ili prstenasto profilisanog. Rađeni su od srednje prečišćene gline crvene boje pečenja i spoljne površine neobrađene ili bojene tonovima crvene boje, ili su rađeni od peskovite gline belo žučkaste boje pečenja i neobrađene spoljne površine (XII/10).

U okviru ovog grnčarsko-opekarskog kompleksa pronađena je svega jedna patera. To ni u kom slučaju ne mora biti tačan podatak jer u slučaju da je drška odlomljena, što je i najčešći slučaj mnogo ju je teže prepoznati po obodu i ostalim fragmentima. Pregledom i sitnog materijala nije pronađena odvojena drška patere, ali ono što je još važnije pronađen je kalup za dršku patere (C-6203, T. XVIII) ispred peći br. 11, tako da sa sigurnošću možemo reći da su i patere bile deo proizvodnog assortimenta Zanatskog centra. Analogije ovakvim drškama za pateru kakav je naš kalup, imamo u Dakiji.¹⁴⁷ Oblik keramičkih patera javlja se u provincijama Carstva kao zame na za retke metalne posude. Urađene su tako da se obično drška zbog stabilnosti ostavlja šupljom.

147. Rusu-Boulindet 1997, 145, T. II/6.

Patera je pronađena u otpadnoj jami zajedničkoj za peći 1, 2 i 3.

Jedan poseban oblik posude koji je pronađen u okviru Zanatskog centra i koji u prvom momen-tu nije bio prepoznat jeste drška klepsidre. Tek analogijama sa drugim lokacijama na Viminaci-jumu gde je pronađena bolje očuvana, shvatilo se o čemu se radi. Ovaj specifičan oblik posude je u stvari voden sat. On je u uobičajeno sačinjen od dve posude jer je gornji deo urađen obično kao zdela, a donji deo je od krčaga. Zdela je obodom okrenuta nadole i na mestu prstenastog dna ima kružnu dršku na kojoj je otvor. Na dnu, klepsidra ima više malih otvora koji su raspoređeni kao kod tuša. Naš primerak sadrži samo dršku posude, ali sa analogijam sa nekropole Kod bresta sa Viminacijuma, možemo sa sigurnošću reći o kojoj vrsti posuda se radi.¹⁴⁸ Drška je rađena od srednje prečišćene gline sive boje pečenja (Munsell: 10YR-6/2) i spoljne površine neobrađene.

Ono što se iz keramičkog materijala Zanatskog centra izdvaja svojim posebnim karakteristikama jesu fragmenti posuda sa apliciranim zmi-jama.

Ova vrsta posuda rasprostranjena je po Zapadno rimskim provincijama i odlikuje se različitim specifičnostima. Tzv. Zmajske posude proizvode se od gline različitog kvaliteta i različite boje pečenja. Spoljna površina je najčešće bojena tonovima mrkocrvene boje do potpuno mrke, a izuzetno retko je gledosana maslinasto zelenom gleđu.¹⁴⁹ Oblici u kojima se javljaju jesu uglavnom velike posude u koje spadaju veliki lonci i krčazi. Često su to posude sa dve ili tri drške, pa aplicirana zmija, jedna ili više, ide po obodu posude, obmotava se oko drški sa glavom koja dolazi na obod, ili je cela aplicirana cik-cak u gornjem delu posude. Glava zmije obično je mnogo sumarnije urađena, dok kožu zmije imitiraju različito izvedeni i grupisani urezi i ubodi u vidu crtica ili kružića. Uobičajena pojava kod ovih posuda je da se one javljaju u kombinaciji sa pečatnom dekoracijom, ili sa medaljonima koji su rađeni u kalupu pa naknadno aplicirani na površinu, dok se mogu javiti i u kombinaciji sa ukrašavanjem koje je izvedeno urezivanjem geometrijskih ornamenata. Javljuju se i u kombinaciji sa odgovarajućom reljefnom dekoracijom, sa kombinacijama antropomorfnih,

zoomorfnih ili vegetabilnih predstava. Ove posude su osobene kroz duži vremenski period. Razlike u vrsti korišćene gline i karakteristike u izradi i dekoraciji su rezultat različitih proizvodnih centara i lokalnih uticaja, te povezivanja sa različitim božanstvima.

Fragmenti posuda pronađenih u krugu Zanatskog centra (T. XIX, XX) odgovaraju sličnim posudama pronađenim kako na teritoriji provincije Gornje Mezije,¹⁵⁰ tako naročito onim pronađenim u susednim, prvenstveno se oslanjajući na područje provincije Dakije.¹⁵¹ Radi se o fragmentima većeg lonca, debelih zidova, rađenog od srednje prečišćene gline crvene boje pečenja i bojene spoljne površine crvenom bojom. Očuvani su i fragmenti trakaste drške na kojoj je takođe aplicirana zmija. Medaljon je rađen u kalupu i predstavlja mušku figuru koja стоји i u desnoj ruci drži kantaros, sa desne strane je deo vinove loze sa plodovima, a pored noge su psi. Deo gde bi trebalo da se nalazi glava i levo rame nedostaju. Zmija je ukrašena poprečnim paralelним nizovima izvedenim tehnikom ubadanja. Glava zmije je sumarno obrađena i nalazi se na obodu posude. Posebno je interesantna muška figura u medaljonu. Po svim analogijama koje se mogu naći za ovakve posude i koje ukazuju na njihovo povezivanje sa kultovima bogova plodnosti, ukazuju na to da je i u slučaju ovih posuda iz Zanatskog centra reč o istom. Povezivanje sa božanstvom koje ukazuje na kult plodnosti preko vinove loze i preko kantarosa u ruci, te psima koji stoje kraj nogu ukazuju kako na Dionisa, tako i na lokalnu varijantu Libera čiji je kult i inače osvedočen na prostoru Viminacijuma.¹⁵²

Posude sa apliciranom zmijom kao dekoracijom smatraju se sakralnim posudama i najviše se vezuju za Mitrin kult kao i za kultove drugih istočnih božanstava u prvom redu Sabazija. Noviji autori vezuju ove posude za kult Libera i Libere.¹⁵³ Na mestima gde se ove posude javljaju opredeljene su i kao posude korišćene u funeralnim kultovima sa indirektnim vezama sa Sabazijevim i Dionizijevim krugom. Savremena gledišta su ta, da su ih koristili i u privatnim kultovima, jer

150. Cvjetićanin 2001, 93-104; Nikolić- Đorđević 1997, 120, sl. 46.

151. Bolindet 1993, 123-141.

152. Spasić-Đurić 2002, 173.

153. Gassner 1990, 654.

148. Bjelajac 1990, T. 87/38.

149. Cvjetićanin 2001, 37-40.

je zmija kao zaštitnica kuće i porodice još od ranije bila usvojena u kultovima, i pre nego što je rimska dominacija preovladala u mitologiji. Svakako da se mora obratiti pažnja na lokalne, domorodačke uticaje u dekoraciji ovih posuda, ali i naglasiti uticaj istočnih božanstava. Naime, trupe regrutovane na Istoku sa sobom donose i svoje već od ranije poštovane kultove tako da se oni asimiliraju među rimske i tu se uz lokalne uticaje dobijaju nova božanstva koja se onda ogledaju i u novoj dekoraciji posuda. Tako se među rimskim bogovima pojavljuje i broj onih koji imaju istočno poreklo i koji poštuju zmiju. Jedan od njih je svakako i Liber koji je kao takav bog polodnosti, ujedno i polja i livada i stoke, ali i podzemlja i svih bogastava koje ono krije. Tu je zatim i njegova zaštitna uloga ka vinu i vinovoj lozi sa atributima koji ga povezuju sa Dionisom. Liber često ima i funkciju u kultovima prirode i božanstvo je uopšte biljne vegetacije i plodnosti.

Na drugim lokacijama na Viminacijumu posude sa apliciranim zmijama nađene su na više mesta među kojima i na nekropoli Pećine. Na toj lokaciji pronađeni su brojni fragmenati različitih posuda sa apliciranim zmijama. Sve su rađene od srednje prečišćene gline crvene boje pečenja, sa tom razlikom da im je spoljašnja površina ostavlјena neobradena, ili je bojena tonovima crvene boje, gde se opet razlikuje kvalitet premaza, koji ide od slabog, koji se lako otire, do izuzetno kvalitetnog i tzv. firnisa, isto crvenkaste boje. Ono što je posebno interesantno jeste da su ovi oblici posuda u stvari isti kao oni iz Zanatskog centra, da se tu radi o velikim loncima, sa horizontalno izvučenim obodom, sa dve ili tri drške, cilindričnim vratom koji se lomi ka trbuhu na prstenasto profilisano stopi (tip II/48). Deo cilindričnog vrata je ukrašen sa utisnutim vegetabilnim motivima gusto raspoređenim u više redova.

Proizvodni centar ovih posuda mogli bismo prepostaviti na Viminacijumu jer je u krugu istraženog dela Zanatskog centra nađeno ovih posuda na nekoliko mesta, a i veći broj na ostalim istraživanim lokacijama, a na to ukazuju i drugi autori, koji prepostavljaju postojanje radioničice na ovom prostoru. Ono što vodi ka ovakvom zaključku je da se ovakve posude ne javljaju na teritoriji provincije Dalmacije, dok ih na prostoru

Gornje Mezije i sve više ka Dakiji¹⁵⁴ ima u sve većem broju. Jedna od prepostavljenih radionica nalazila se i u Drobeti.

ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Viminacijum kao glavni grad Gornje Mezije imao je razvijenu i raznoliku zanatsku delatnost, a proizvodnja keramike svakako predstavlja jednu od najrazvijenijih. Istraživanja koja su sprovedena u krugu Zanatskog centra gde je otkriven grnčarsko - radioničarski kompleks pružaju direktnu potvrdu o mestu na kome se ta proizvodnja odvijala. Zatečeni broj keramičarskih peći ukazuje na njegovu dugotrajnu upotrebu, a prepravke izvedene na pojedinim pećima ukazuju i na više faza sa različitim vremenskim trajanjem. Tačnije hronološke granice za korišćenje svake pojedine peći ne mogu se dati na osnovu posuda nađenih u njima, ali međusoban odnos je, u nekim slučajevima ipak moguće izvući na osnovu konstruktivnih karakteristika pojedinih peći. Grnčarske peći su građene od opeka na kojima su otkriveni žigovi legije koja ih je proizvodila (LEG VII CL), a zatim su premazivane debljim slojevima blata pomešanog sa plevom. Premazivanje vršeno po nekoliko puta ukazuje na dužu upotrebu i prepravku pojedinih peći. Kao inventar peći u jednom slučaju imamo primer da je došlo do pucaњa rešetke i napuštanja peći sa svim posudama određenim za pečenje. U ložištu su ostali sačuvani brojni fragmenti za koje se posle urađene obrade ispostavilo da svi pripadaju poklopциma. Nije uobičajeno da se samo jedan oblik posuda peče u jednoj turi, ali to nam je usamljeni slučaj gde je u ložištu peći ostao kompletan inventar od jednog pečenja. Mnogobrojniji materijal otkriven je u otpadnim jamama koje se mogu vezati za pojedine peći, tako da je pažnja usmerena na njih. Tu nalazimo šaroliku lepezu proizvodnog assortimana ovog radioničarskog kompleksa. Pored svakako najzastupljenijih posuda, tu se nalaze i fragmenti žižaka, terakota, kalupa za jedne i druge i obilje građevinskog materijala kada se radi o jamama vezanim za opekarske peći.

Analizom materijala iz otpadnih jama i poređenjem sa keramikom pronađenom u pećima

154. Popilian 1976, Pl. XXVII-XXX/290-303; Popilian 1997, T. XVI-XVII/1-5.

dobija se jasnija slika o proizvodnom assortimanu. Veliki broj posuda različitog oblika i kvalitetne izrade, govori nam o visokom stepenu razvoja i bogatom izboru oblika, koji je u najvećoj meri podmirivao potrebe stanovnika Viminacijuma. Uglavnom se radi o posudama korišćenim u svakodnevnom životu za pripremanje, služenje i konzumiranje hrane i pića. Među njima najširu lepezu tipova pokazuju zdele, zastupljene sa 40 tipova, dok se kao najbrojniji izdvajaju lonci, koji se javljaju sa 34 različita oblika, ali su količinski duplo brojniji. Ostale forme su predstavljene znatno manjim brojem posuda. Sav pronađeni grnčarski materijal mogao bi se podeliti na dve osnovne grupe - ognjišnu i trpeznu.

U ognjišnju grupu keramike svrstavaju se oblici posuda koji su najčešće delom rađeni od peskovite gline sive ili crvene boje pečenja i neobrađene površine. U ovu grupu spadaju lonci u kojima se pripremala hrana. Od ovde zastupljenih oblika najčešći oblik je lonac užljebljenog oboda ispod kojeg se loptasto ili jajoliko spušta trbuh ka užem i uglavnom nenaglašenom dnu. Ovi lonci javljaju se sa jednom, dve ili najčešće bez drški. Obodi su različito profilisani. Žljeb na obodu ukazuje da je za taj tip posude najverovatnije pravljen i odgovarajući tip poklopca. Što se poklopaca tiče među njima je najzastupljeniji oblik sa dugmetastom drškom i neprofilisanim obodom koji je rađen od peskovite gline u svojoj boji pečenja. Druge boje pečenja kod poklopaca se manje javljaju i variraju od sivo mrke, preko mrke do crvene. U ovu grupu ognjišne keramike, spadaju i veći, duboki lonci, elipsastog otvora koji su svojom funkcijom bili određeni da se u njima hrana čuva, uglavnom neki zrnasti proizvodi, koji su se zatim drobili u posebnim posudama tzv. mortariumima sa ogrubljenom unutrašnjom površinom. I mortariumi i duboki elipsasti lonci su oblici posuda koji redovno prate vojsku i smatraju se redovnim lončarskim inventarom legija. Druga vrsta namirnica čuvana je u pitosima i amforama i u ovom zanatskom centru izbor oblika pitosa nije reprezentativan. Za to je opet opravdanje njegova funkcija, pri kojoj se i ne teži nekom njegovom posebnom izgledu, te se pitosi mnogo manje razlikuju među tipovima nego neke sitnije posude. Amfore koje nalazimo ovde mogu se podeliti u nekoliko grupa. One koje su nastale pod uticajem Sredozemlja i na one koje su čisto lokalna varijanta razvijena bez stranih uti-

caja. I za jedne i za druge je karakteristično da, ako imaju premaz izveden engobom, on nije izveden najkvalitetnije, odnosno, engoba se dosta lako otire, što je slučaj i sa premazima drugih boja i sastava.

Drugoj velikoj grupi posuda izrađivanog u ovom radioničarskom centru, pripada trpezna keramika. Odlikuje je, pre svega, obilje oblika i različita dekoracija površine. U najvećem broju slučajeva radi se o zdelama i tanjirima rađenim od srednje prečišćene gline, pečene u tonovima crvene boje i bojene površine različitim nijansama. Njihova dekoracija može se zadržati samo na jednom žljebu, ili na plastično apliciranoj traci, a može biti i izvedena urezivanjem ili pečaćenjem. Od lonaca svega nekoliko tipova bi se moglo svrstati u trpeznu keramiku, dok su krčazi i pehari zastupljeni malim brojem oblika. Radi se o manjim peharima sa jednom drškom, rađenih od srednje prečišćene gline i crveno bojene spoljne površine.

U posebnu grupu posuda, koja je u zanatskom centru zastupljena brojnim nalazima, svrstane su kadionice. One predstavljaju karakterističnu formu rimske - provincijske proizvodnje II i III veka i razlikuju se po svojoj raznovrsnosti ukrašavanja koje je izvedeno trakama i urezima kao i premazivanjem engobom. Javljuju se u grobovima sa kremacijom, ali su nalažene i u kulturnim slojevima u samom logoru, na termama i u naselju. Zastupljenost ovakvo velikim brojem ipak bi mogla da ukaže i na njihovu šиру primenu, ne samo u pogrebnom kultu, nego i u svakodnevnim potrebama domaćinstva.

Pored pomenutih posuda korišćenih u svakodnevnom životu, javljaju se i sporadični primeri netipičnih oblika, čija je upotreba za sada nedovoljno definisana. Za deo klepsidre možemo pretpostaviti da je služila za merenje vremena, prilikom sudskih procesa, ili možda u medicini. Nalazi kalupa za izradu reljefnih posuda, pored već potvrđene radionice Viminacijum - Margum, pružaju dokaze o izradi luksuzne keramike u Viminacijumu, koja se izborom korišćenih motiva, ali i tehnologijom izrade razlikuje od pomenute (Viminacijum - Margum). Značajno je pomenuti i proizvodnju posuda korišćenih, najverovatnije u različitim obredima. Radi se o posudama sa apliciranim zmijama kojih je u zanatskom centru pronađeno nekoliko, a koje se u većem broju jav-

Ijaju na drugim lokacijama Viminacijuma. Oblik posuda je veoma sličan - lonac cilindričnog vrata sa dve ili tri drške, a kod većine primeraka je glina istog kvaliteta, uglavnom crvene boje pečenja i crveno bojena. Aplicirane zmije i reljefni medaljoni na vratu, svojom tehnikom izrade pokazuju da su viminacijumski majstori savladali i teže tehnike ukrašavanja. Poredenjem materijala iz peći jama i bunara može se primetiti da je ovaj materijal hronološki homogen. Ne postoji oblik posude toliko osetljiv da bi mogao da neku od jama ili peći izdvoji kao stariju ili mlađu. Ni same peći nisu hronološki preterano osetljive, a jedino njihove prepravke i obnove ukazuju na činjenicu na njihovu dužu upotrebu. Činjenica da je u bunaru pored sahrana koje su u njemu izvršene, najveći procenat zastupljenih fragmenata pripadao amforama isto nije iznenadujući. Ono što jeste, je činjenica da proizvodni assortiman ovog Zanatskog centra predstavlja samo četvrtinu pronađenih oblika tipova na svim istraživanim lokacijama na Viminacijumu. Tehnike izrade korišćene na ovim posudama javljaju se i na posudama nađenim na drugima lokacijama, a uslovi nalaza su svugde u okvirima od sredine II kroz ceo III vek.

Keramička proizvodnja u Viminacijumu je najvećim delom podmirivala potrebe lokalnog stanovništva, ali je sigurno veliki deo ovih proizvoda distribuiran i u druge gradove. Potvrdu široke rasprostranjenosti viminacijumskih proizvoda nalazimo najviše uz tokove Dunava što ukazuje i na puteve kojima su se njeni produkti otpremali u druge provincije. Najveća zastupljenost je svakako u samoj Gornjoj Meziji. Položaj Zanatskog centra, na prostoru između dve nekropole, u prvi momenat je ukazivao na to da je on nastao za potrebe podmirivanja istih. Međutim, svi zastupljeni tipovi njegovog proizvodnog assortimana u ovim prostorno najbližim nekropolama zastupljeni su sa manje od 20%. To ukazuje na činjenicu da je ovim proizvodima bilo snabdevano pre svega živuće lokalno stanovništvo i vojska, da je dobar deo distribuiran Dunavom na druga mesta, a da je tek na trećem mestu bilo podmirivanje potreba nekropole.

Pored zastupljenog posuđa raznih oblika, tehnika i ukrasa, kao najvećeg dela proizvodnje, ovde je zastupljena i izrada svetiljki, terakota, opeka i vodovodnih cevi, podnih pločica i ostalog građevinskog materijala. U otpadnim jamama

i pećima gde su otkrivene posude za svakodnevnu upotrebu pronađeni su i ostaci luksuznijih posuda kao i drugih keramičkih produkata. U prvom redu trebalo bi naglasiti pronalazak kalupa za terakote i same terakote. Kalupi za figurice, polufigurice, aplikacije i ostalo, rađeni su vrlo rustično, od iste gline kao i posude, i time pokazuju da su ih proizvodili ovdašnji majstori. I na drugim lokacijama na Viminacijumu javljaju se u broju koji može da opravda postojanje radionice za njihovu proizvodnju u Zanatskom centru. Ono što nedostaje jesu analogije koje nije lako pronaći jer ove terakote su proizvođene po ukusu lokalnih majstora i kao takve analogije im se mogu naći samo u sličnim predmetima rađenim u drugim, uglavnom skupljim i redim materijalima.

Vreme u kome se odvijala proizvodnja u Zanatskom centru nije moguće najpreciznije odrediti. Sudeći prema oblicima posuda, može se reći da je njen početak sredinom II veka, a da III vek predstavlja period najintenzivnije proizvodnje. Nažalost, među malobrojnim nalazima novca svega je dva bilo moguće pročitati i oni pripadaju periodu Antonina Pija (138 – 161 n. e.). Izvesno je da početkom IV veka ovaj kompleks više nije aktivan. Na osnovu grobova otkrivenih iznad peći, može se zaključiti da je po prestanku rada ove grnčarske radionice, prostor korišćen za sahranjivanje. Nedostatak nalaza koji bi omogućili datovanje pomenutih grobova predstavlja još jednu poteškoću u određivanju njegovog trajanja. U neposrednoj blizini Zanatskog centra istraživanjima tokom 80 – tih godina otkriveno je još nekoliko grnčarskih i opekarskih peći. Ono na šta se nije obratila pažnja, a moglo bi bitnije uticati na rešavanje nekih problema vezanih za Zanatski centar, jeste njihova međusobna veza. Sama njihova blizina, isti sistem gradnje i srodnost pronađenog materijala u pećima i u otpadnim jamama, ukazuje na činjenicu da Zanatski centar nije istražen u svom celokupnom obimu i da će se na najvažnija pitanja datovanja produkcije radionica kao i celokupnog materijala, dobiti odgovori tek posle istraživanja ovog međuprostora. Planirani radovi u neposrednoj blizini Zanatskog centra pružiće odgovore na mnoga otvorena pitanja i omogućiće da predložene ideje potvrdimo ili možda korigujemo.

LITERATURA

- Barišić 1955** - F. Barišić, Prisk, *Vizantijski izvori za istoriju naroda Jugoslavije*, Beograd 1955, 7 – 17.
- Berger 1969** – L. Berger, Ausgrabungen in Augst III – *Ein römischer Zigelbrennofen bei Kaiserburg*, Basel 1969.
- Bjelajac 1978** – Lj. Bjelajac, Srednjovekovna keramika sa Dorćola, *Godišnjak grada Beograda XXV*, 1978, 133-144.
- Bjelajac 1990** – Lj. Bjelajac, *Terra sigillata u Gornjom Meziji, Import i radionice Viminacium – Margum*, Beograd 1990.
- Bjelajac 1996** – Lj. Bjelajac, *Amfore gornjomezijskog Podunavlja*, Beograd 1996.
- Bonis 1980** – É. Bonis, Rómaikori fazekasmencék, *Industrial Archaeology Kilns and Furnaces*, Sopron 1980, 12-50.
- Bonis 1990** – É. Bonis, A mázas keráamia Pannóniában, *Archeologiai Értesítő* 117, Budapest 1990, 24-38.
- Bolindet 1993** – V. Bolindet, Considération sur l'attribution des vases de Dacie romaine décorés de serpentr appliqués, *Ephemeris Napocensis III*, Cluj-Napoca 1993, 123 – 141.
- Brukner 1981** – O. Bruckner, *Rimska keramika u jugoslovenskom delu provincije Donje Panonije*, Beograd 1981.
- Brukner 1987** – O. Bruckner, *Počeci romanizacije u jugoistočnom delu provincije Panonije*, Novi Sad 1987, 14 – 101.
- Brukner 1992** – O. Bruckner, Keramička proizvodnja, *Gomolava – Rimski period*, Novi Sad 1992, 11-59.
- Cermanović-Kuzmanović, Srejović 1992** – A. Cermanović-Kuzmanović, D. Srejović, *Lexikon religija i mitova drevne Evrope*, Beograd 1992.
- Cvjetičanin 1996** – T. Cvjetičanin, Some Observations about Pottery Evidence from Diana, *Roman limes on the Middle and Lower Danube*, Belgrade 1996, 93-101.
- Cvjetičanin 2000** – T. Cvjetičanin, Grnčarska radionica u Singidunumu (lokalitet Narodno pozorište), *Singidunum II*, Beograd 2000, 245-254.
- Cvjetičanin 2001** – T. Cvjetičanin, Snake Vessels from Diana, *Die Archäologie und Geschichte der Region des Eisernen Tores zwischen* 106-275 N.Chr., Bucureşti 2001, 93 – 104.
- Cvjetičanin 2001** – T. Cvjetičanin, *Gledosana keramika Gornje Mezije*, Beograd 2001.
- Ferjančić 2002** – S. Ferjančić, *Naseljavanje legijskih veterana*, Beograd 2002.
- Floka 1944** – O. Floka, Der römische Ziegelofen von Sarmizegetusa, *Dacia, IX-X*, 1942 - 1944, 431-440.
- Garašanin, Vasić, Marjanović-Vujović 1984** – M. Garašanin, M. R. Vasić, G. Marjanović-Vujović, Trajanov most – Castrum Pontes, *Derdapske sveske II*, Beograd 1984, 25-84.
- Gassner 1990** – V. Gassner, Schlangengefäße aus Carnuntum, *Akten des 14. Internationalen Limeskongress 1986 in Carnuntum*, Wien 1990, 651 – 656.
- Hilgers 1969** – W. Hilgers, *Lateinische Gefäßnamen*, Düsseldorf 1969.
- Hoffiller 1919** – V. Hoffiller, Spomenici rimskoga lončarskoga obrta u Vinkovcima, *Vjesnik Hrvatskoga Arheološkog društva XIV*, Zagreb 1915-1919, 186-195.
- Iskra – Janošić** – I. Iskra – Janošić, *Urbanizacija Cibala i razvoj keramičkih središta*, Zagreb-Vinkovci 2001.
- Ivanović, Nikolić-Đorđević 1997** – V. Ivanović, S. Nikolić-Đorđević, Novi tragovi antičkih fortifikacija u Singidunumu – lokalitet Knez Mihailova 30, *Singidunum I*, Beograd 1997, 65 – 150.
- Jeremić 2001** – M. Jeremić, Brick Kilns in Sirmium, *Starinar L*, Beograd 2001, 131-154.
- Jevremov 1977** – B. Jevremov, Ptuj, Rebelčja Vas, *Varstvo Spomenikov XXI*, Ljubljana 1977, 247.
- Jordović 1995** – Č. Jordović, Grnčarski i ciglarski centar u Viminacijumu, *Saopštenja XXVI*, Republički zavod za zaštitu spomenika kulture, Beograd 1995, 95 – 106.
- Jurkić 1980** – V. Jurkić, Červar, Poreč, Istra, *Arheološki pregled XXI*, Beograd 1980, 116-117.
- Kádasi, Kardos 1983** – É. Kádasi, M. Kardos, *Kerámia*, Budapest 1983.
- Korać 1995** – M. Korać, *Žišci na Viminacijumu*, doktorska teza u rukopisu.
- Libšer, Vilert 1981** – I. Libšer, F. Vilert, *Tehnologija keramike*, Beograd 1981.
- Marić 1952** – R. Marić, Okrugla, ovalna peć u Orašju, *Starinar N. Serija, knj. II*, Beograd

1951, 24 – 27.

Mirković 1968 – M. Mirković, *Rimski gradovi na Dunavu u Gornjoj Meziji*, Dissertationes VI, Beograd 1968.

Mirković 1994 – M. Mirković, Rimsko osvajanje i organizacija rimske vlasti, *Istorija srpskog naroda I*, Beograd 1994. 66-76.

Munsell 1975 – *Munsell Soil Color Charts*, Baltimore, Maryland 1975.

Nikolić-Dorđević 2000 – S. Nikolić-Dorđević, Antička keramika Singidunuma, *Singidunum II*, Beograd 2000, 11 – 244.

Peacock 1982 – D. P. S. Peacock, *Pottery in the Roman world*, London 1982.

Petrović 1942 – J. Petrović, U Stobima danas, *Glasnik Zemaljskog muzeja Sarajevo LIV*, Sarajevo 1942, 481 – 482.

Petrović 1984 – P. Petrović, Rimske ciglarške peći i vila u Bakionici kod Požege, *Užički zbornik XIII*, Užice 1984, 20.

Póczy, Zsidi 1992 – K. Póczy, P. Zsidi, *Römische Keramik in Aquincum*, Budapest 1992.

Popilian 1976 – G. Popilian, *Ceramica Romana din Oltenia*, Craiova 1976.

Popilian 1997 – G. Popilian, Les centres de production céramique d’Olténie, *Études sur la céramique romaine et daco-romaine de la Dacie et de la Mésie Inférieure*, Timișoara 1997, 7-21.

Popović 1959 – C. D. Popović, Tehnika primitivnog lončarstva u Jugoslaviji, *Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu XIV*, Sarajevo 1959, 25-59.

Popović, Kondić, Zotović 1976 – V. Popović, V. Kondić, Lj. Zotović, *Elaborat za zaštitu terena koji je ugrožen izgradnjom TE Drmno*, Beograd 1976.

Premk 1992 – A. Premk, Proizvodnja ranoimiske keramike u Sirmijumu, *Zbornik NM XIV-I*, Beograd 1992, 363-368.

Premk 1995 – A. Premk, Terra-Cotta Animal Figurines from Viminacium, *Starinar XLV-XLVI*, Beograd 1994-1995, 143-154.

Rusu-Bolindet 1997 – V. Rusu-Bolindet, Griffen keramischer Paterae aus dem römischen Dakien, *Beiträge zur Kenntnis des Täglichen Lebens der Römischen Soldaten in den Dakischen Provinzen*, Cluj-Napoca 1997, 101-165.

Šaranović-Svetek 1980 – V. Šaranović-Svetek, Ranocarska lončarska radionica u Cibalam, *Starinar XXXI*, Beograd 1981, 17 – 31.

Šaranović-Svetek 1990 – V. Šaranović-Svetek, Ciglarstvo kao značajna privredna grana na području jugoslovenkog dela provincije Donje Panonije, *Rad vojvođanskih muzeja br. 32*, Novi Sad 1989/90, 41-79.

Smodić 1959 – A. Smodić, Dve rimski keramički peći iz Ptuja, *Arheološki vestnik IX-XI*, Ljubljana 1958-1959, 39 – 43.

Spasić-Đurić 2002 – D. Spasić-Đurić, *Viminacijum – glavni grad rimske provincije Gornje Mezije*, Požarevac 2002.

Sultov 1985 – B. Sultov, *Ceramic Production on the Territory of Nicopolis ad Istrum (II-nd – IV-th century)*, Sofia 1985.

Swan 1984 – V. G. Swan, *The Pottery Kilns of Roman Britain*, London 1984.

Tone-Petru, Uršič 1966 – P. Tone-Petru, A. K. Uršič, Antička opekarna v Veliki Vasi, *Arheološki Vestnik XVII*, Ljubljana 1966, 469-479.

Tyers 1996 – P. Tyers, *Roman Pottery in Britain*, London 1996.

Ulbert 1963 – T. Ulbert, Römische Gefäße mit Schlangen und Eidechsenauflagen aus Bayern, *Bayerische Vorgeschichtsblätter, Jahrgang 28*, München 1963, 57 – 66.

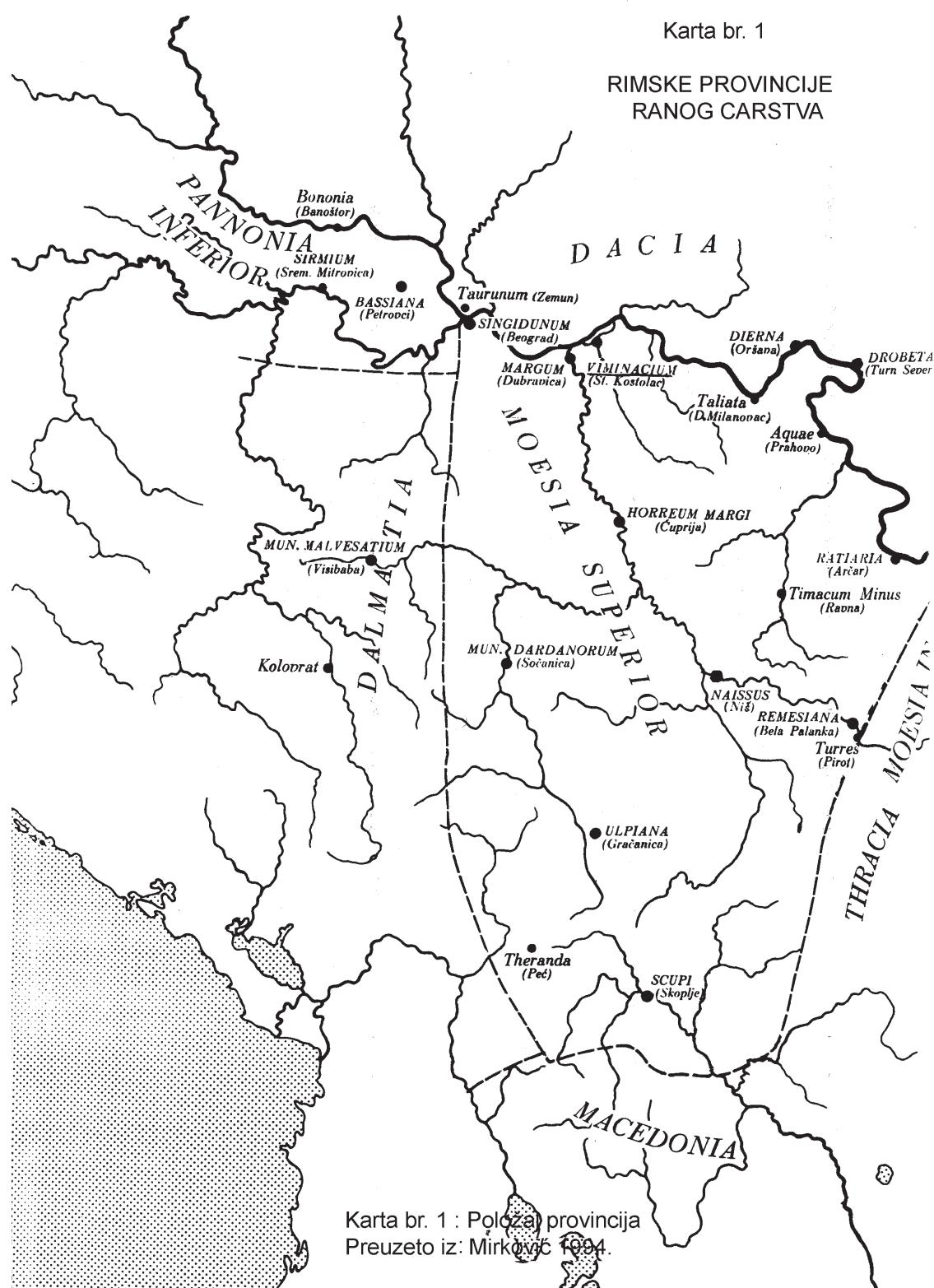
Valič 1969 – A. Valič, Ptuj, tri rimske opekarske peći, *Varstvo Spomenikov XII*, Ljubljana 1969, 93-97.

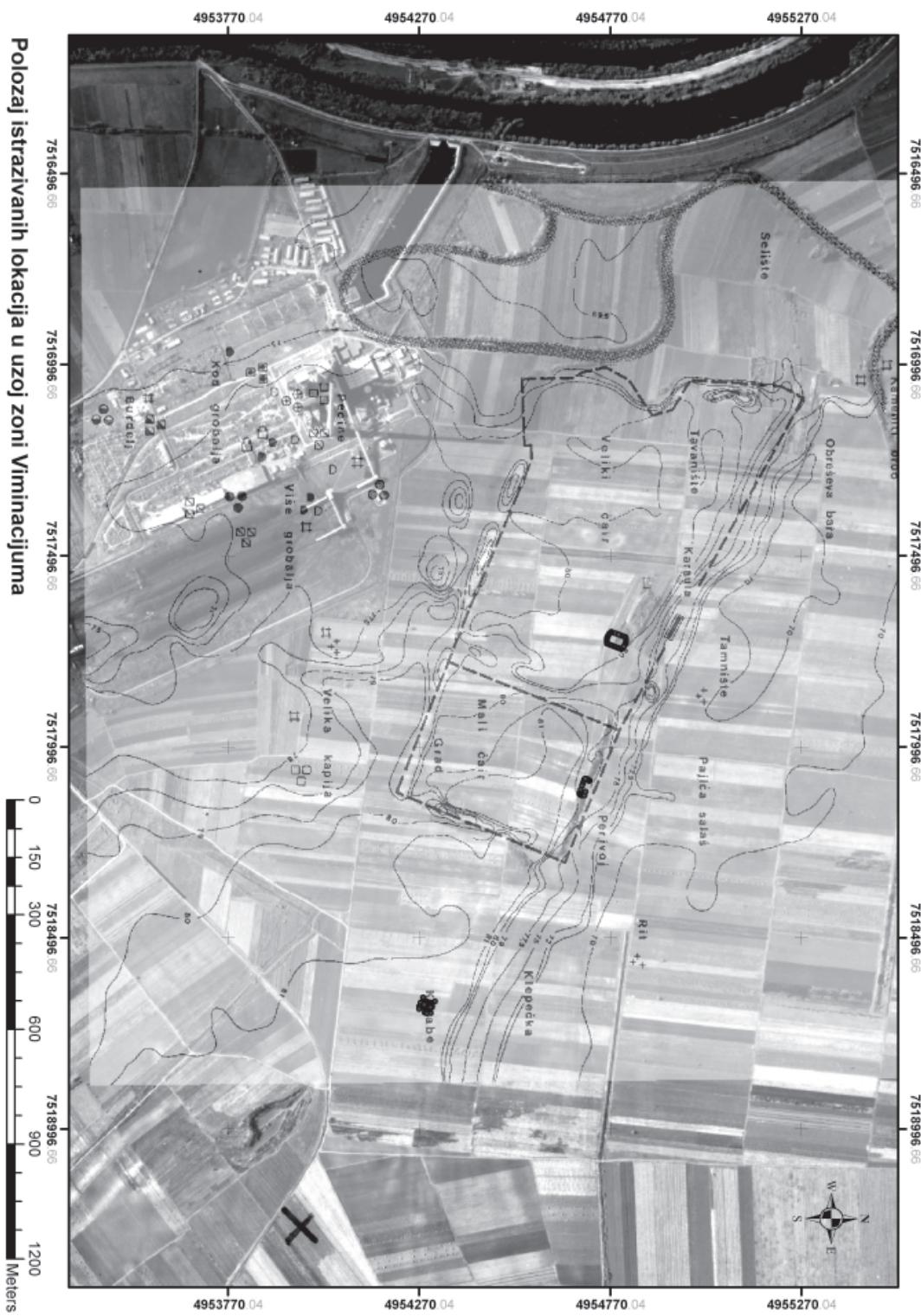
Vikić 1976 – B. Vikić-Belančić, Die römerzeitlichen keramischen Produktion in Jugoslawien, *Arheološki vestnik XXVII*, Ljubljana 1976, 227 – 228.

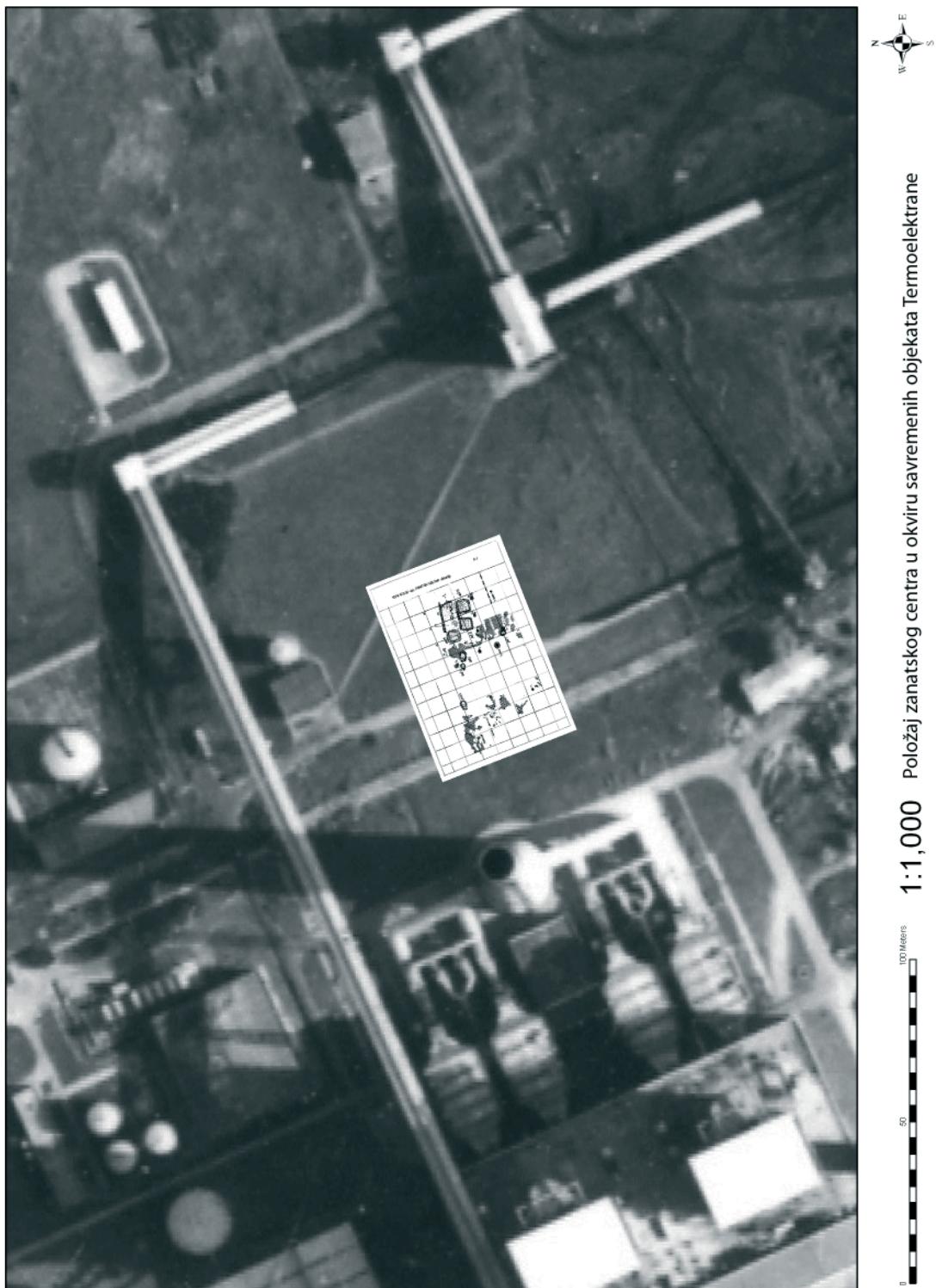
Zotović 1980 – Lj. Zotović, *Viminacijum – glavni grad provincije Gornje Mezije*, Katalog za izložbu, Beograd 1980.

Zotović, Jordović 1990 – Lj. Zotović, Č. Jordović, Nekropola «Više grobalja», *Viminacijum I*, Beograd 1990.

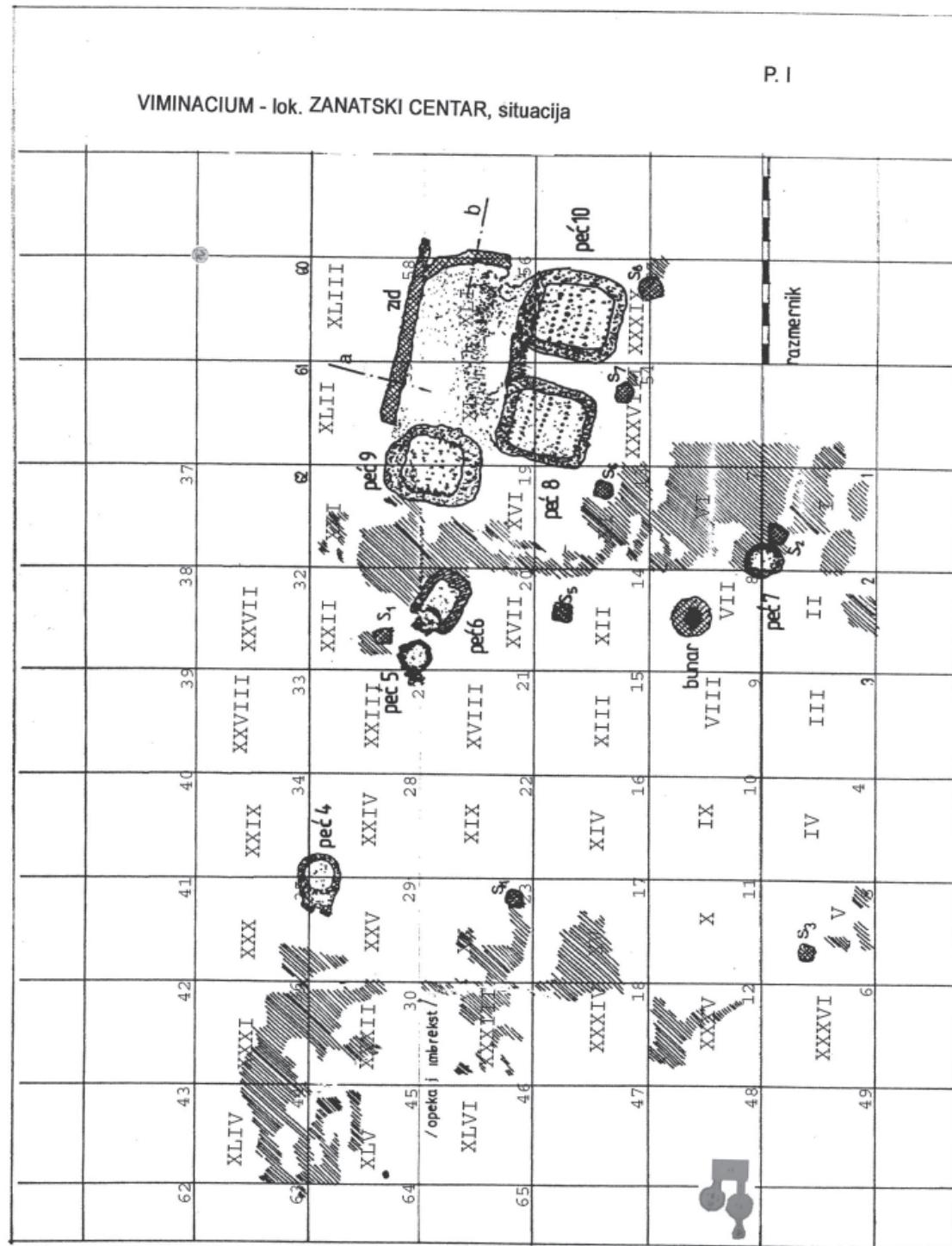
Karta br. 1

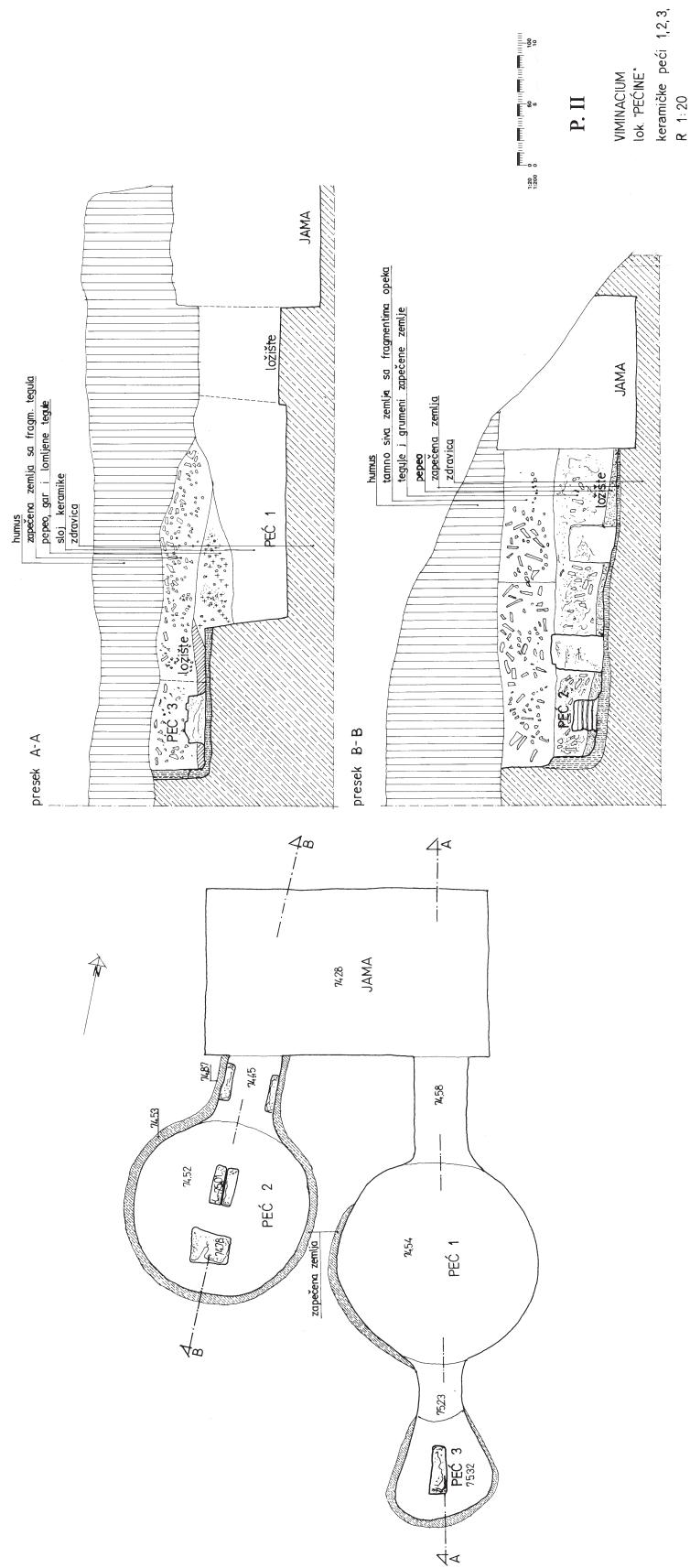
RIMSKE PROVINCije
RANOg CARSTVA

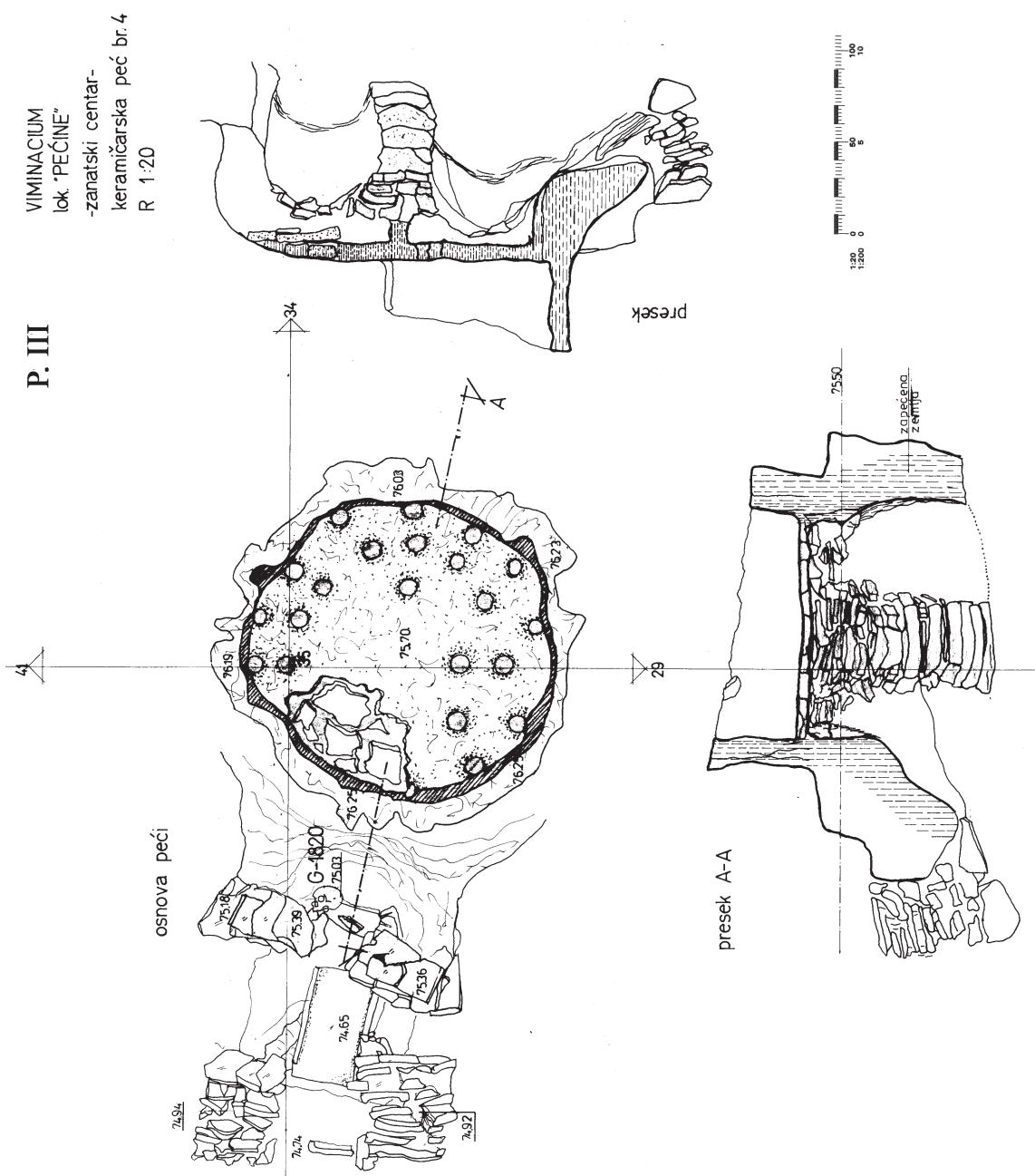

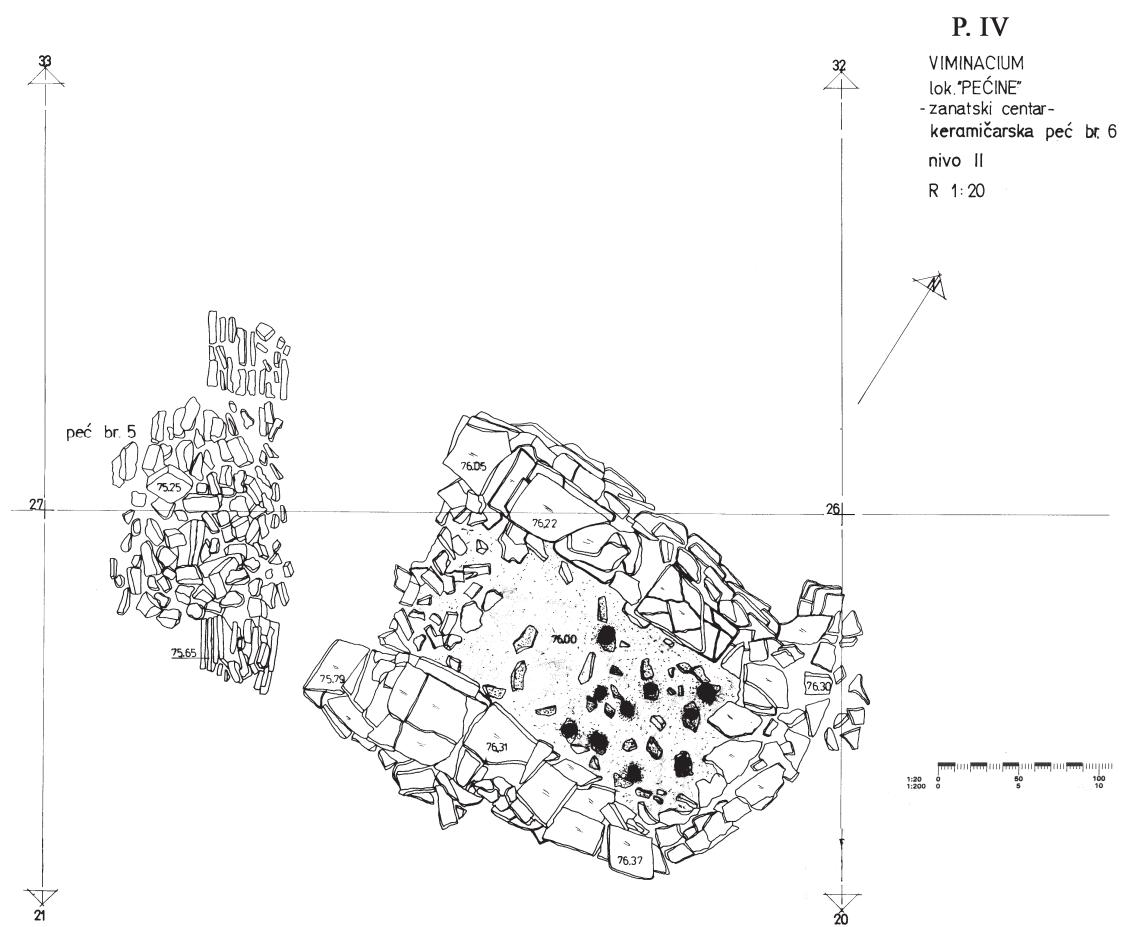

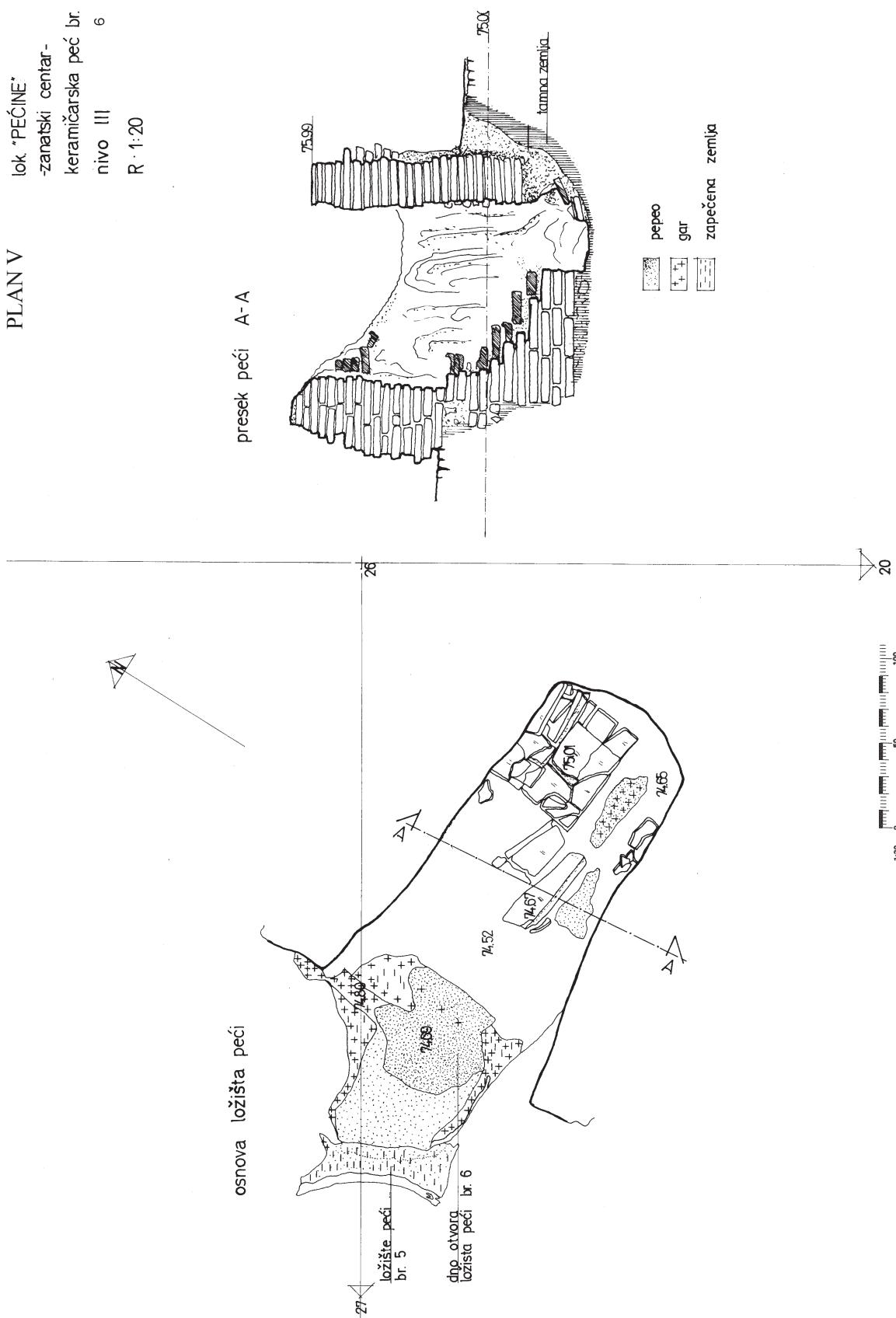
PLANOMI

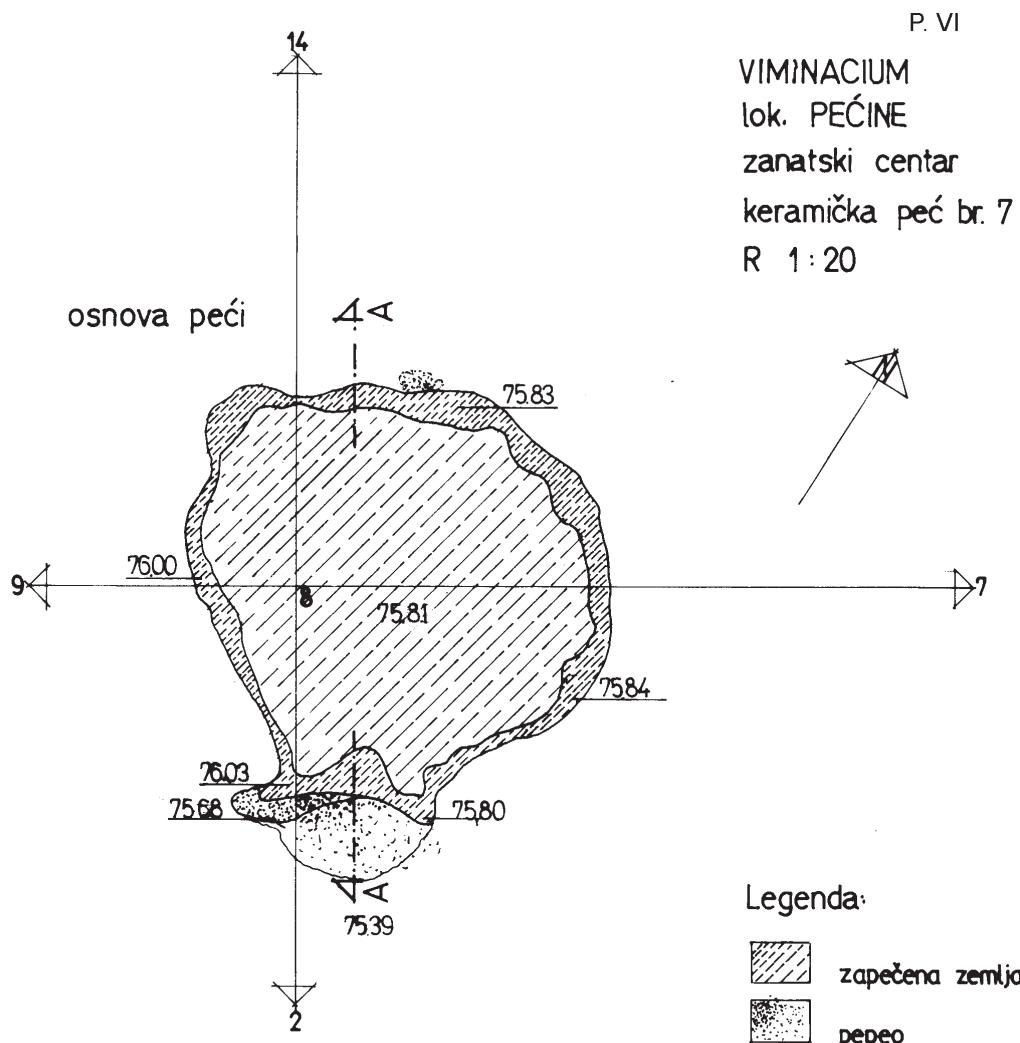

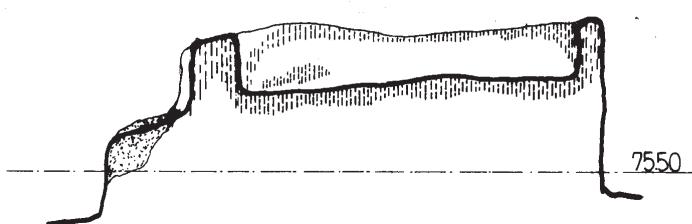

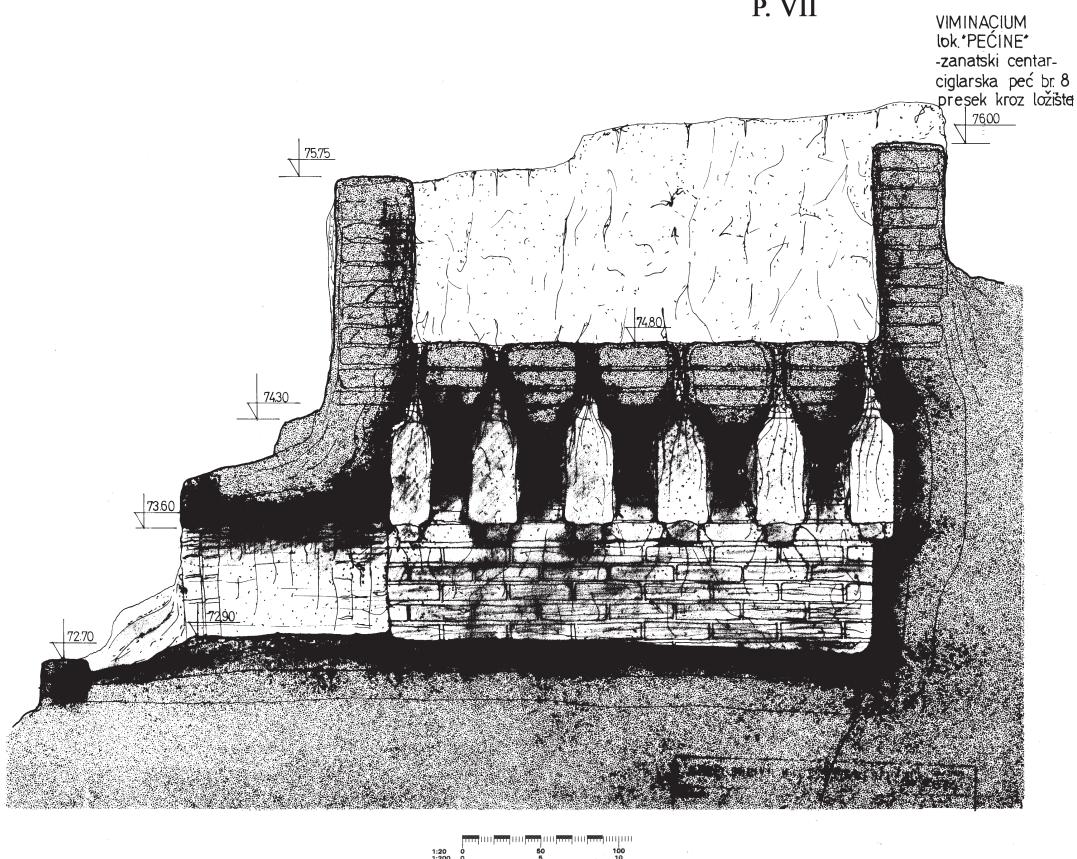

presek A-A

1:20
1:200

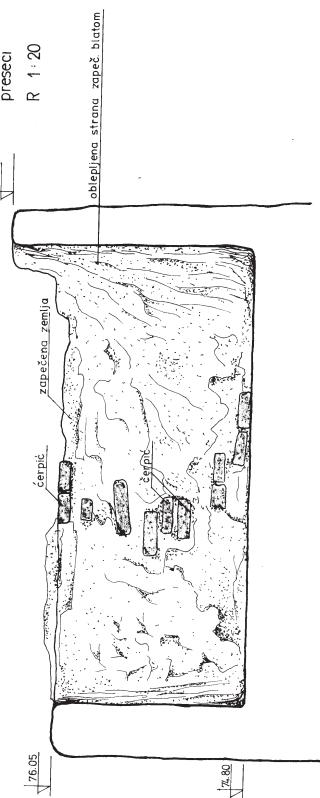
P. VII

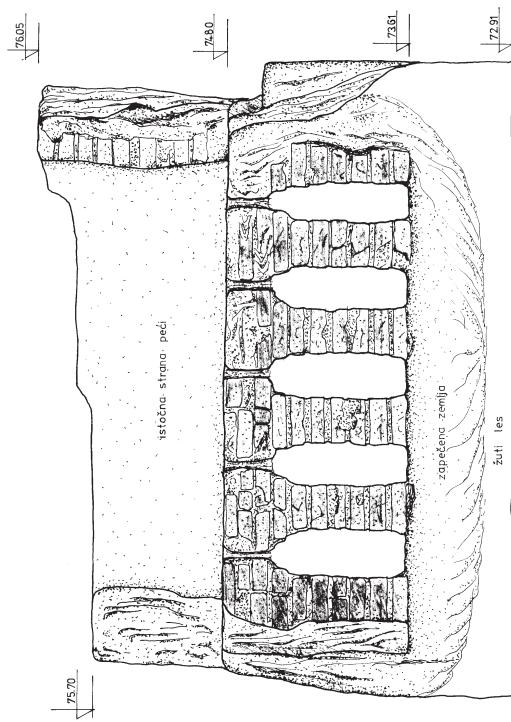
P. VIII

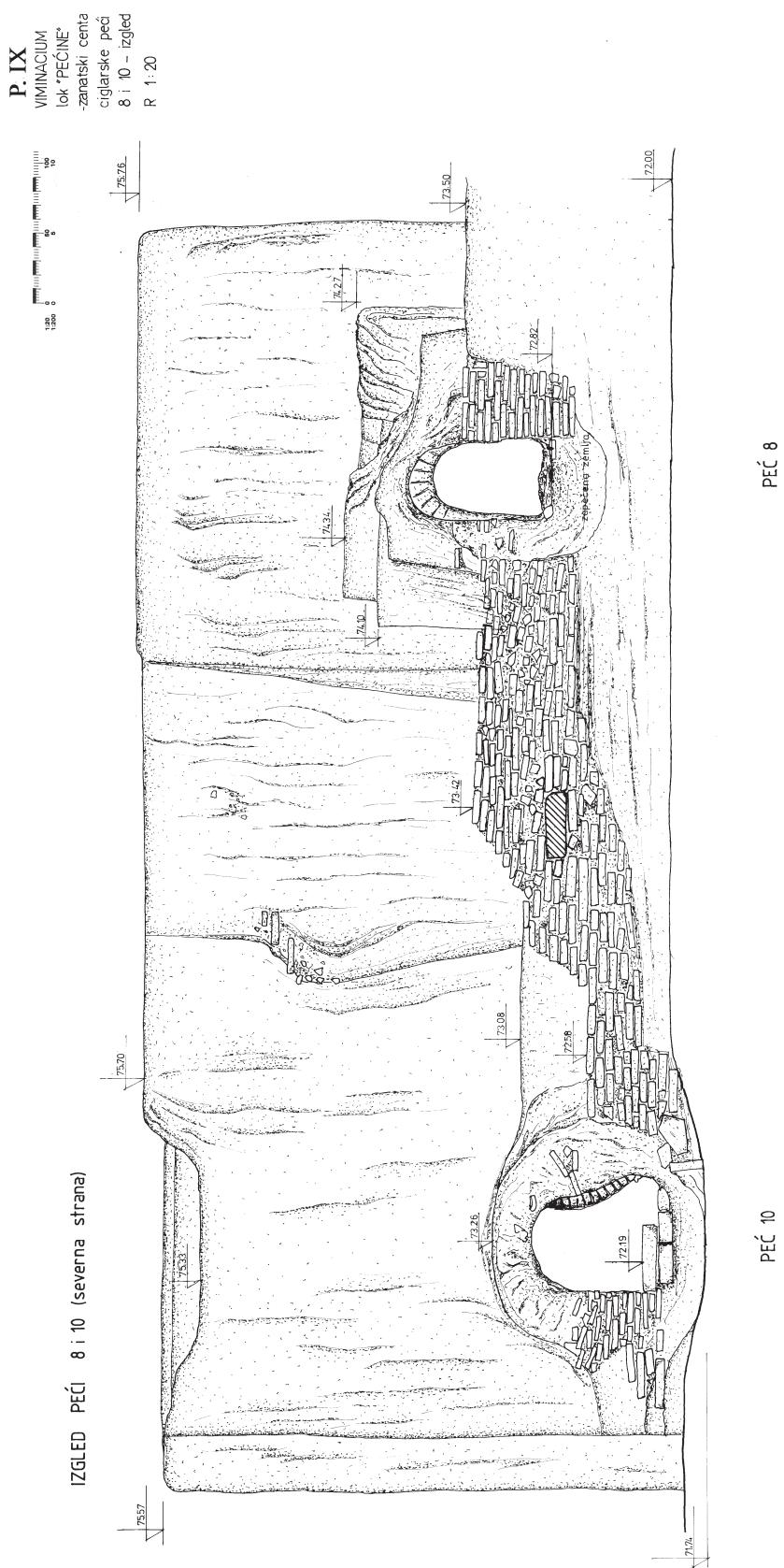
VIMINACIUM
lok. "PEĆINE"
zanački centar
cigarska peć 8
preseci
R 1:20

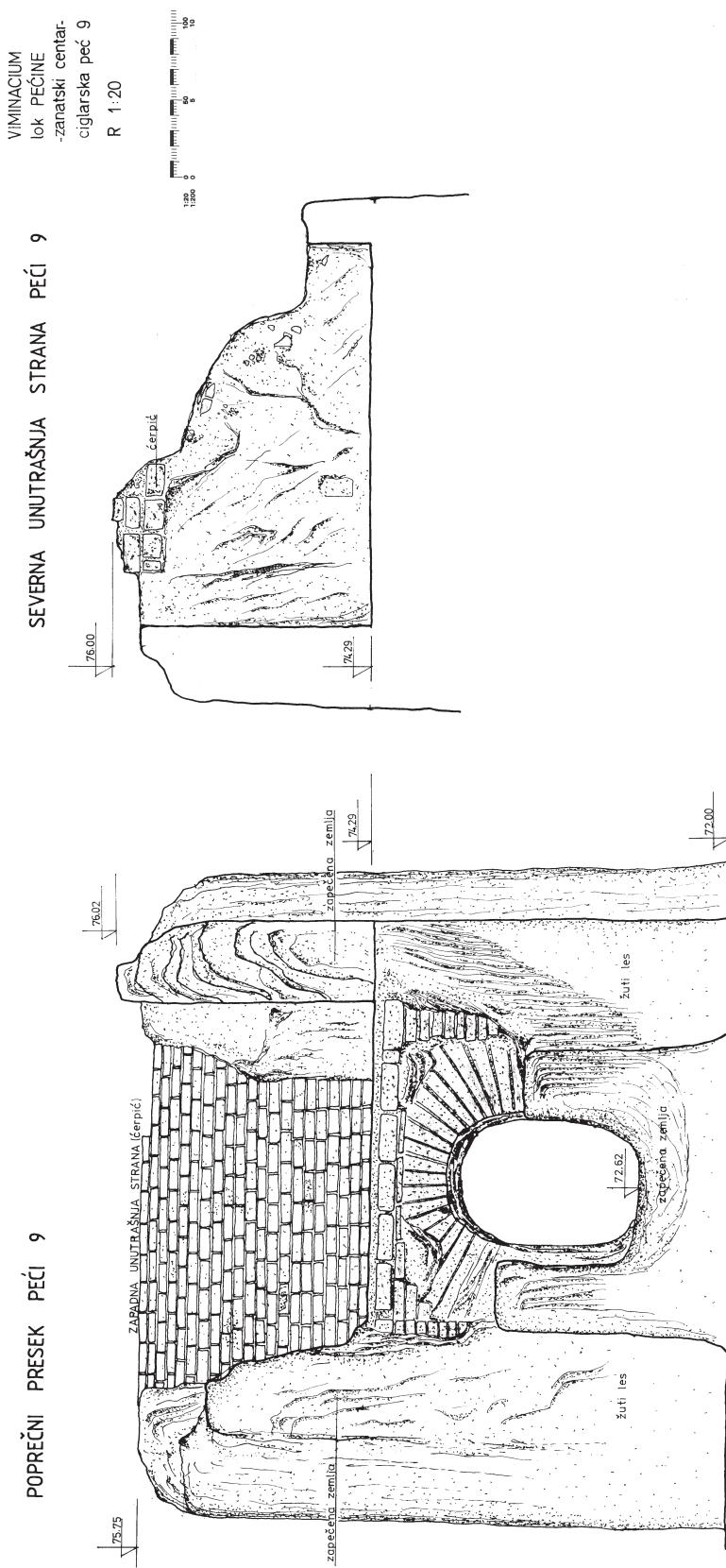
JUŽNA UNUTRAŠNJA STRANA PEĆI 8

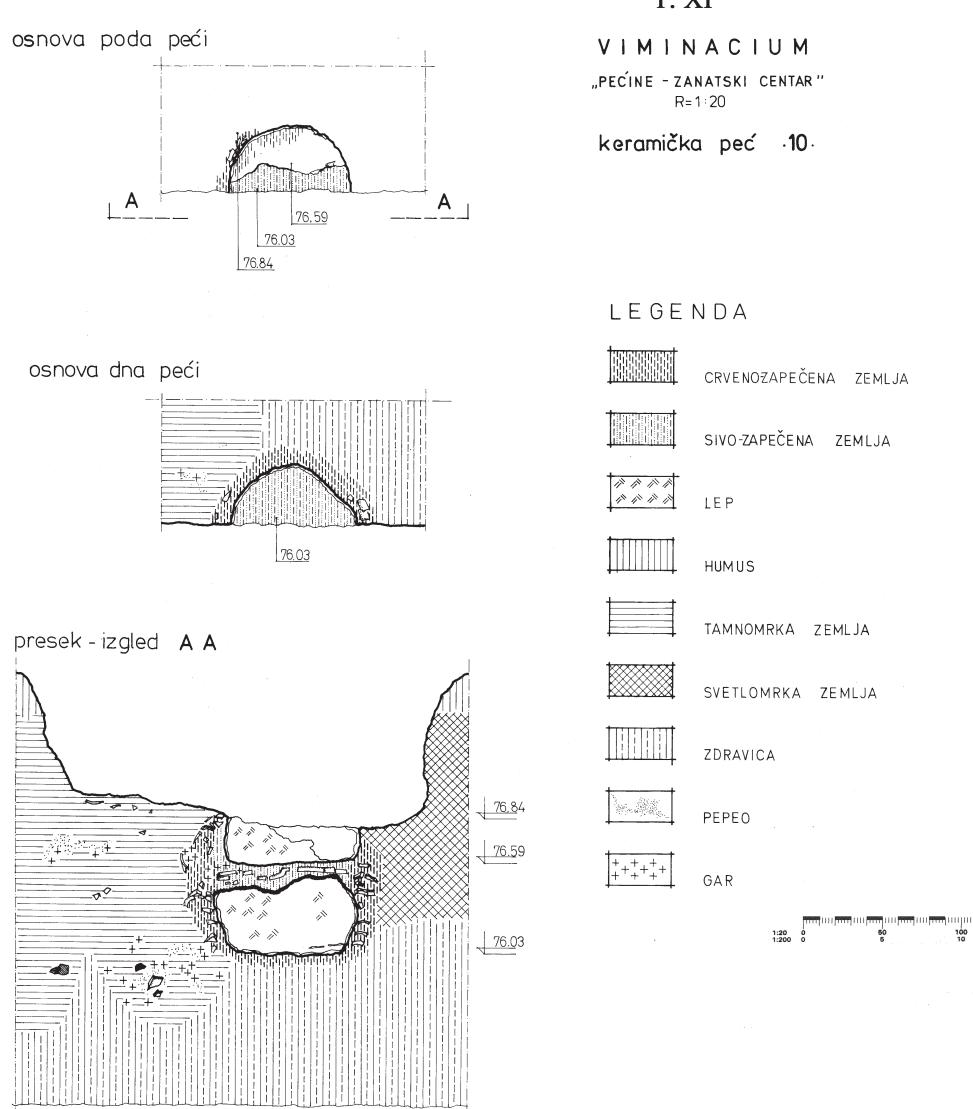

UZDUŽNI PRESEK PEĆI 8

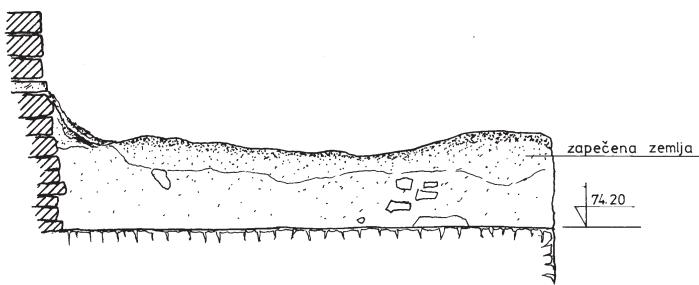

PODUŽNI PRESEK KROZ ULAZ LOŽIŠTA

P. XII

VIMINACIUM

lok "PEĆINE"

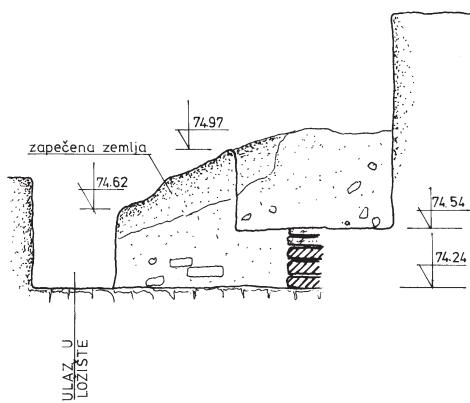
-zanatski centar-

peć br. 10

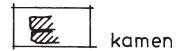
preseci

R 1:20

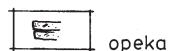
POPREČNI PRESEK KROZ ULAZ LOŽIŠTA

LEGENDA

kamen

opeka

ćerpić (fragm.)

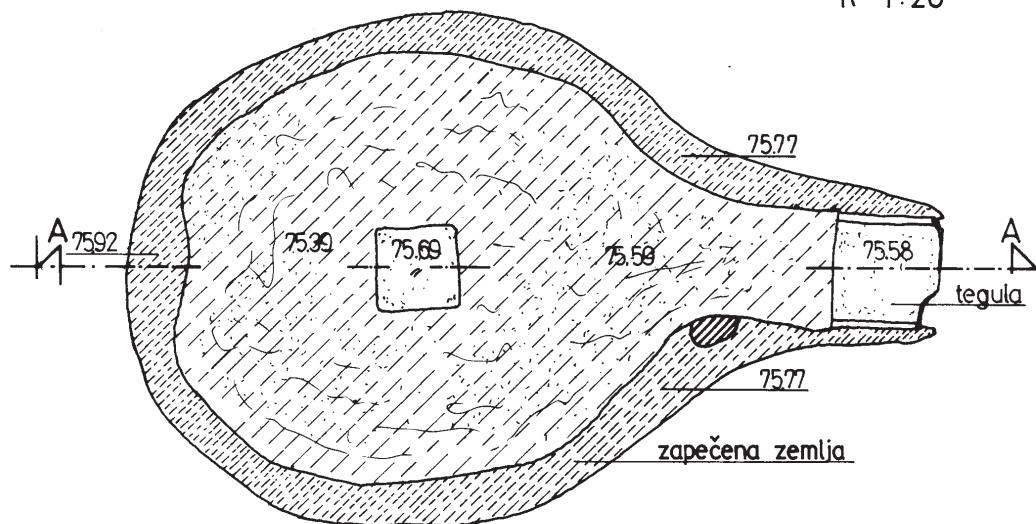
1:200 0 50 100

P. XIII

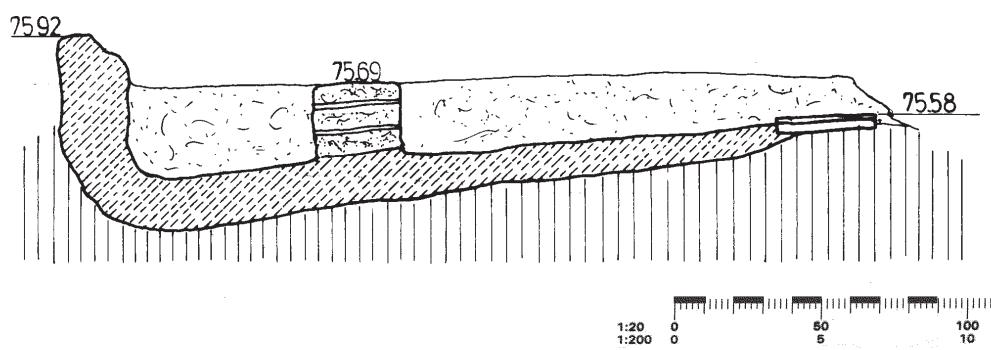
VIMINACIUM
lok. "PEĆINE"
zanatski centar
keramičarska peć
br. 11

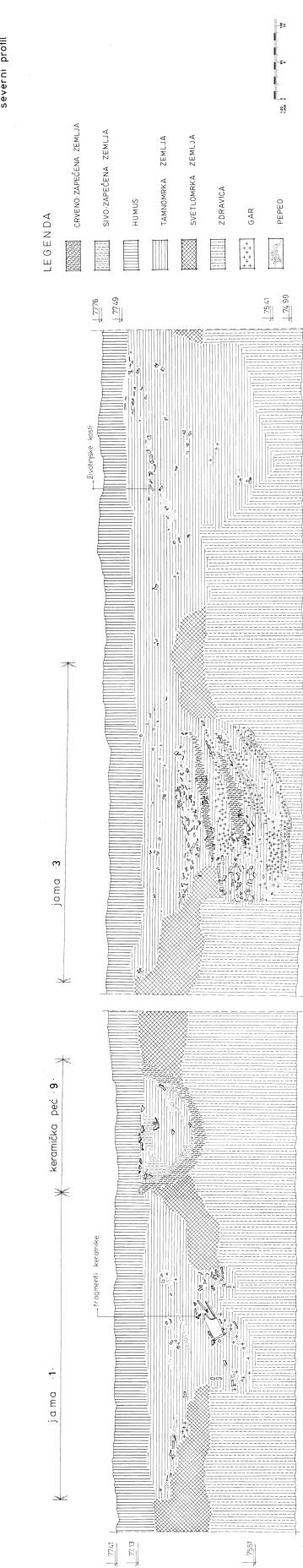
R 1:20

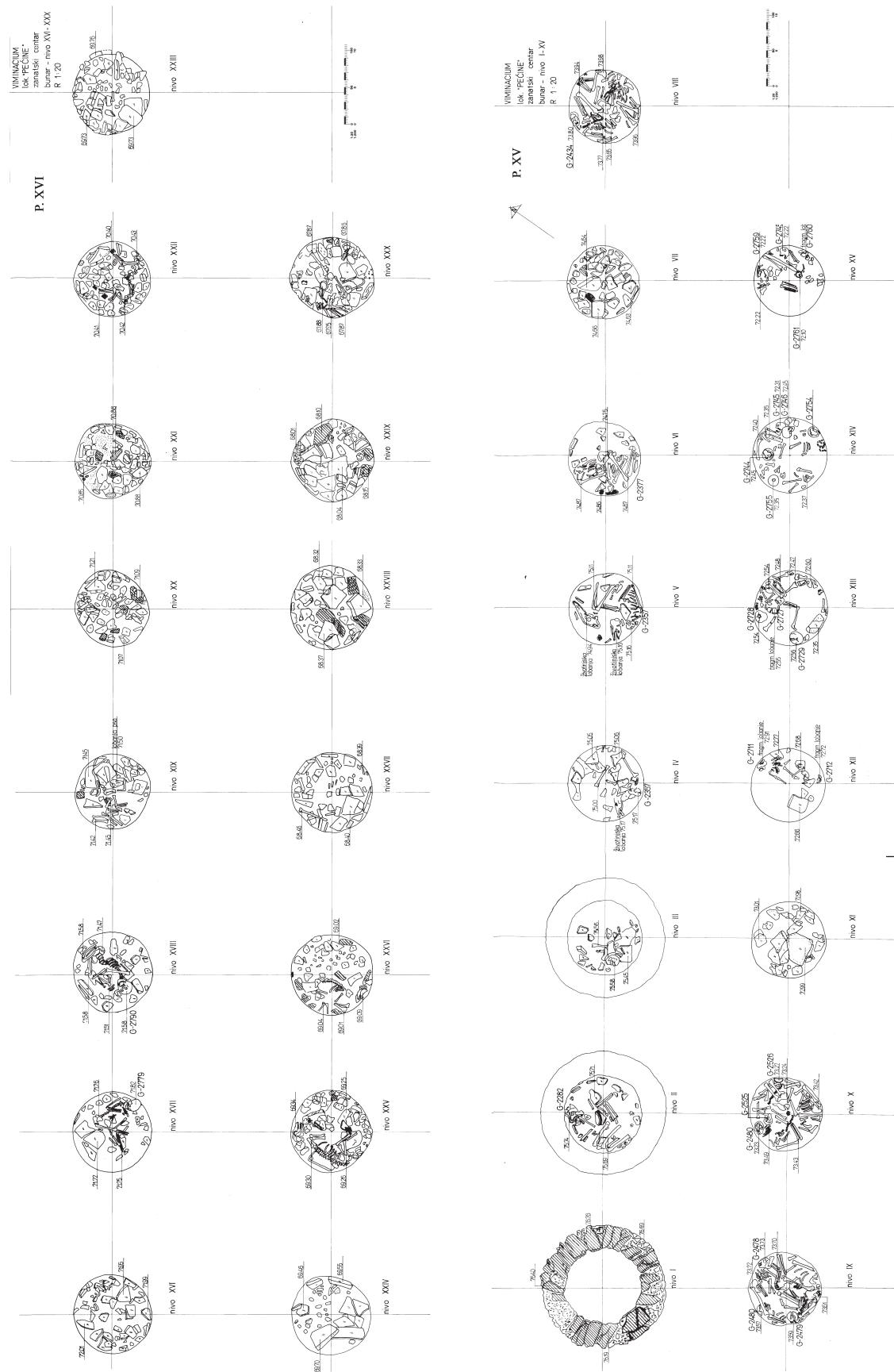
osnova

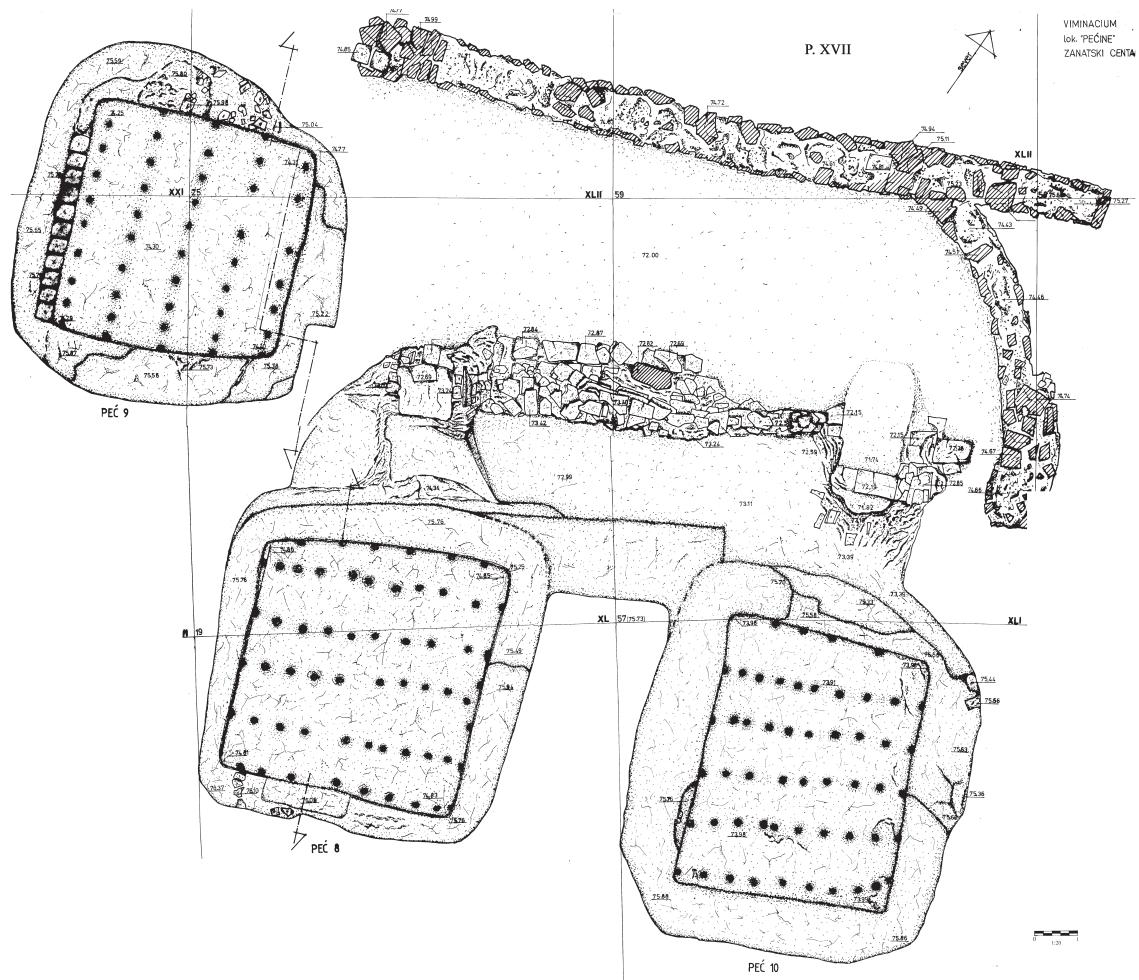

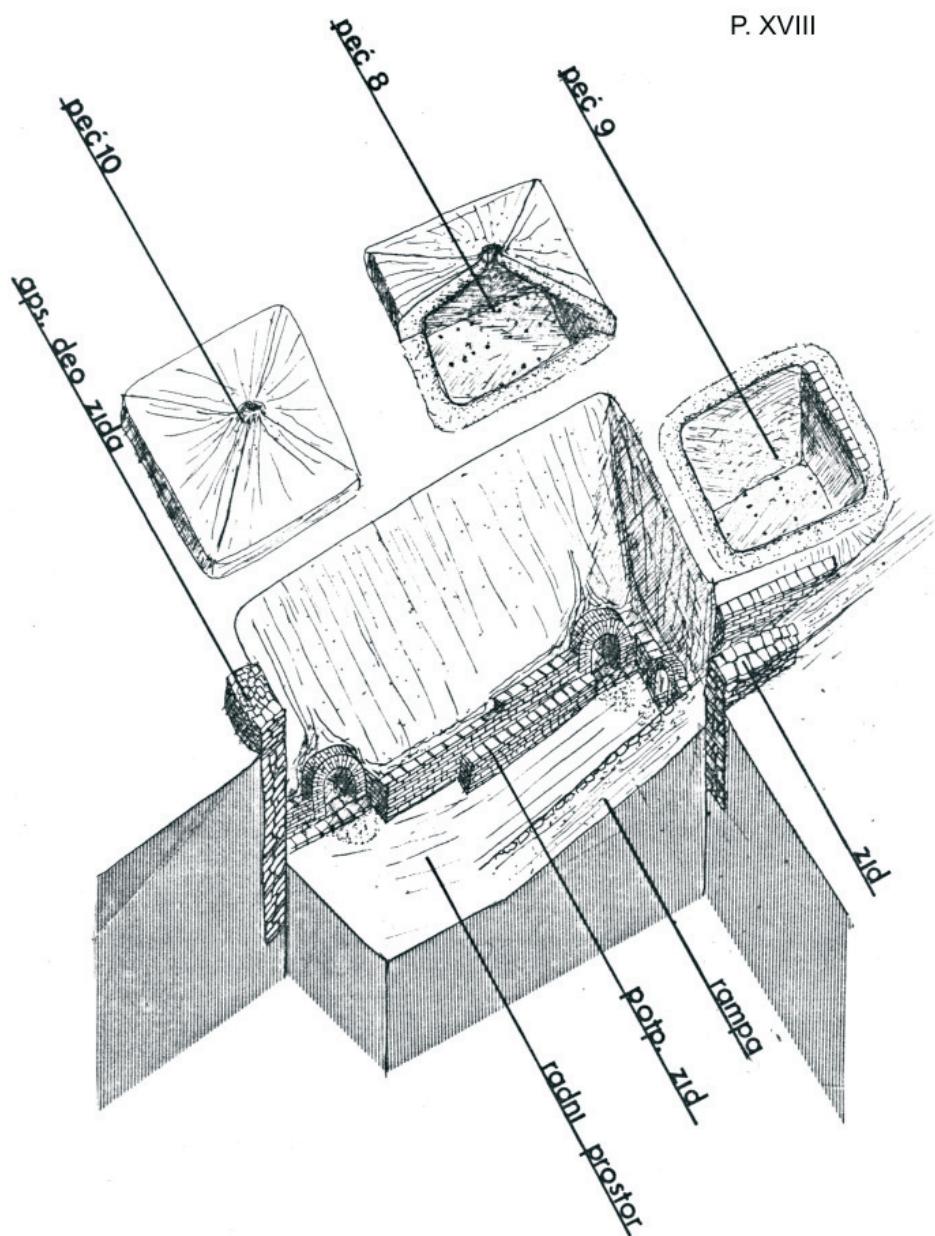
presek A-A

P. XVIII
Pokušaj rekonstrukcije Zanatskog centra
- aksonometrija (presek kroz zid)

TABLE

T.I

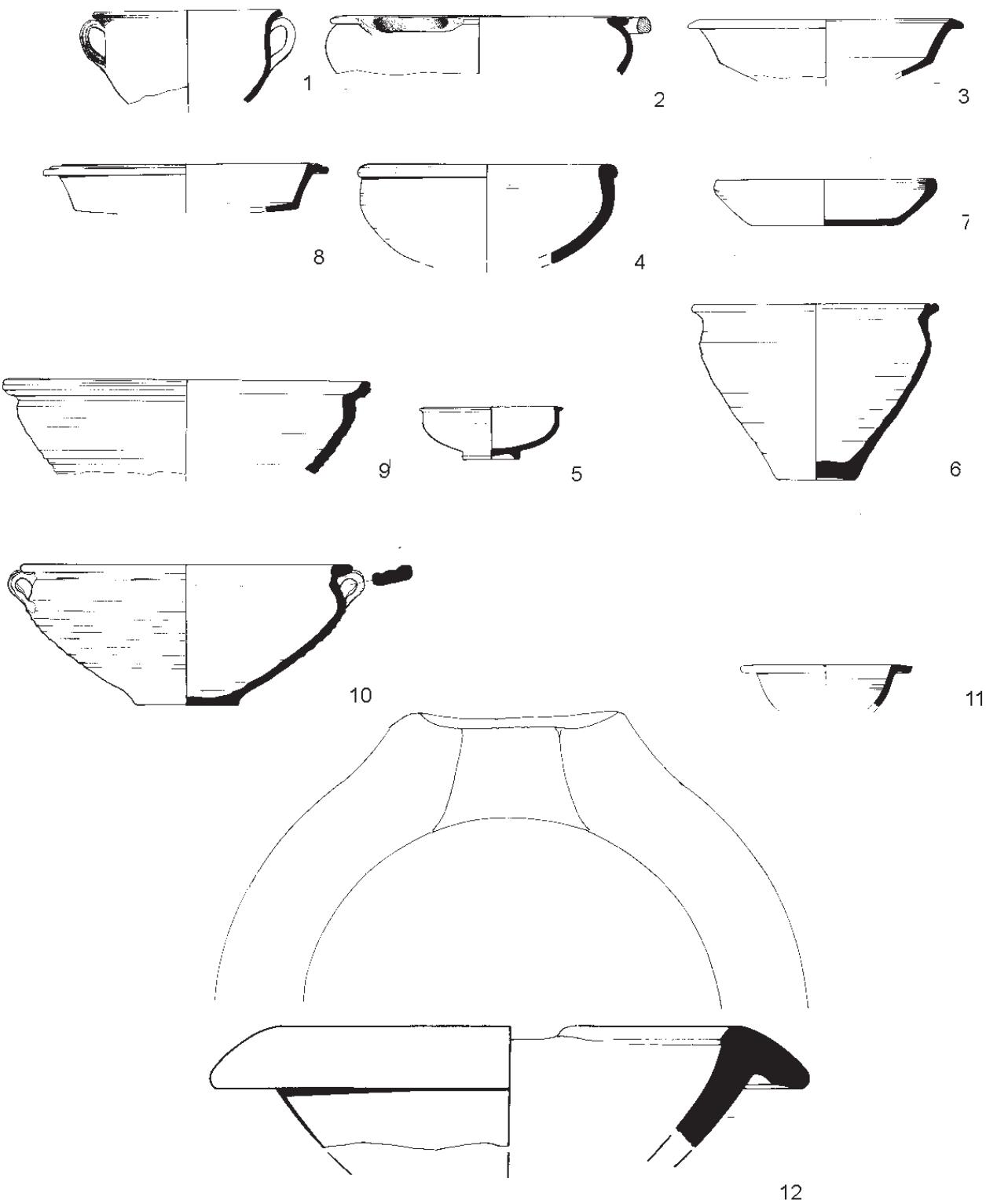

Tabla I sl. 1-I/5, 2-I/7, 3-I/8, 4-I/10, 5-I/11, 6-I/12, 7-I/13, 8-I/14, 9-I/15, 10-I/16, 11-I/18,
12-I/19, razmerna 1:4

T. II

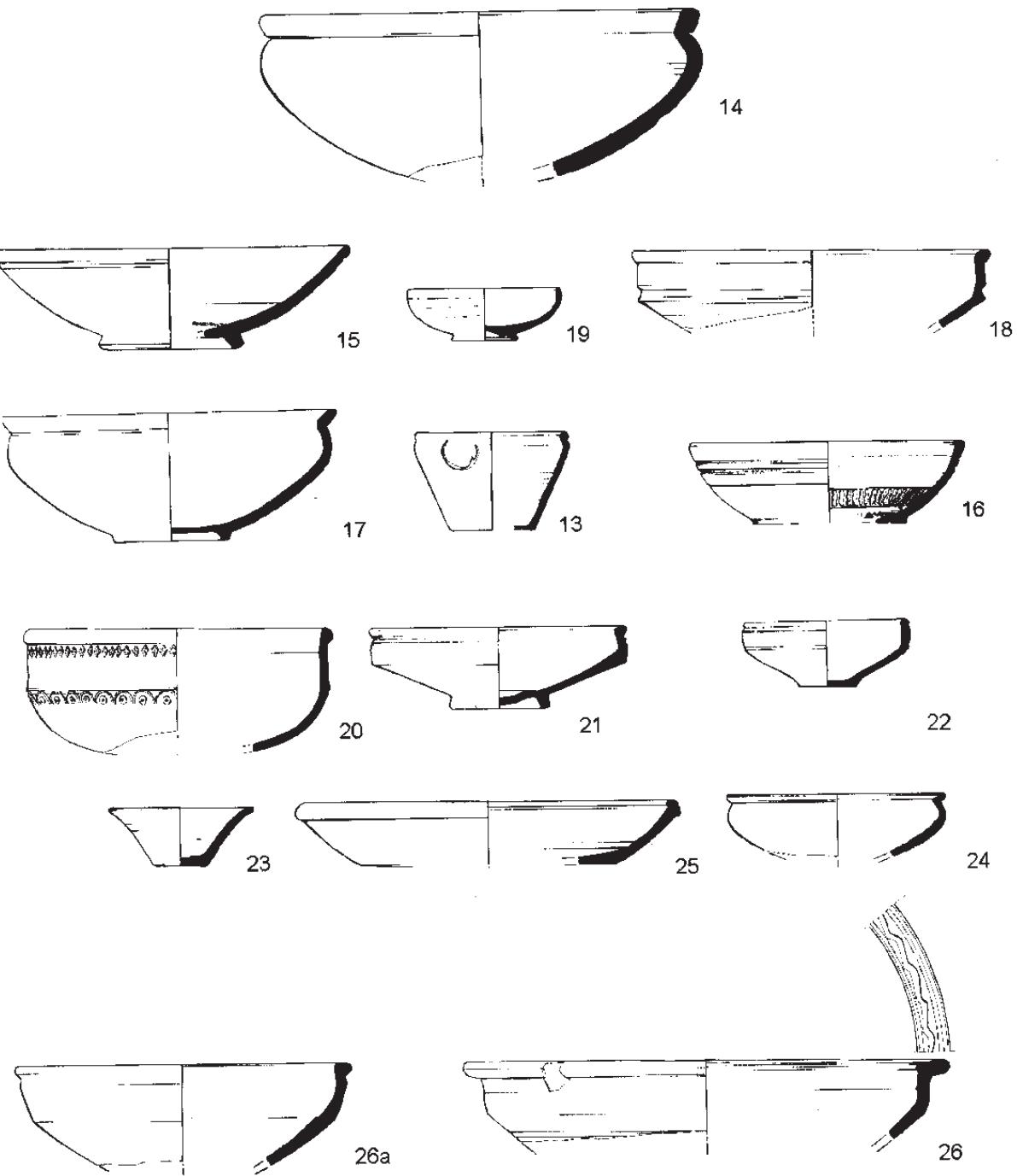
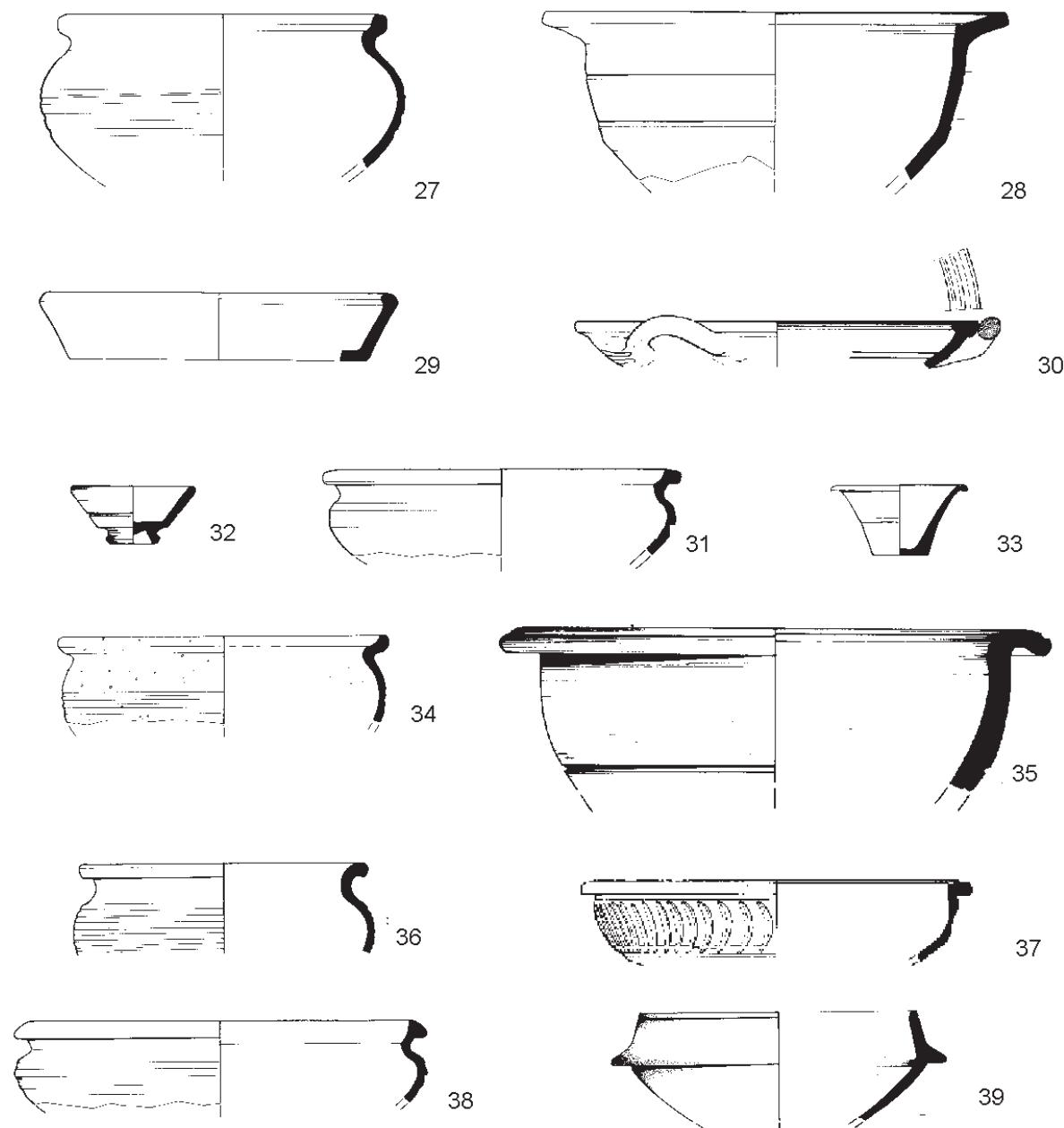
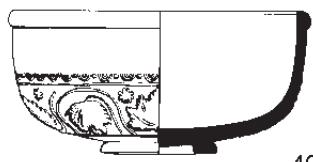

Tabla II sl: 13-I/20, 14-I/23, 15-I/24, 16-I/25, 17-I/26, 18-I/27, 19-I/29, 20-I/31, 21-I/33,
22-I/35, 23-I/36, 24-I/40, 25-I/46, 26-I/47, 26a-I/48, razmerya 1:4

T. III

Tabla III sl: 27-I/53, 28-I/54, 29-I/56, 30-I/58, 31-I/62, 32-I/63, 33-I/65, 34-I/68,
35-I/74, 36-I/77, 37-I/92, 38-I/102, 39-I/110, razmera 1:4

40

41

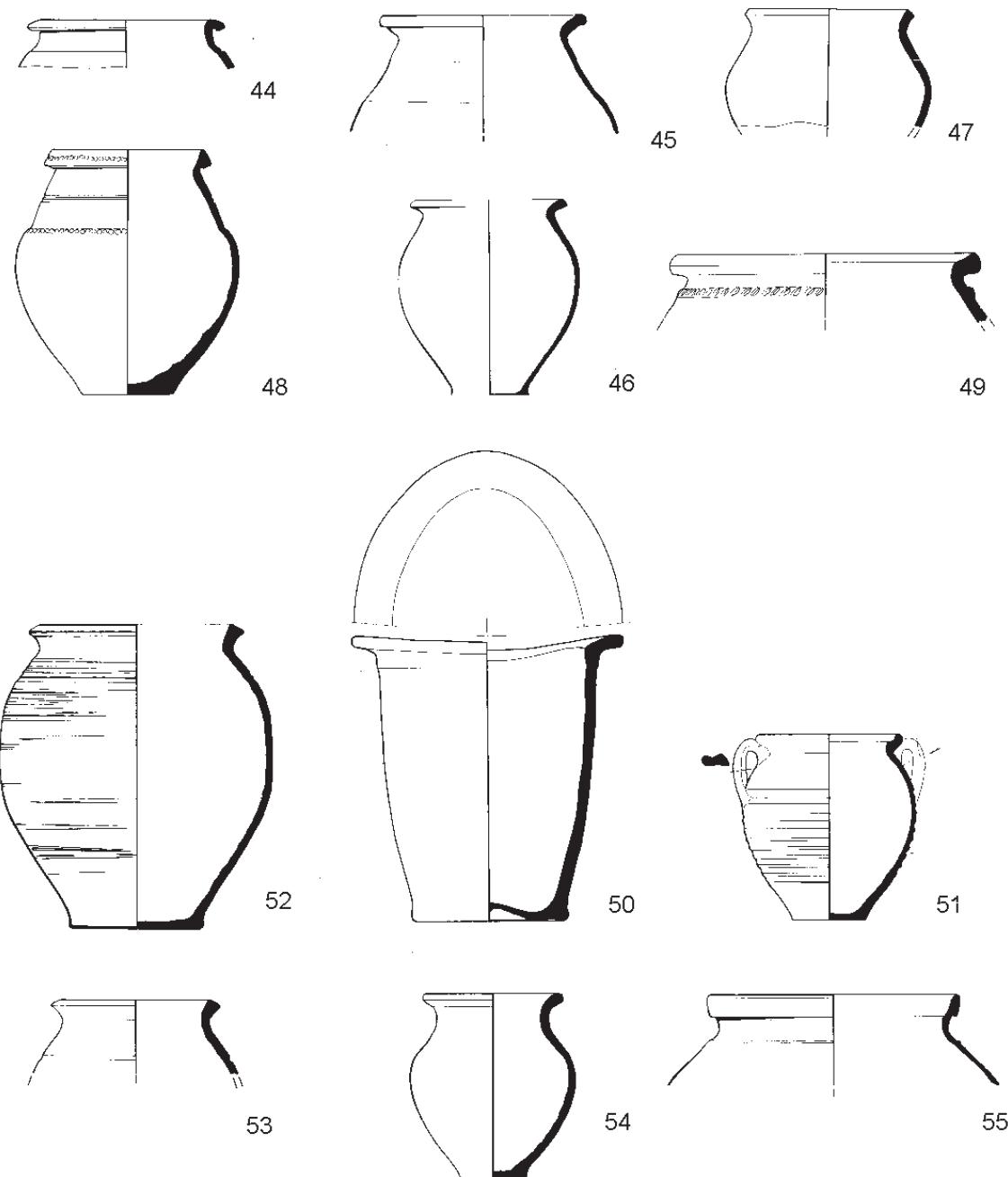
42

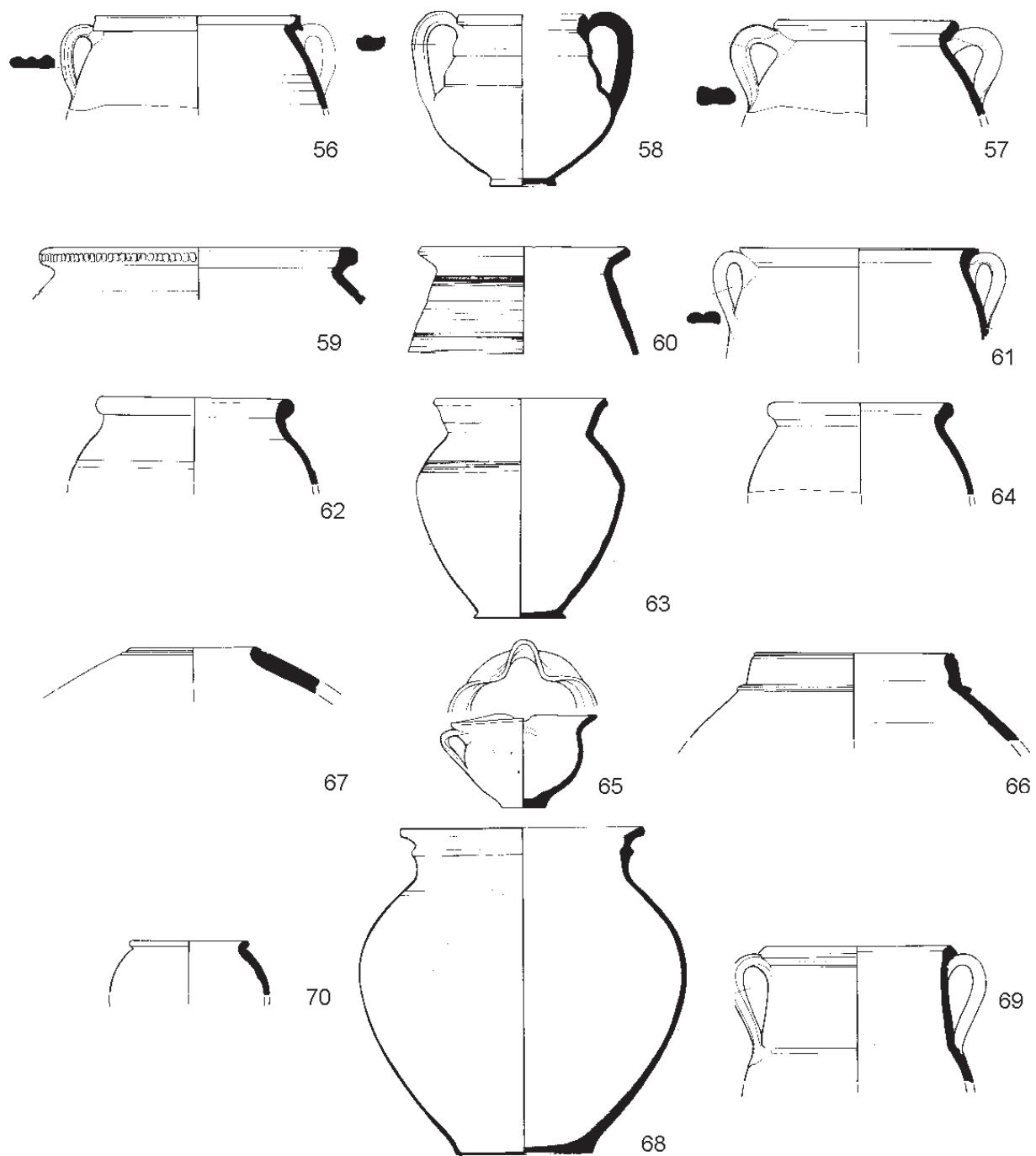
43

Tabla IV sl: 40-l/ 111, 41-l/119, 42-l/122, 43-l/140,
razmera 1:4

T. V

Tabla V s: 44-II/1, 45-II/2, 46-II/3, 47-II/4, 48-II/6, 49-II/7, 50-II/8,
51-II/10, 52-II/12, 53-II/13, 54-II/14, 55-II/16,
razmerna 1:4

Tabla VI sl: 56-II/20, 57-II/22, 58-II/23, 59-II/24, 60-II/25, 61-II/28, 62-II/29,
63-II/31, 64-II/32, 65-II/39, 66-II/40, 67-II/44, 68-II/45, 69-II/48,
70-II/49, razmera 1:4

T. VII

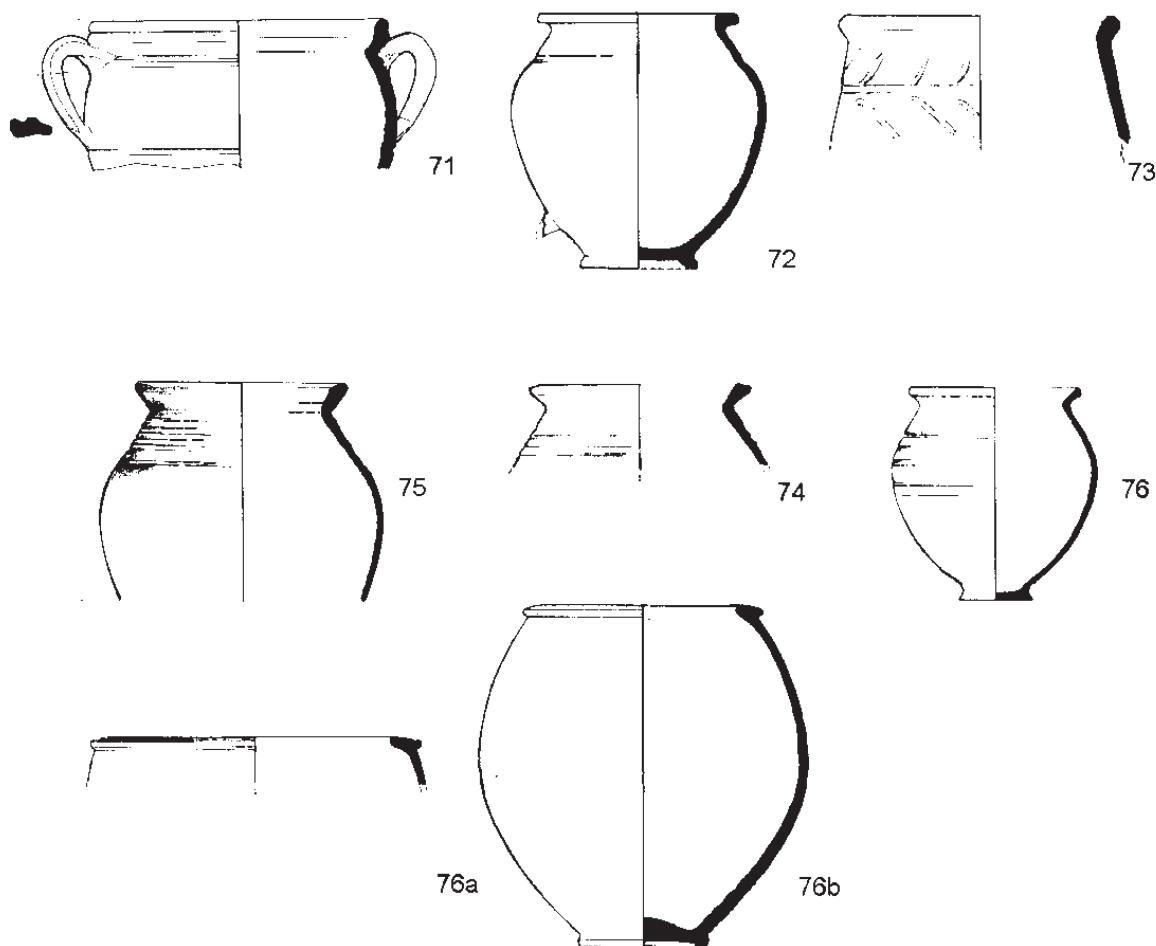
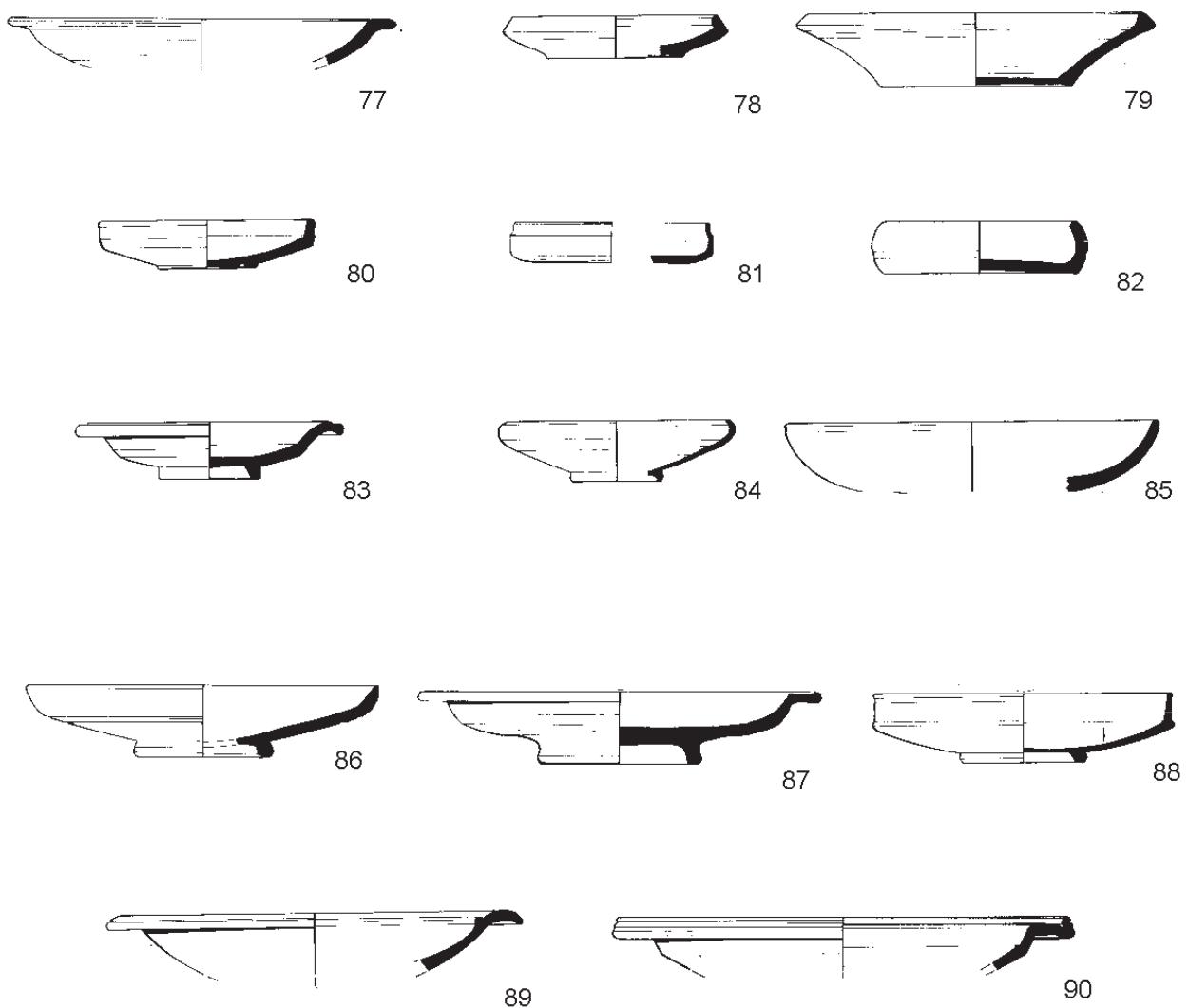

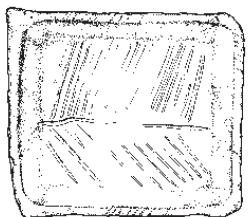
Tabla VII st: 71-II/53, 72-II/67, 73-II/69, 74-II/70, 75-II/74, 76-II/75
76a-II/33, 76b-II/35, razmerya 1:4

T. VIII

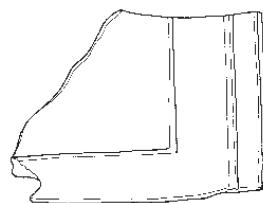

Tabla VIII sl: 77-III/1, 78-III/6, 79-III/7, 80-III/8, 81-III/9, 82-III/10, 83-III/11,
84-III/12, 85-III/13, 86-III/14, 87-III/16, 88-III/17, 89-III/19,
90-III/22, razmera 1:4

T. IX

93

92

91

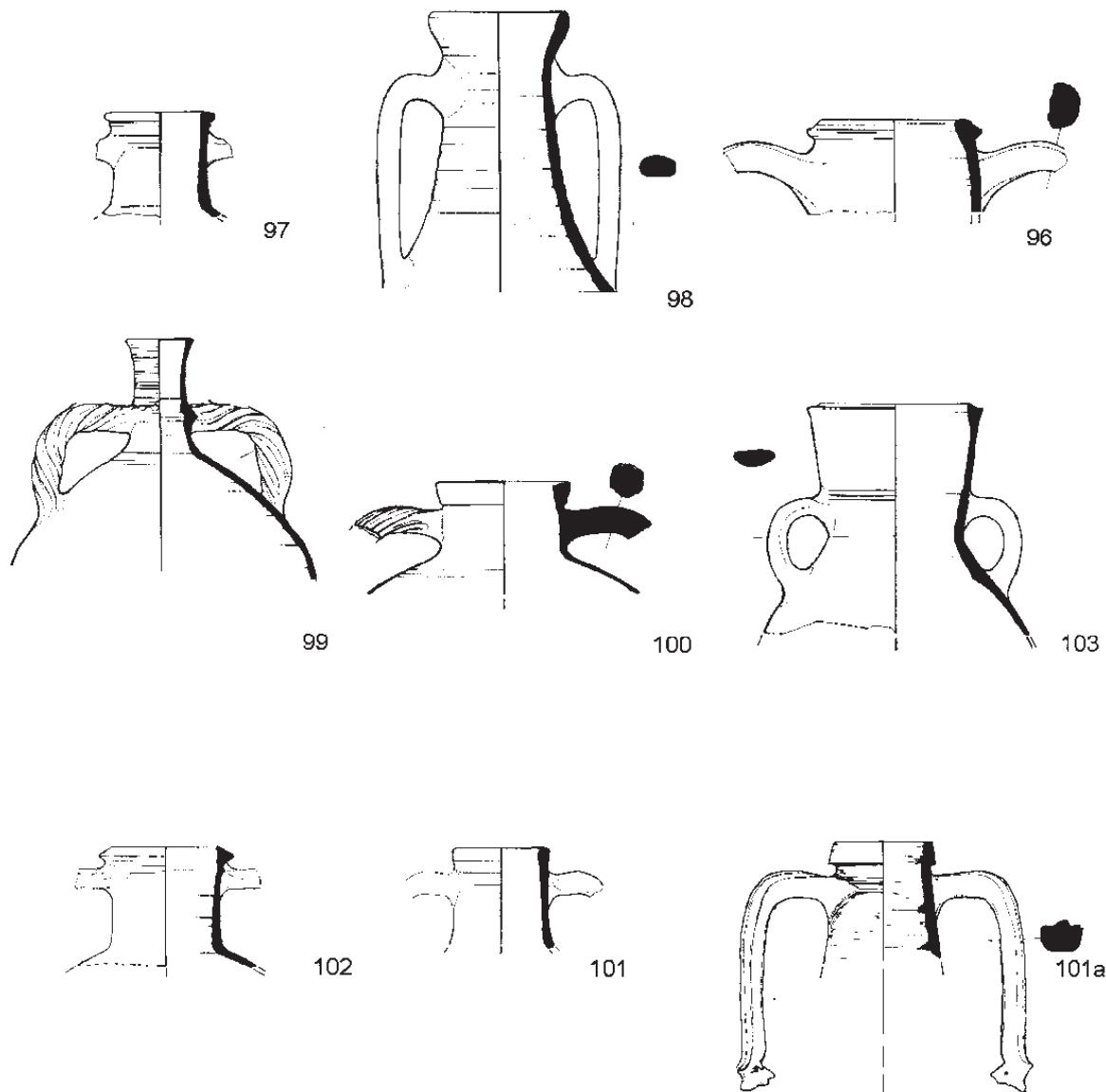
94

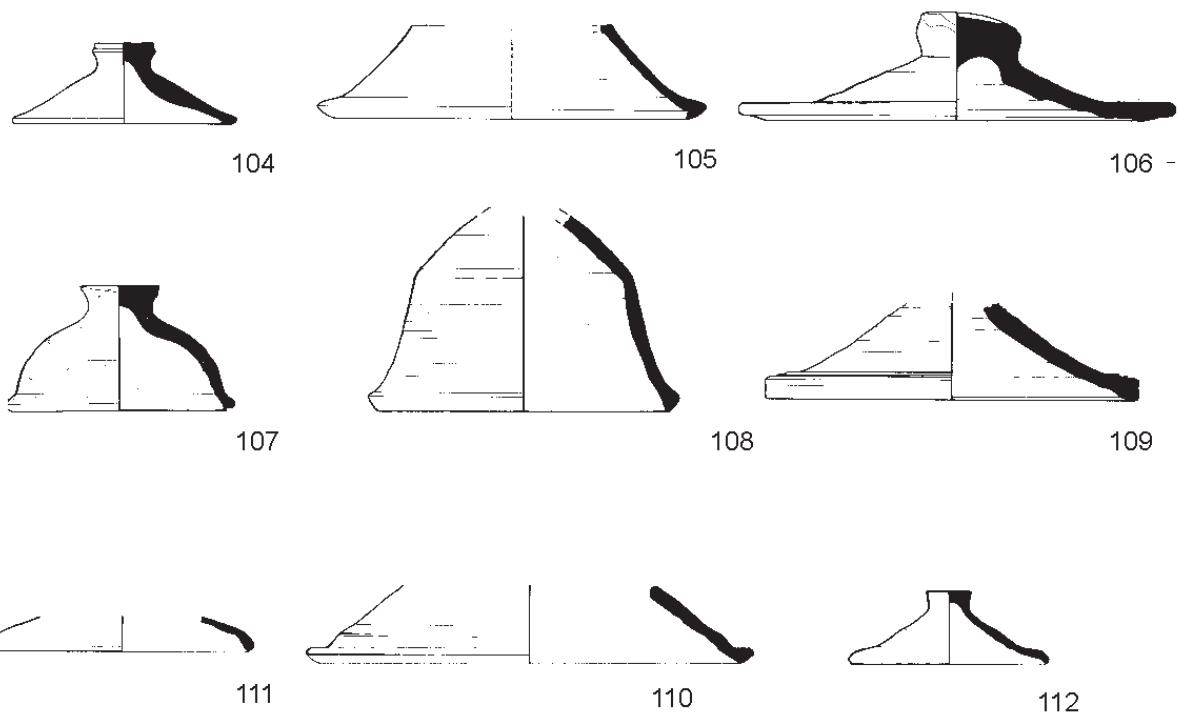
95

Tabla IX sl: 91-III/26, 92-III/29, 93-III/30, 94-III/36, 95-III/44,
razmera 1:4

T-X

Tabla X sl: 96-IV/2, 97-IV/3, 98-IV/4, 99-IV/6, 100-IV/8, 101-IV/9,
101a-IV/12; 102-IV/13 103-IV/23, razmera 1:6

Tabla XI sl: 104-V/6, 105-V/7, 106-V/9, 107-V/16, 108-V/17, 109-V/19,
110-V/22, 111-V/25, 112-V/26, razmera 1:4

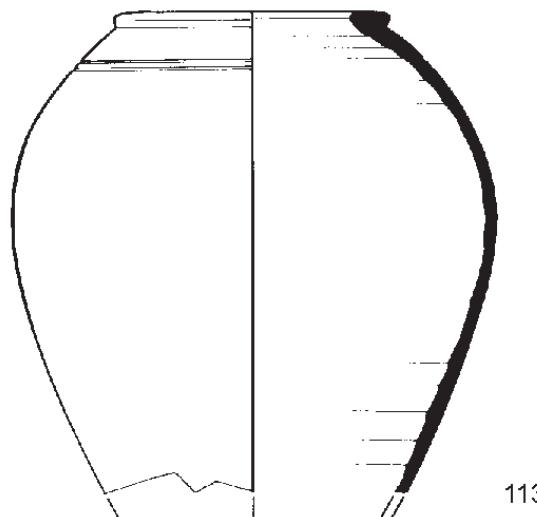
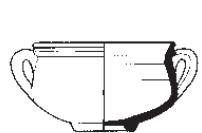
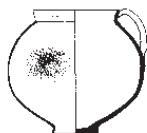

Tabla XII sl: 113-VI/2, 114-VI/7, razmera 1:4

T. XIII

115

116

117

Tabla XIII sl: 115-IX/ 19, 116-IX/24, 117-IX/54, razmera 1:4

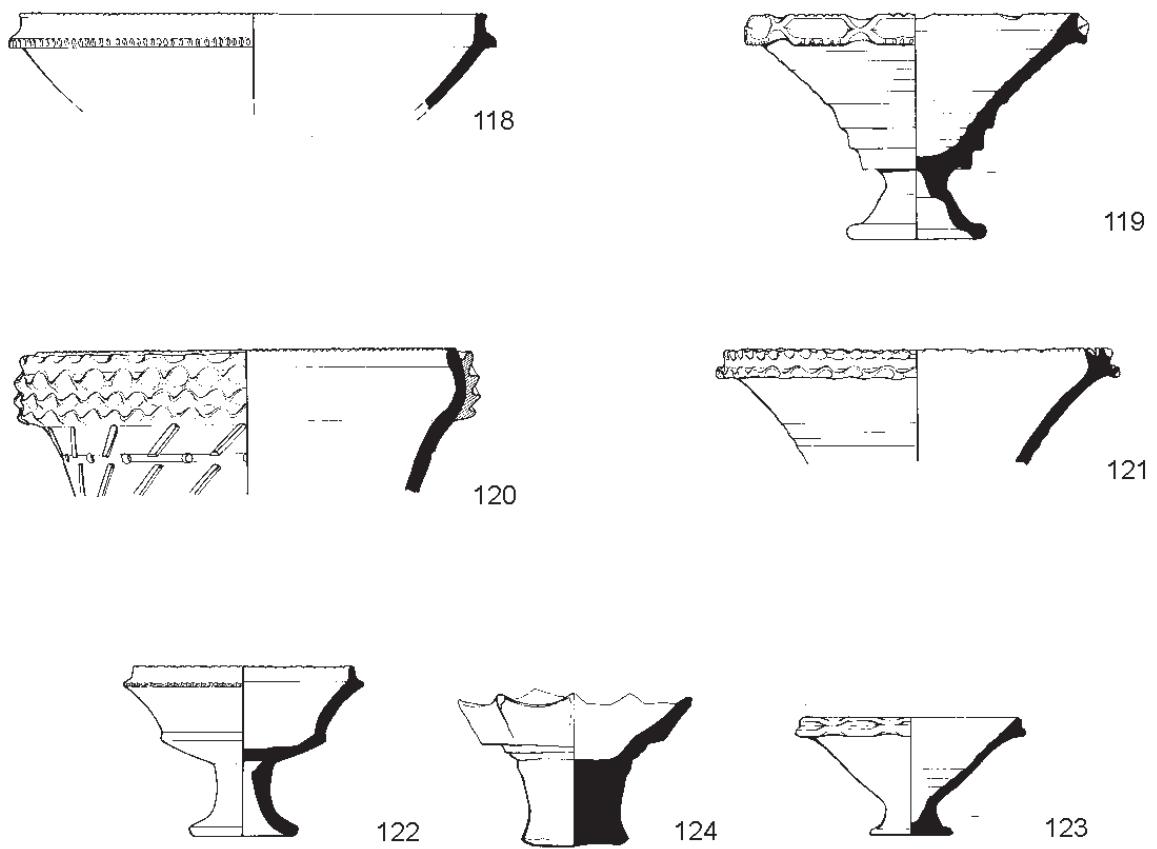
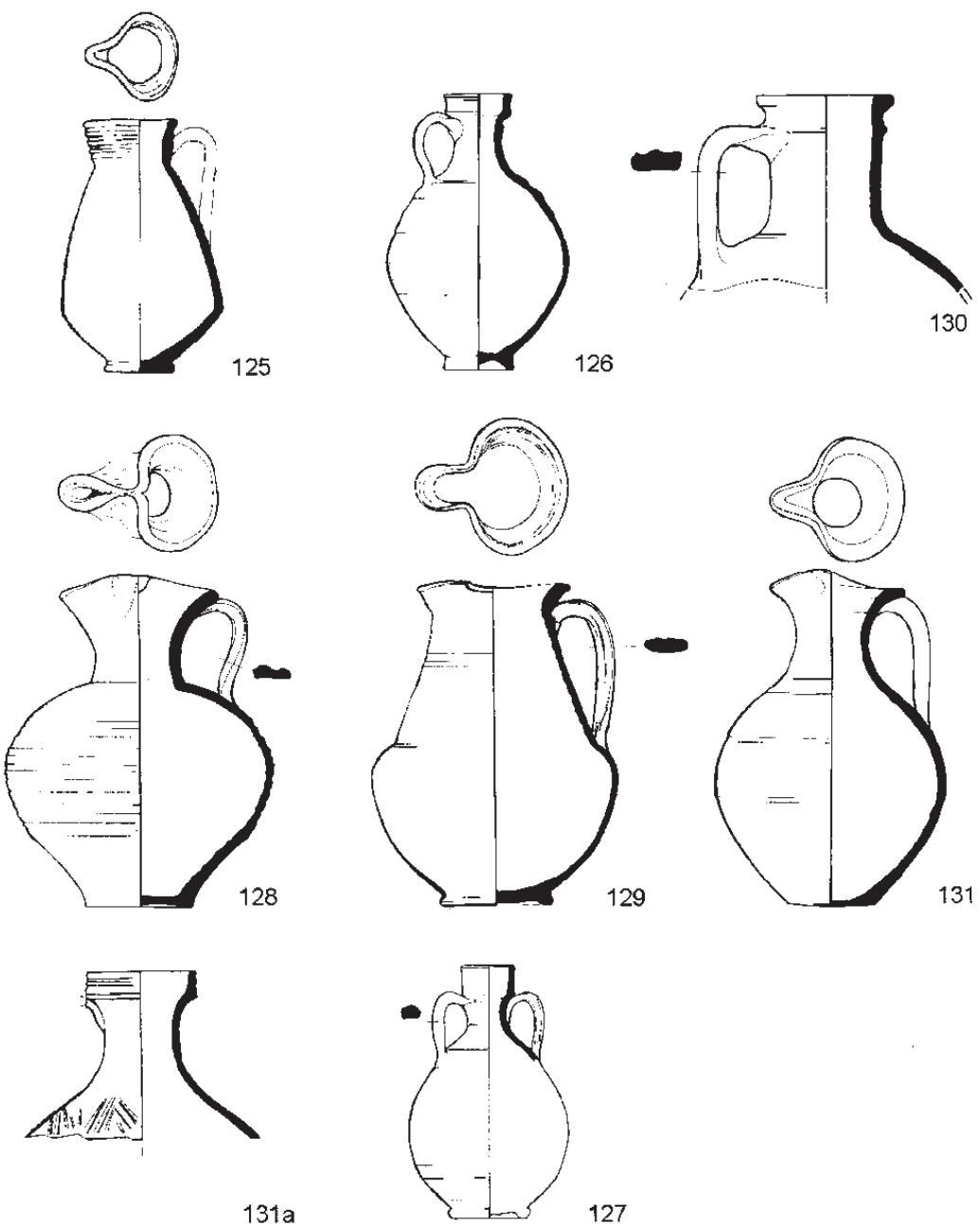

Tabla XIV sl: 118-X/1, 119-X/2, 120-X/3, 121-X/5, 122-X/6,
123-X/8, 124-X/10, razmery 1:4

T. XV

Tabla XV sl: 125-XII/3, 126-XII/4, 127-XII/7, 128-XII/10, 129-XII/16,
130-XII/19, 131-XII/25, 131a-XII/33 razmera 1:4

T. XVI

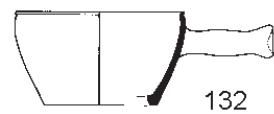
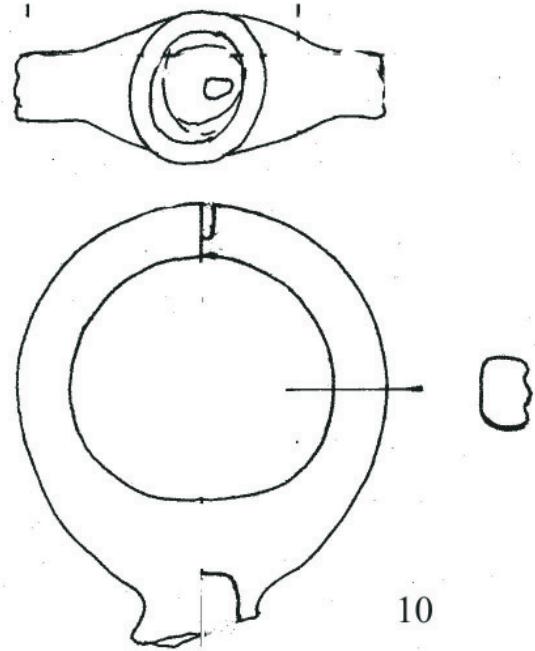
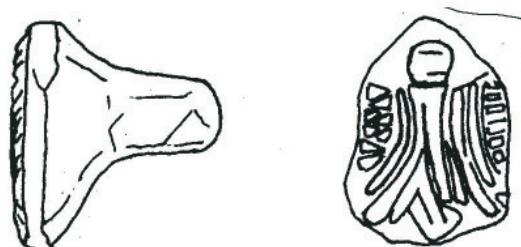

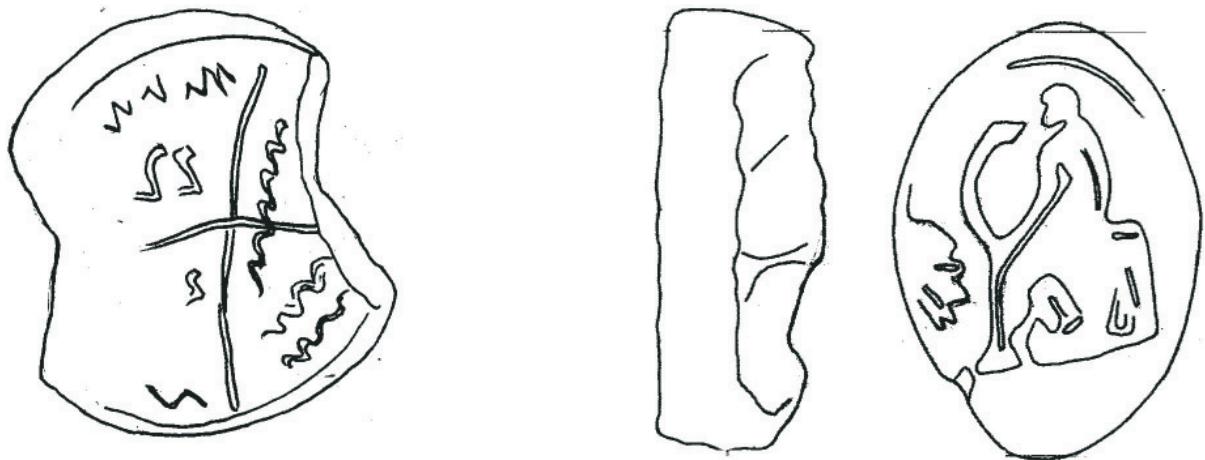
Tabla XVI sl: 132-XV/2, razmera 1:4

10

11

12

13

Tabla XVII: sl.10 drška klepsidre; 11-13 pečati za terra sigillatu
razmera: sl.10>1:2; sl. 11-13>1:1

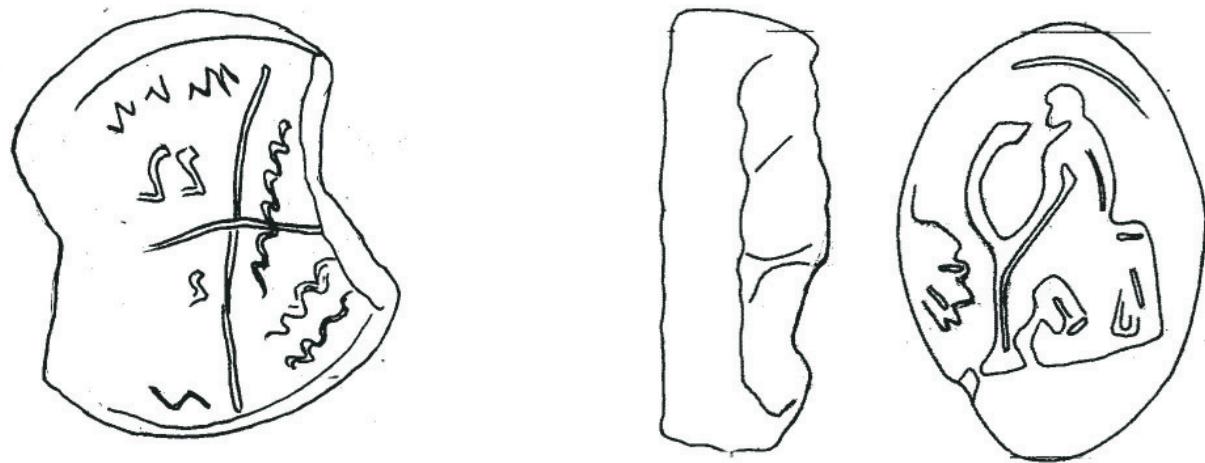
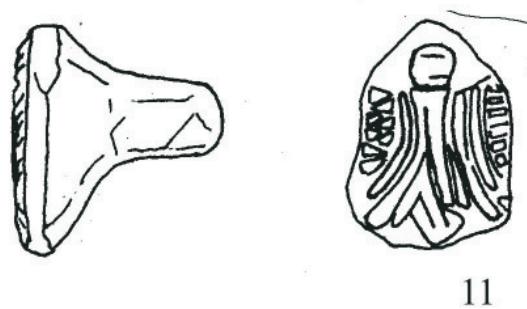
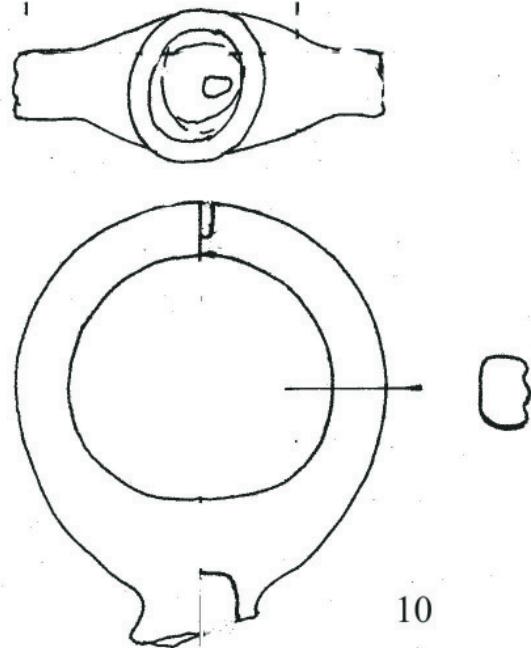
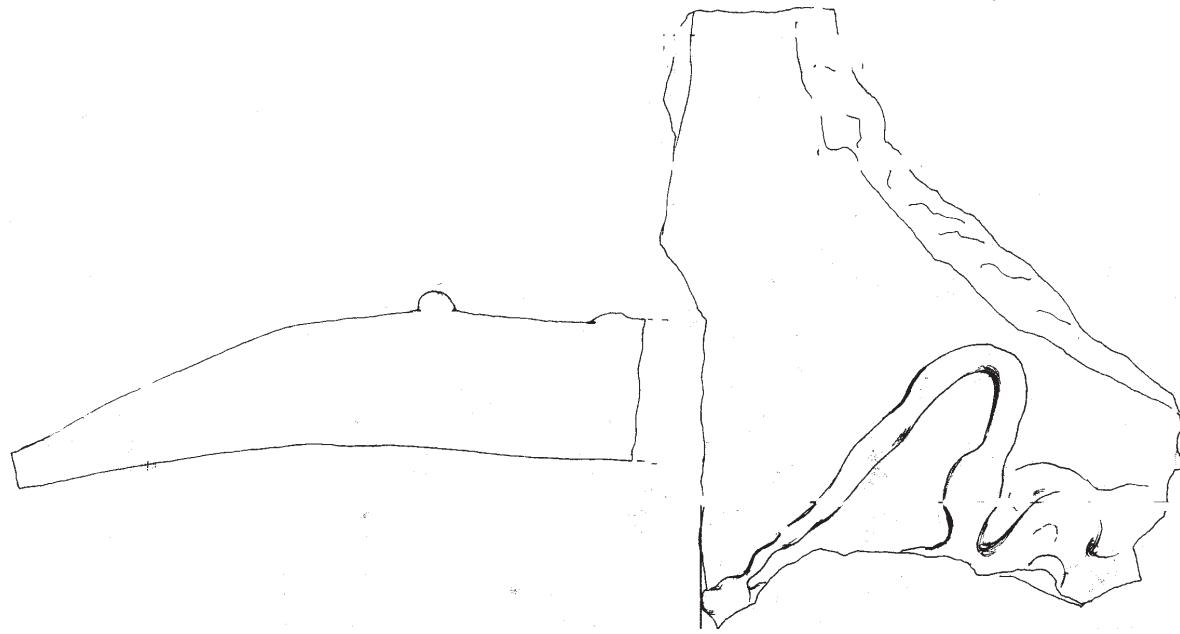
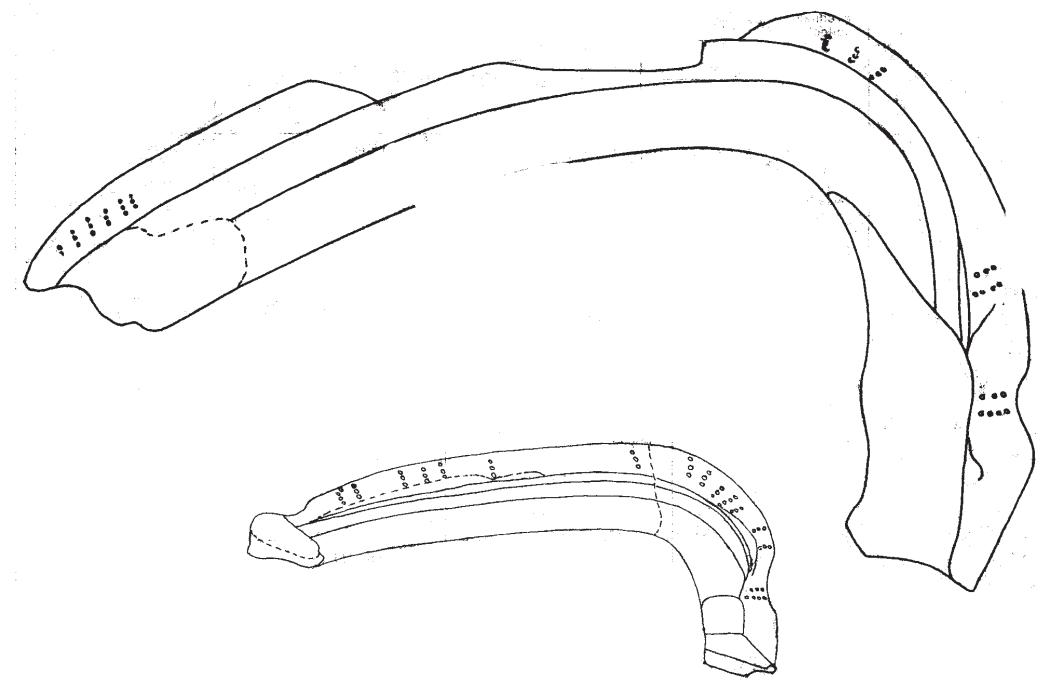

Tabla XVII: sl.10 drška klepsidre; 11-13 pečati za terra sigillatu

T. XIX

17

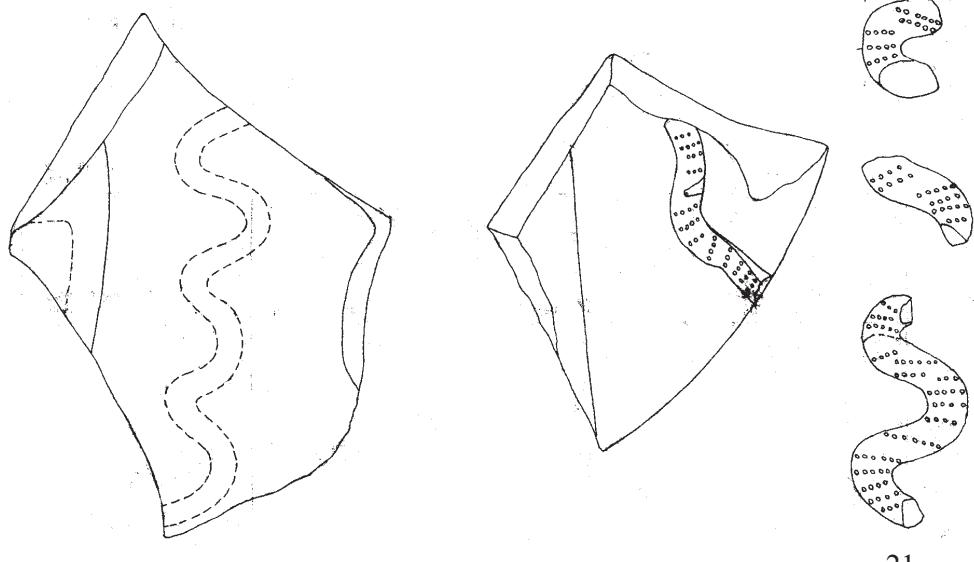
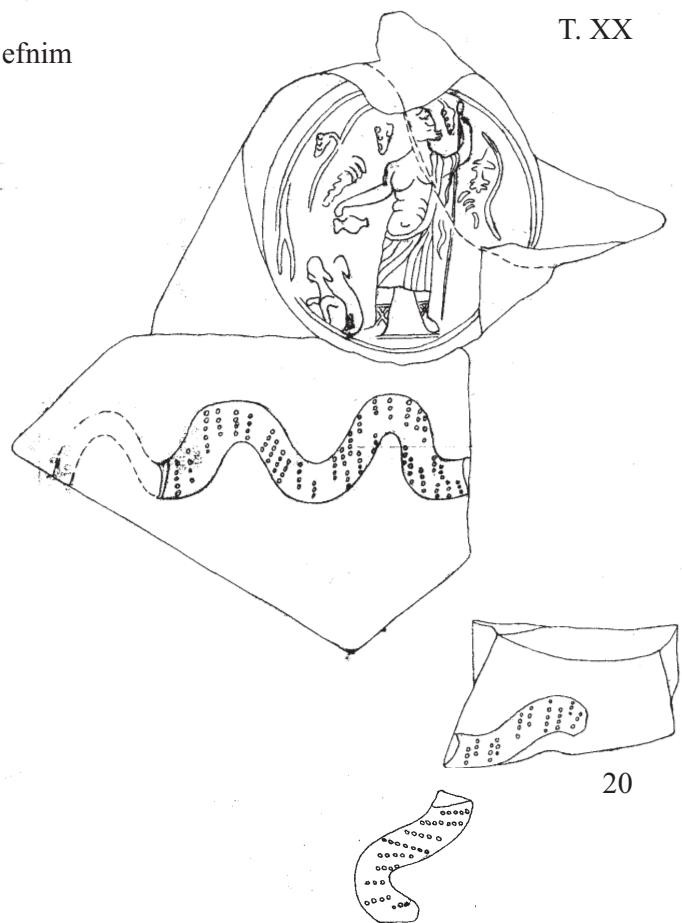
18

19

Tabla XIX: sl. 17-19: posude sa reljefnim predstavama zmije
razmera: sl.17 i 18>1:1; sl.19>1:2

Tabla XX: sl.20 i 21: posude sa reljefnim
predstavama lika i zmije
razmara: 1:2

T. XX

21

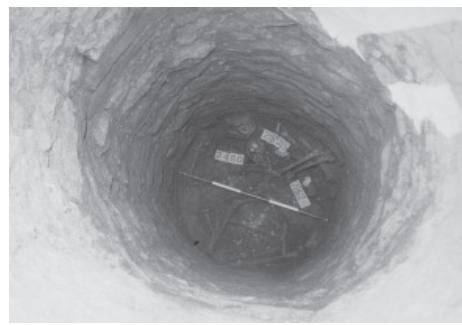
1

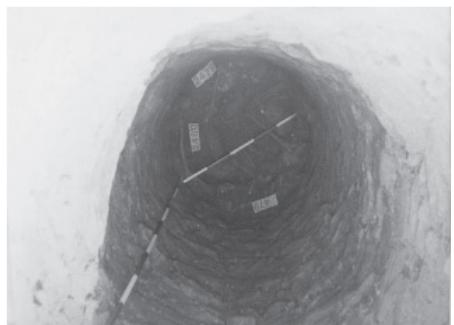
2

3

4

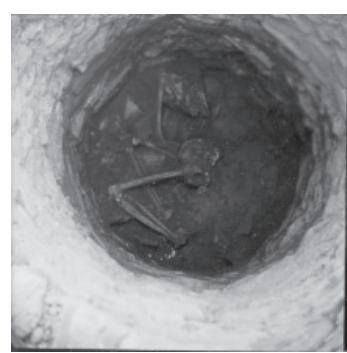
5

6

7

8

Tabla XXI: fotografije 1-8 bunar

T. XXII

9

10

11

12

13

14

15

16

17

Tabla XXII: Fotografije 9 i 10 - jama 1 i jama 3;

11- otpadna jama; 12,13,14 - peć 1 i 3;

15,16,17 - peć 2

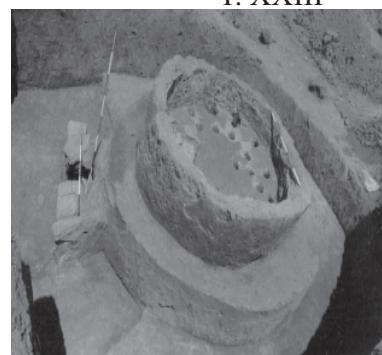
T. XXIII

18

19

20

21

22

23

24

25

26

27

Tabla XXIII: Fotografija 18-27 - peć 4

T. XXIV

28

29

30

31

32

33

34

35

36

Tabla XXIV: Fotografije 28-33 - peć 5

34,35,36 - peć 6

T. XXV

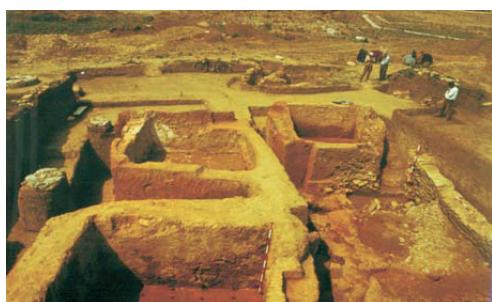
37

38

39

40

41

42

43

44

45

Tabla XXV: Fotografije 37 - peć 7; 38,39 - peć 8;
40 - peć 9; 41-45 - peć 10

T. XXVI

46

47

48

49

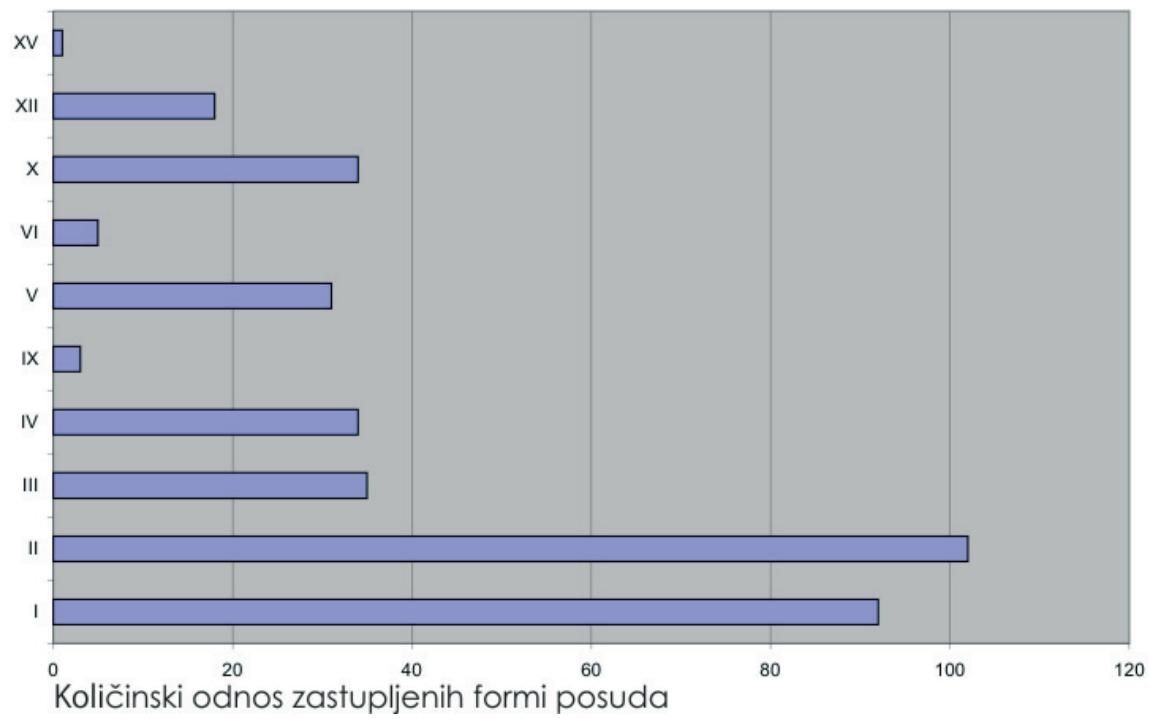
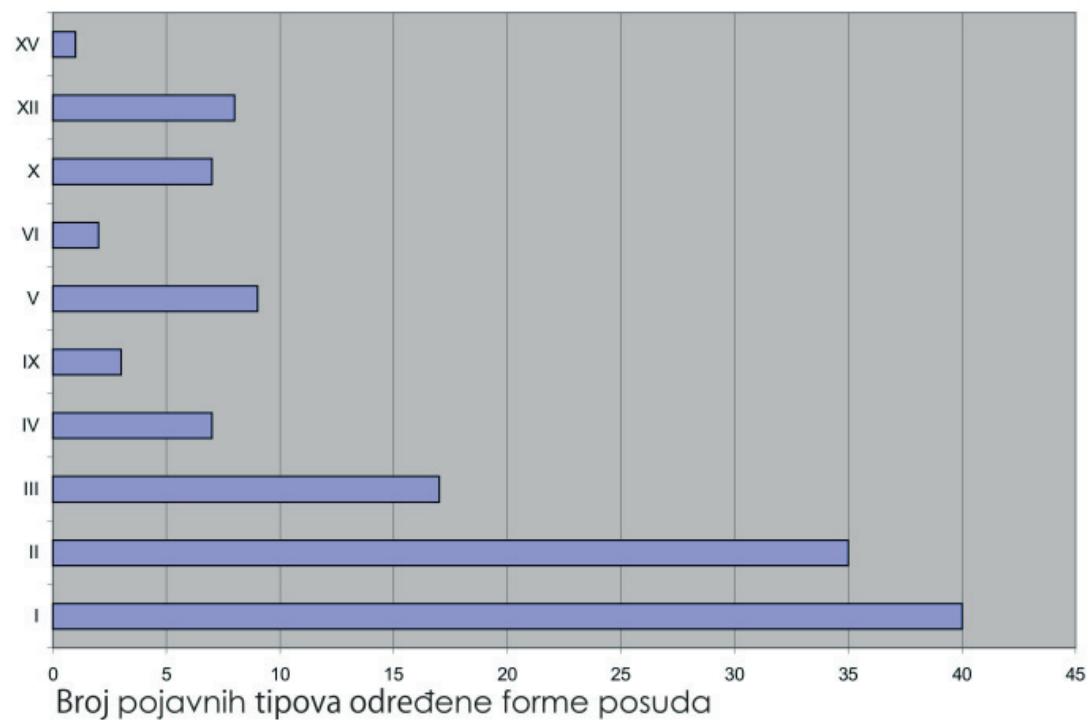
50

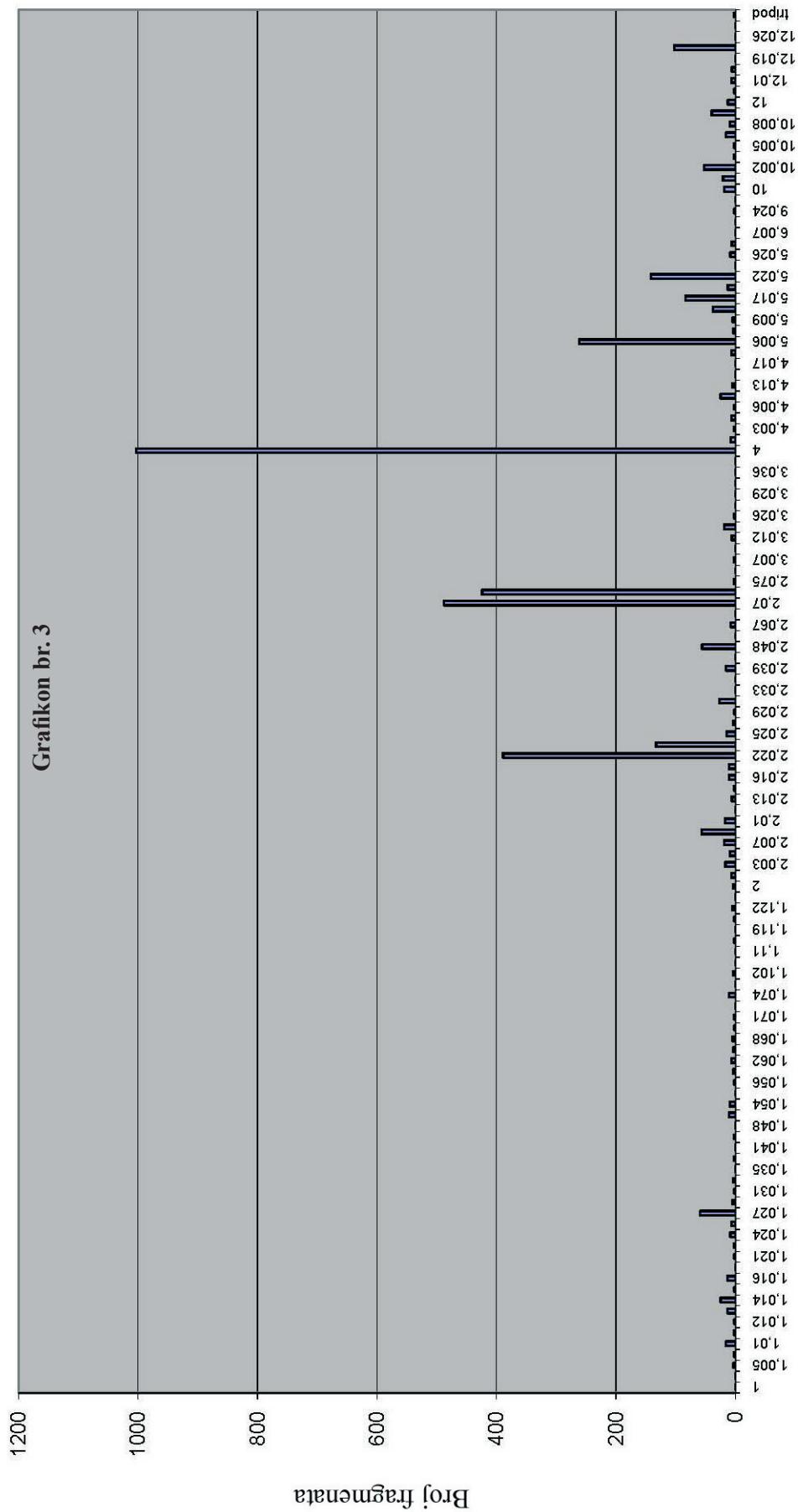
51

Tabla XXVI: Fotografije 46-51 - peć 11

Grafikoni br. 1 i br. 2

Tipovi zastupljeni u zanatskom centru

ZASTUPLJENOST TIPOVA POSUDA PO CELINAMA

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

904:738.6]"652"(497.11)(083.82)

РАИЧКОВИЋ, Ангелина

Keramičke posude zanatskog centra iz Viminacijuma / Angelina Raičković. - Beograd : Centar za nove tehnologije Viminacium : Arheološki institut = Belgrade : Center for new technology Viminacium : Archaeological Institute, 2007 (Beograd : Digital Art). - 74 str., XXVI listova s tablama : ilustr. ; 22 x 28 cm. - (Arheologija i prirodne nauke. Posebna izdanja, ISSN 1820-6492 ; 3)

Tekst štampan dvostubačno. - Tiraž 500. - Napomene i bibliografske reference uz tekst. - Bibliografija: str. 51-52.

ISBN 978-86-87271-00-5 (CNTV)

a) Керамика, римска – Виминацијум-

Каталози

COBISS.SR-ID 145779212

ISBN 978-86-87271-00-5 (CNTV)
ISSN 1820-6492

